

УНІВЕРСИТЕТ МЕНЕДЖМЕНТУ ОСВІТИ

**ВІСНИК
ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ
ОСВІТИ:**

збірник наукових праць

*Серія
«Соціальні та поведінкові науки»*

Випуск 23(52)

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52))

Міністерство освіти і науки України
Національна академія педагогічних наук України
Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

Збірник наукових праць

Випуск 23(52)

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі психологічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 17 березня 2020 року № 409 (додаток 1)
(психологічні 053) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі економічних наук рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 15 квітня 2021 року № 420 (додаток 3)
(економічні 051) (Категорія «Б»)*

*Внесений до переліку наукових фахових видань у галузі наук з державного управління рішенням Атестаційної колегії
Міністерства освіти і науки України від 02 липня 2020 року № 886 (додаток 4)
(державне управління 281) (Категорія «Б»)*

Видання індексується:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Google Scholar;

Національна бібліотека ім. В. І. Вернадського <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Норвезький Реєстр наукових журналів

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

Київ
2023

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22085-11985P від 16 травня 2016 р.
Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 22086-11986P від 16 травня 2016 р.

Затверджено Вченою радою
ДЗВО «Університет менеджменту освіти»
(протокол № 1 від 09 січня 2023 р.)

Головний редактор

Ігор Дунаєв, д-р наук з держ. управління, проф. <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Заступник головного редактора:

Валентина Іванова, д-р екон. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Відповідальний секретар:

Олена Бондарчук, д-р психол. наук, проф. <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

В'ячеслав Супрун, канд. екон. наук, доцент <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Редакційна колегія:

Олена Алейнікова, д-р наук з держ. управ., проф.; *Людмила Антонова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Олена Ареф'єва*, д-р екон. наук, проф.; *Валентина Балахтар*, д-р психол. наук, проф.; *Галина Бевз*, д-р психол. наук, проф.; *Ірина Бондаревська*, канд. психол. наук, доцент; *Тодосієвич Боян*, ст. наук. спроб. Ін-ту соціал. дослід. (Белград, Республіка Сербія); *Олександра Брюховецька*, д-р психол. наук, проф.; *Лариса Гаєвська*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Марія Григорак*, д-р екон. наук, доц.; *Ія Дегтярьова*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Вайва Зузевичюте*, д-р наук, проф. факул. суспіл. безпеки Ун-ту ім. Миколаса Ромериса (Каунас, Республіка Литва); *Євген Карташов*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Оксана Ковтун*, канд. наук з держ. управ., доц.; *Ірина Кринична*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Руслана Левкіна*, д-р екон. наук, проф.; *Олександр Мельниченко*, д-р наук з держ. управ., проф., канд. екон. наук; *Василь Надрага*, д-р екон. наук, проф.; *Олександра Ольшанська*, д-р екон. наук, проф.; *Сильвія Платанія*, PhD, доц. Катанійського ун-ту (Катанія, Італія); *Ірина Салькова*, канд. екон. наук, доц.; *Олександр Санніков*, д-р психол. наук, проф.; *Зінаїда Смутчак*, д-р екон. наук, проф.; *Маріанна Ткалич*, д-р психол. наук, проф.; *Тетяна Чаусова*, канд. психол. наук, доц.

Асоційовані редактори:

Наталія Воляннюк, д-р психол. наук, проф.; *Ніна Діденко*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Тетяна Лукіна*, д-р наук з держ. управ., проф.; *Павло Лушин*, д-р психол. наук, проф.; *Алла Москальова*, канд. психол. наук, доцент; *Володимир Олійник*, д-р наук з держ. управ., доцент; *Наталія Торба*, канд. психол. наук, доцент.

Виконавчий редактор: Яніна Васильченко

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Статті, які публікуються у збірнику проходять перевірку щодо плагіату

Збірник має сторінки у соцмережі: [Facebook](#); [LinkedIn](#)

Вісник післядипломної освіти. Серія «Соціальні та поведінкові науки»: зб. наук. праць / НАПН України ДЗВО «Ун-т менедж. освіти»; голов. ред. І. Дунаєв; редкол.: Л. Антонова [та ін.]. Київ: Юстон, 2023. Вип. 23(52). 168 с. (психологічні 053, економічні 051, державне управління 281. Категорія «Б»).

ISBN 978-617-7854-85-1

Нові соціально-економічні та політичні взаємини, які складаються в Україні, суттєво впливають на всі сфери життя, зокрема й на освіту. Освіта, передусім, різноаспектно впливає на процеси життєдіяльності держави. Один із пріоритетів – забезпечення якості освіти. Особливу увагу також приділено питанням соціально-психологічних особливостей розвитку післядипломної освіти в умовах суспільно-економічних трансформацій. У збірнику розглядаються саме такі проблеми. Представлено також результати дослідження аспектів становлення й розвитку у різних сферах життєдіяльності, зокрема в освітньому процесі.

Збірник становить інтерес для керівників закладів освіти, методистів, державних службовців і науковців, викладачів і слухачів закладів післядипломної освіти.

УДК 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-85-1

© ДЗВО «Університет менеджменту освіти», 2023

ISSN 2522-9931; ISSN 2522-9958

DOI: 10.37321

ID 48023; ID 48028

[https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52))

Ministry of Education and Science of Ukraine
National Academy of Educational Science of Ukraine
State Institution of Higher Education
«University of Educational Management»

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

Collection of scientific papers

Issue 23(52)

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

Listed in the list of scientific professional publications in the field Psychological Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 409 of 17.03.2020 (dod. № 1) (psychological 053) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Economy Sciences Decision of the Appraisal Board Ministry of Education and Science of Ukraine № 420 of 15.04.2021 (dod. № 3) (economy 051) (Category «B»)

Listed in the list of scientific professional publications in the field Sciences in Public Administration solution Attestation Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 886 of 02.07.2020 (addition № 4) (public administration 281) (Category «B»)

Edition is indexed:

Infobaseindex; SJIF (Impact Factor);

Akademic Resource Index;

CiteFactor;

Edition is indexed: Google Scholar;

National Library of them V. I. Vernadsky <http://nbuv.gov.ua/j-tit/vispdoso>

OJS <http://ojs.uem.edu.ua/index.php/spn>

Norwegian Register of Scientific Journals

Facebook: <https://www.facebook.com/groups/429476075263565>

Linkedin: <https://www.linkedin.com/groups/9093865/>

**Kyiv
2023**

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

Registration certificate KV No. 22085-11985R dated 16.05.2016;
Registration certificate KV No. 22086-11986R dated 16.05.2016

Approved by the Academic Council
SIHE «University of educational management»
(protocol № 1 dated 09 January 2023)

Editor-in-Chief

Igor Dunayev, Doctor of Science in Public Administr., Professor <https://orcid.org/0000-0002-0790-0496>

Deputies Editor:

Valentine Ivanova, Dr. Econ. Sciences, Professor <https://orcid.org/0000-0003-4958-2235>

Executive secretary:

Olena Bondarchuk, Doctor of Sciences in Psychology, Professor <https://orcid.org/0000-0003-3920-242X>

Vyacheslav Suprun, Ph.D. of Econ. Sciences, Associate Professor <https://orcid.org/0000-0003-3117-5834>

Members of Editorial Board:

Olena Aleinikova, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Liudmila Antonova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Olena Arefieva**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Valentina Balakhtar**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Halyna Bevz**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Irina Bondarevskaya**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Oleksandra Briukhovetska**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Tatyana Chausova**, PhD of Scienc. in Psychol., Assoc. Prof.; **Iia Dehtiarova**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Larysa Gaevska**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Mariia Hryhorak**, D-r of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Eugene Kartashov**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Oksana Kovtun**, Ph.D. of Scienc. in Public Admin., Assoc. Prof.; **Irina Krynychay**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof.; **Ruslana Levkina**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandr Melnychenko**, D-r of Scienc. in Public Admin., Prof., Ph.D. of Econ. Scienc.; **Vasiliy Nadraga**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Oleksandra Olshanska**, D-r of Econ. Scienc., Prof.; **Silvia Platania**, PhD, University of Catania Department of Educational Scienc.-Section of (**Psychology**, Catania, Italy); **Iryna Salkova**, Ph.D. of Econ. Scienc., Assoc. Prof.; **Alexander Sannikov**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Zinaida Smutchak**, D-r of Econ., Prof.; **Marianne Tkalych**, D-r of Scienc. in Psychol., Prof.; **Bojan Todosijevic**, senior researcher Institute of Social Scienc., Belgrade, Serbia (**Psychology**); **Viva Zuzevichiute**, Ph.D., Prof., Kaunas, Republic of Lithuania (**Public Administr.**).

Associate editors:

Nataliia Volianiuk, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Nina Didenko**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Tetyana Lukina**, Doctor of Science in Public Administr., Prof.; **Pavlo Lushyn**, Doctor of Sciences in Psychology, Prof.; **Alla Moskaljova**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.; **Vladimir Oliynyk**, Doctor of Science in Public Administr., Associate Prof.; **Natalia Torba**, PhD of Psychological Sciences, Associate Prof.

Executive editor: Yanina Vasilchenko

Articles published in the Collection are checked for plagiarism on
The collection has pages on the social network: [Facebook](#); [Linkedin](#)

Bulletin of Postgraduate education. «Social and Behavioral Sciences Series»: collection of scientific papers / NAES of Ukraine SIHE «University of Educational Management»; Editor-in-Chief I. Dunayev; Editorial board: L. Antonova [and others]. Kyiv: Yuston, 2023. Issue 23(52). 168 p. (psychological 053, economy 051, public administration 281. Category «B»).

ISBN 978-617-7854-85-1

The new socio-economic and political relationships that are emerging in Ukraine have a significant impact on all spheres of life, including education. Education, above all, has a multifaceted effect on the processes of state life. One of the priorities is to ensure the quality of education. Special attention is also paid to the issues of socio-psychological peculiarities of the development of postgraduate education in the conditions of socio-economic transformations. The collection deals with such problems. The results of the study of aspects of formation and development in different spheres of life, in particular in the educational process are presented.

The collection is of interest to the heads of educational institutions, methodologists, civil servants and scholars, teachers and students of postgraduate educational establishments.

UDC 378.091.046-021.68:159.9](082)

ISBN 978-617-7854-85-1

© SIHE «University of educational management», 2023

Серія «Соціальні та поведінкові науки»

Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053

Шифр галузі: 28; код спец.: 281

Social and Behavioral Sciences Series

Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053

Area Code: 28; spec code: 281

ЗМІСТ

<i>Відомості про авторів</i>	8
------------------------------------	---

ПСИХОЛОГІЯ

<i>Боброва Лариса.</i> Концептуалізація поняття суб'єкта громадської думки у соціально-психологічній науці https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-10-24	10
<i>Горова Олена.</i> Компетентність сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-25-40	25
<i>Єфімова Анна.</i> Особливості соціально-психологічної адаптації українців до умов міграції у США https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-41-56	41
<i>Jafarova Nahida.</i> Opportunities of the school psychologist in the implementation of psychological work with gifted students https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-57-68	57
<i>Козьменко Олена, Бохонкова Юлія.</i> Психологічна адаптація до навчання в закладах вищої освіти США https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-69-87	69
<i>Чистяк Ольга.</i> Взаєморозуміння у батьківсько-дитячих стосунках та освітньої успішності учнів: аналіз зарубіжних досліджень https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-88-102	88

ЕКОНОМІКА

<i>Постоева Ольга.</i> Бізнес-планування в епоху цифровізації https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-103-117	103
--	-----

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

<i>Даниленко Лідія.</i> Суспільний консенсус – ефективна технологія антикризового управління у системі місцевого самоврядування https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-118-132	118
<i>Дегтярьова Ія, Крилов Максим.</i> Типологія інструментів публічного регулювання на основі системного підходу https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-133-148	133
<i>Мороз Володимир, Воробйов Сергій.</i> Розвиток правової культури громадян у сфері охорони довкілля з використанням інструментів цифрового врядування https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-149-166	149

CONTENT

<i>Information about the authors</i>	8
--	---

PSYCHOLOGY

<i>Larisa Bobrova.</i> Of the subject of public opinion in social and psychological science https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-10-24	10
<i>Olena Gorova.</i> Competence of the family in resolving marital conflicts https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-25-40	25
<i>Anna Yefimova.</i> Features of social and psychological adaptation of ukrainians to the conditions of migration in the USA https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-41-56	41
<i>Nahida Jafarova.</i> Opportunities of the school psychologist in the implementation of psychological work with gifted students https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-57-68	57
<i>Olena Kozmenko, Yulia Bohonkova.</i> Psychological adaptation to education in US higher education institutions https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-69-87	69
<i>Olha Chystiak.</i> Mutual understanding in parent-child relationships and academic success of students: analysis of foreign research https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-88-102	88

ECONOMY

<i>Olga Postoieva.</i> Business planning in the age of digitalization https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-103-117	103
--	-----

PUBLIC ADMINISTRATION

<i>Lydia Danylenko.</i> Social consensus – an effective technology of anti-crisis management in the local government system https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-118-132	118
<i>Iia Dehtiarova, Maksim Krylov.</i> Typology of public regulation instruments based on a systematic approach https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-133-148	133
<i>Volodymyr Moroz, Serhiy Vorobyov.</i> Development of the legal culture of citizens in the field of environmental protection using digital governance tools https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-149-166	149

Відомості про авторів

Боброва Лариса Григорівна, кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування, Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Бохонкова Юлія Олександрівна, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології та соціології Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. Київ, Україна.

Воробйов Сергій Валерійович, кандидат наук з державного управління, директор Науково-дослідницького центру інновацій у природоохоронній сфері «ЕкоУкраїна» наукової установи «Цифрова агенція «Е-Екологія». Київ, Україна.

Горова Олена Олександрівна, доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри психології управління Центрального інституту післядипломної освіти ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Даниленко Лідія Іванівна, доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри парламентаризму Навчально-наукового інституту публічного управління та державної служби Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Київ, Україна.

Дегтярєва Ія Олександрівна, доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Джафарова Нахіда Ібрагім, студент програми PhD кафедри «Психологія та спеціальна освіта» Азербайджанського інституту освіти. Баку, Азербайджан.

Єфімова Анна Григорівна, аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Козьменко Олена Іванівна, доктор педагогічних наук, доцент, в.о. декана факультету міжнародних відносин Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля. Київ, Україна.

Крилов Максим Сергійович, аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Мороз Володимир Васильович, кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління і проектного менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Постоева Ольга Георгіївна, кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти». Київ, Україна.

Чистяк Ольга Володимирівна, кандидат психологічних наук, доцент, старший науковий співробітник лабораторії психології спілкування Інституту соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, Україна.

Information about the authors

Larisa Bobrova, Candidate of Psychological Sciences, Senior scientific officer of the of Communication Psychology Lab, Institute for Social and Political Psychology of National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, Ukraine.

Yulia Bohonkova, doctor of psychological sciences, professor, Head of the Department of Psychology and Sociology Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University. **Kyiv**, Ukraine.

Olha Chystiak, Candidate of psychological sciences, docent, senior researcher of the laboratory of psychology of communication Institute of Social and Political Psychology NAES of Ukraine. Kyiv, Ukraine.

Lydia Danylenko, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Parliamentarism of the Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service of the Taras Shevchenko National University of Kyiv, DrHb. Kyiv, Ukraine.

Iia Dehtiarova, Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Olena Gorova, Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Management Psychology, of the Central Institute of Postgraduate Education of the SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Nahida Jafarova, Student of the PhD program of the «Psychology and special education» department of the Azerbaijan Institute of Education. Baku, Azerbaijan.

Olena Kozmenko, doctor of pedagogical sciences, associate professor, Acting Dean of the Faculty of International Relations Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University. Kyiv, Ukraine.

Maksim Krylov, Postgraduate student of the Department of public administration and Project Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Volodymyr Moroz, candidate of Sciences of Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Administration and Project Management of the Educational and Scientific Institute of Management and Psychology of the SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Olga Postoieva, Ph.D., Associate Professor of the of the Department of Economics, Entrepreneurship and Management Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

Serhiy Vorobyov, candidate of Sciences of Public Administration, Director of the Scientific Research Center of Innovations in Environmental Protection "EcoUkraine", Scientific Institution "Digital agency "E-Ecology". Kyiv, Ukraine.

Anna Yefimova, graduate student Department of Psychology and Personal Development Educational and Scientific Institute of Management and Psychology SIHE «University of Educational Management». Kyiv, Ukraine.

ПСИХОЛОГІЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-10-24](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-10-24)
УДК 316.6

Боброва Лариса Григорівна,

кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник
лабораторії психології спілкування,
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
Київ, Україна.
bobrovalarisa284@gmail.com

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ СУБ'ЄКТА ГРОМАДСЬКОЇ ДУМКИ У СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІЙ НАУЦІ

Анотація У статті аналізується проблема визначення суб'єкта громадської думки, співвідношення понять суб'єкт та виразник громадської думки, а також проблема виділення груп та спільнот, думка яких є громадською. Встановлено, що людину як суб'єкта характеризують активність, здатність до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморегуляції, саморуку і самовдосконалення. Визначено, що людські спільноти, зокрема мала, середня, велика соціальні групи та інші соціальні об'єднання є самостійними колективними суб'єктами життєдіяльності. Найважливішою ознакою колективного суб'єкта є здатність бути активним, діяльним, інтегрованим, тобто єдиним цілим. З'ясовано, що одним із способів самоактуалізації суб'єктивних можливостей сучасної людини є її реалізація як суб'єкта громадської думки. Важливу роль в цьому відіграє інтерсуб'єктивний зміст суб'єктивної реальності, який відтворює історичний досвід колективного існування людей. Встановлено, що громадська думка – це специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя. Визначено, що, суб'єкт (носії) громадської думки – це суспільство, якому властива внутрішня структура, врахування якої є важливим для соціологічних досліджень. Це соціальні спільноти, класи, соціально-професійні групи тощо. В межах цих спільнот і формується громадська думка. Виразниками громадської думки можуть бути як окремі індивіди, так і групи людей. Визначено основні типи суб'єктів громадської думки, та їх потенціал у її творенні. У дослідженні розкрито роль первинних

груп у формуванні та функціонуванні громадської думки. Утверджено, що саме в первинних групах формуються наріжні ідеали, які перетворюються на суспільну свідомість.

Ключові слова: громадська думка; суб'єкт; колективний суб'єкт; носій; виразник; громадськість; маса; публіка; аудиторія; соціальна спільність.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Проблема визначення суб'єкта (носія) громадської думки має важливе методологічне значення для прикладних соціологічних досліджень, оскільки суб'єкт громадської думки є одночасно об'єктом емпіричного дослідження, джерелом необхідної інформації, а на практиці інтегральною сукупністю, на яку розповсюджуються висновки дослідника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні засади розвитку ідей суб'єкта та суб'єктності у психологічній науці значною мірою репрезентовані у роботах С. Рубінштейна. Ідеї вченого дали поштовх для формування й розвитку таких суб'єктно орієнтованих підходів, як суб'єктно-діяльнісний (А. Брушлінський, К. Абульханова-Славська та інші), системно-суб'єктний (О. Сергієнко), суб'єктно-буттєвий (З. Рябікіна, В. Знаков, Г. Фоменко), суб'єктно-ціннісний (З. Карпенко), суб'єктно-вчинковий (В. Татенко), суб'єкт-об'єктний (Л. Алексеєва, І. Дерманова, О. Коржова, М. Щукіна). Аналіз проблеми визначення суб'єктів громадської думки, здійснювали, перш за все, соціологи, серед яких – Г. Тард, В. Тьоніс, Е. Ноель-Нойман, В. Грушин, С. Подлевський, В. Оссовський та інші.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі поняття суб'єкта громадської думки через окреслення різних наукових концепцій.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: проаналізувати сучасні підходи до визначення поняття суб'єкта громадської думки та з'ясувати особливості співвідношення понять суб'єкт та виразник громадської думки.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

У соціально-психологічній науці нині не склалося єдиної загальноприйнятої думки щодо визначення суб'єкта громадської думки,

однак дослідники одноставні щодо того, що зрозуміти сутність цього поняття, визначити його особливості неможливо, не звернувшись до категорії суб'єкта.

Перші базові положення про людину як суб'єкта свідомості та діяльності були сформульовані автором суб'єктного підходу С. Рубінштейном. Людину як суб'єкта, на думку вченого, характеризують «активність, здатність до розвитку й інтеграції, самодетермінації, саморегуляції, саморуху і самовдосконалення. Суб'єкт – це ідеал, або вищий рівень розвитку людини». С. Рубінштейн зазначає: «Первинна специфіка людини, людського існування полягає в тому, що у всезагальну детермінацію буття залучається не свідомість сама по собі, а людина як істота, що усвідомлює світ, суб'єкт не тільки свідомості, але й дії» (Татенко, 2017) [13].

Значний внесок у подальшу розробку ідей С. Рубінштейна зробила К. Абульханова, яка стверджує, що кожна особистість різною мірою реалізує себе як суб'єкт життя і такий суб'єкт виявляє свій спосіб життя, свою індивідуальність (Татенко, 2017) [13].

А. Брушлинський визначав особистість як систему, яка здатна до саморозвитку, підкреслював цінність суб'єктивного досвіду і властиву людині спрямованість на конструювання світу. Вчений зазначав: «Людина як суб'єкт – це вища системна цілісність усіх її найскладніших і суперечливих якостей, насамперед психічних процесів, станів і властивостей, її свідомості й несвідомого. Така цілісність формується у ході історичного та індивідуального розвитку людей (В. Татенко, 2017) [13].

Суттєвим для нашого дослідження є визначення колективного суб'єкта. Соціальні психологи часто дискутують з приводу того, чи можна вважати самостійними суб'єктами життєдіяльності людські спільноти – малу, середню, велику соціальні групи та інші соціальні об'єднання. Науковці вважають колективним суб'єктом будь-яку групу людей, що діє спільно та проявляє себе через форми поведінки, стосунки, діяльності, спілкування, взаємодію. Ці групи розрізняються за рівнем суб'єктності, тож можуть бути реальними або потенційними суб'єктами. Повною мірою бути колективним суб'єктом – означає бути активним, діяльним, інтегрованим, тобто єдиним цілим, відповідальним тощо. При цьому поняття «колективність» використовується як синонім поняття «спільність» (В. Татенко, 2017) [13].

У соціальній психології найбільш актуальними залишаються питання природи колективного суб'єкта і тих ознак, які характеризують його сутність і якісну своєрідність.

У психологічній науці існують дві теоретично-методологічні версії щодо визнання суб'єктом діяльності, спілкування, соціально-психологічного життя саме групу, а не її членів (окремих людей). Згідно з однією з них, соціальні феномени людського життя (зокрема його групова форма) вважаються визначальними в онтологічному сенсі, а індивідуальні – похідними від них. Тобто, спочатку було «Ми», а потім із нього виділилися окремі «Я». Згідно з антропоцентричним поглядом, автором і творцем свого життя, реальним суб'єктом, визнається окрема людина, а група розглядається як своєрідний засіб її пристосування до несприятливих умов середовища. Тобто, виникнення і розвиток масоподібних, групових, колективних способів існування живого – є еволюційним винаходом поколінь індивідуальних організмів у боротьбі за виживання.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для вирішення поставленої мети використано теоретичні методи наукового дослідження: теоретичний аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у філософській, психологічній та соціологічній літературі, узагальнення, систематизація з метою визначення сутнісних характеристик суб'єкта громадської думки.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Суб'єктивна діяльність людини є джерелом громадської думки. Громадська думка є однією з форм колективної практики, яка впливає на процес життєдіяльності людей. Суб'єктивна реальність формується не просто як предметнення зовнішнього світу, яке визначається тільки внутрішньою інтенцією людини. Без наявності додаткової умови, без «зовнішнього іншого», який розглядається як «інша людина» або спільність людей, неможливо говорити про адекватність процесу предметнення.

Л. Виготський, підкреслюючи значення соціального спілкування, зазначав: «Для нас сказати про процес «зовнішній» – означає сказати соціальний. Будь-яка психічна функція була зовнішньою через те, що вона була соціальною раніше, ніж стала внутрішньою, власне психічною функцією: вона спочатку була соціальним ставленням двох людей» (Виготський, 1960) [2]. Факт колективної діяльності людей не міг не відобразитись в структурах і способах функціонування суб'єктивної реальності, яка відображає інтрасуб'єктивний і інтерсуб'єктивний характер людського існування.

Найбільш послідовним вираженням інтрасуб'єктивної перспективи є індивідуальна свідомість, яка передбачає особистісну самоактуалізацію

суб'єкта. Слід відмітити, що індивідуальна свідомість є найбільш складною формою суб'єктивної самоорганізації. Відповідний індивідуальній свідомості тип сприйняття і структурування інформації (розуміння об'єктивної дійсності) визначається наявністю в структурі суб'єктивної реальності особливої смислоутворювальної інстанції «Я». Бути свідомим означає розуміти психічні стани і процеси цієї інстанції, володіти рефлексивним типом світосприйняття. Індивідуалізація суб'єктивного досвіду на думку М. Хайдегера, почалася в епоху Нового часу одночасно з розвитком підприємництва, географічних відкриттів і розвитком науки, введенням політико-правової регламентації й початком релігійної секуляризації. На думку філософа, людина античної або середньовічної епохи розуміла світ, занурюючись в нього, водночас «новевропейський суб'єкт» співвідносить світ із собою. Цей принцип можна визначити як суб'єкт-об'єктне розуміння дійсності. Він ставить людину перед вибором, чи повинна людина бути суб'єктом, як обмежене своєю примхою і відпущене на власне свавілля «Я», або як суспільне «Ми», як індивід або спільність, як обличчя всередині соціуму, або як пересічний член в організації, як держава і нація, або як загальнолюдський тип новоевропейської людини (Heidegger, 1993) [19].

Попри те, що сучасна людина самоідентифікується шляхом співвіднесення себе з певним образом «Я» і схильна до раціонально-логічного розуміння, існують інші способи самоактуалізації її суб'єктивних можливостей. Один з них – реалізація суб'єкта як носія громадської думки. Важливу роль в цьому відіграє інтерсуб'єктивний зміст суб'єктивної реальності, який відтворює історичний досвід колективного існування людей. К. Юнг зазначав, що між сучасною людиною і архаїчним індивідом є сполучна ланка, яку можна визначити як «колективне несвідоме». Воно представлено в суб'єктивній реальності у вигляді особливих структур, які організують процес сприйняття своєрідних апріорних передумов мисленнєвих процесів – архетипів, які знаходять своє вираження у суб'єктивній реальності людини в опосередкованій символічній формі (Юнг, 1991) [16]. Провідною смислоутворювальною настановою, яка формується колективним досвідом соціальної взаємодії людей є інстанція «Ми». Вона утворюється на основі безпосередньо-чуттєвого переживання людьми факту їхнього спільного існування. Переживання «однаковості», яке розглядається в історичній перспективі, суттєво вплинуло на процеси становлення та подальшого функціонування суб'єктивної реальності. Архетиповою основою такого способу самоорганізації суб'єктивного досвіду є сприйняття дійсності в межах дуальної опозиції «ми-вони». Ця опозиція розглядалася вченими як вихідний

щабель процесу виникнення людської свідомості. Якщо формуванню елемента «вони» відповідає лише відмінність «себе» від будь-яких проявів «зовнішнього іншого», водночас із запровадженням елемента «ми» виникають складніші мисленнєві операції – процеси символічної ідентифікації суб'єкта з зовнішніми посередниками (наприклад, персоною вождя). Інстанція «ми», яка існує як первинна настанова сприймання в індивідуальному несвідомому досвіді, сприяє подальшому включенню людини у соціальні процеси, визначає її готовність і здатність бути учасником соціальної взаємодії. Переживання «однаковості» виступає провідним фактором формування інтерсуб'єктивного змісту індивідуального досвіду будь-яких форм колективних суб'єктивних практик. Колективне ставлення продукується спрямованістю суб'єкта на встановлення тотожності з іншими і може слугувати додатковою формою (поряд з об'єктивованими інституційними відносинами) взаємозв'язку індивідів у суспільстві. Саме в такому контексті можна говорити про наявність колективних суб'єктивних утворень в житті суспільства – про колективну волю, почуття, емоції, настрої, образи, уявлення, ідеї та цінності. Тому громадську думку можливо оцінювати як таку форму сприймання дійсності, яка утворюється на основі смислонаслідувальних структур колективного несвідомого.

Нині громадська думка сприймається як важлива соціальна інституція суспільства, яка перетворює неупорядковані, випадкові, стихійні соціальні взаємодії між населенням та управлінськими структурами на впорядковані, тривалі, контрольовані та оснащує їх певними механізмами та усталеними правилами.

З позиції сучасного соціологічного знання, громадська думка – це специфічний вияв масової свідомості, що виражається в оцінках (вербальних і невербальних) і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного життя. При вивченні громадської думки, вчені зосереджують свою увагу на тому, що вона достатньо чітко структурована. Ключовими елементами природи громадської думки, які гарантують їй ознаки відносної стабільності, є її суб'єкт і об'єкт. На початку XVIII століття громадська думка трактувалась як оприлюднена точка зору еліти, а єдиним джерелом громадської думки вважались голоси обраних народом парламентаріїв. Внаслідок зростання масових рухів у другій половині XIX та на початку XX століть носієм громадської думки прийнято вважати масоподібні (некласичні) спільності.

Г. Блумер зазначав, що маса – це одна з форм «колективного групування, її членами можуть бути представники різних соціальних верств і груп, які відрізняються своїми класовими позиціями,

матеріальним станом, культурним рівнем тощо. Їх об'єднує об'єкт інтересу, який знаходиться за межами культур і груп» (Blumer, 1948) [17].

Масштабне поширення преси зумовило появу іншої громадської думки, яка конкурує з попередньою й співіснує з нею з середини ХХ століття, а згодом остаточно витісняє її. Думку також називають громадською, але вже в іншому сенсі: це думка самої громадськості. Першим на це звернув увагу Г. Тард (Тард, 1998) [12].

Громадськість – це активне соціальне утворення, що в певний момент об'єднується навколо визначеної соціальної проблеми задля пошуку шляхів її вирішення. Варто зазначити, що громадськість як основний суб'єкт громадської думки має такі ознаки: 1) до громадськості належить не все населення, а лише його частина; 2) об'єднують людей у громадськість їхні погляди (інтереси, позиції) або свідоме ставлення до певної проблеми; 3) ті, кого відносять до громадськості, проявляють певну активність (реагують на ситуацію). Отже, громадськість зазвичай складається із зацікавлених груп, або груп інтересів і з більш відчуженого, незацікавленого корпусу, схожих на глядачів індивідів. У структурованому суспільстві громадськість також структурована. Вона включає в себе різні соціальні спільності: класи, верстви та прошарки, різні демографічні, етнічні, територіальні спільності. Це складові соціальної структури громадськості. Вона фактично тотожна соціальній структурі суспільства.

Так, Г. Блумер стверджує, що громадська думка є функцією суспільства в дії, тому їй властива його структура. Суспільство складається з груп, отже, носієм є не індивіди, а групи індивідів, які мають лідера, спільні інтереси та цілі. Такі групи, прагнуть задовольнити свої інтереси і впливають через наявні у суспільстві канали на апарат державного управління, який реагує на суперечливі думки різних груп, оцінює та обирає ту думку, згідно з якою коригуватиме свою діяльність. Г. Блумер пропонує вважати вибрану думку ефективною з точки зору функціонування в суспільстві, а ті, що залишилися – «безплідними». Отже, на думку вченого, суб'єктом вважаються групи, які беруть участь у створенні ефективної думки (Blumer, 1948) [17].

Проблема, яка створює громадськість, зазвичай ставиться зацікавленими групами, які змагаються. Ці групи пропонують свої способи вирішення цієї проблеми і відтак намагаються завоювати підтримку і лояльність з боку зовнішньої незацікавленої групи. Саме її прихильність і визначає перемогу певної групи [1].

Р. Дарендорф поділяє громадськість на активну і пасивну й зазначає, що активна громадськість є важливою кваліфікаційною силою в

суспільних процесах, оскільки «у функціональному і оцінному аспектах вона є своєрідною елітою», водночас наявність конкуруючих еліт – запорука життєстійкості демократії (Дарендорф, 2006) [6].

Д. Дивайн виділяє «широку громадськість» і «уважну громадськість». Вчений зазначає, що «уважна громадськість» – це певна частина суспільства з дещо більшою зацікавленістю до суспільних подій, ніж широкі маси. Вона є сполучною ланкою між державою і масами. «Уважна громадськість» і формує громадську думку.

Ю. Хабермас вважав, що політичний процес відбувається виключно в державних інститутах, спілках та політичних партіях й обмежує громадськість суто рольовими функціями стороннього спостерігача. На зміну «громадськості, яка складалася з окремих осіб, прийшла громадськість, об'єднана в організації. Лише вона в сучасних умовах здатна брати участь у процесі соціальної комунікації, використовуючи внутрішньопартійні і внутрішньосоюзні канали між державою і суспільством» (Habermas, 1971) [18]. А. Уледов суб'єктом громадської думки визнає спільності та організації, безпосередньо пов'язані з прогресивними класовими інтересами. Оскільки зацікавленість у соціальному прогресі об'єднує більшість народу, суб'єктом і водночас виразником громадської думки виступає активна частина суспільства – «громадськість», яка має державний (тобто прогресивний) погляд на соціальні процеси (Уледов, 1968) [15].

М. Горшков називає «загальним творцем громадської думки – народ». «Спільності (територіальні, демографічні, етнічні тощо.) є сотворцями громадської думки», суб'єкт (носій) громадської думки – це «народна більшість». Поняття «виразник громадської думки» значно вужче поняття «суб'єкт», і виокремлює певні його соціальні сегменти, що постійно розширюються «лідерами думок», які висловлюють прогресивні погляди широким масам, які залучаються до активної суспільної діяльності (Горшков, 1988) [4].

Б. Грушин: зазначає: «Межі суб'єкта громадської думки відносні. Єдиний громадський організм має складну систему, до складу якої входить безліч структур та підсистем. У межах кожної з них, як і в рамках суспільства в цілому, навколо питань, що торкаються інтересів цієї спільності, складається внутрішня думка. Ця думка... є безумовно громадською. Тому можна говорити про громадську думку колективу, регіону, нації тощо» (Грушин, 1967) [5]. Вчений вважає, що громадська думка – це специфічний стан суто масової свідомості, тому індивід не може бути суб'єктом громадської думки, водночас може бути її виразником.

В. Оссовський виділяє два типи суб'єктів громадської думки: соціальні групи та соціальні утворення масового походження (Оссовський,

2005) [11]. Розглянемо зазначені типи суб'єктів громадської думки та їх потенціал у її творенні.

За визначенням англійського соціолога Е. Гідденса, соціальна група – це певна кількість людей, які постійно взаємодіють одне з одним, що призводить до згуртованості учасників взаємодії в окреме ціле. Однак не всі групи є однаково важливими для людини (Гідденс, 2005) [3].

Так, американський соціальний філософ Чарльз Кулі констатує існування первинних та вторинних груп [20]. Первинна група є своєрідним комплексом свідомості, в якому розчинені всі індивідуальні свідомості її членів, вони взаємодіють і доповнюють одне одного. Вчений зазначає, що первинні групи характеризуються стійкістю, безпосередністю та неформальністю зв'язків. Їх первинність пов'язана з роллю в процесі соціалізації особистості в межах більших соціальних спільнот. Важливу роль в таких групах відіграють сталі емоційні стосунки та особистісні зв'язки. Найяскравішим прикладом первинної групи є сім'я як первинна ланка соціалізації особистості та формування морально-етичних засад її існування. До первинних груп також належать колективи ровесників (групи школярів, студентів), невеликі територіальні спільноти (сусідство), трудові колективи. Зміна місця таких груп в системі суспільних зв'язків, на думку Ч. Кулі, провокує глибокі соціальні зрушення, що зумовлює непересічну роль первинних груп у формуванні та функціонуванні громадської думки. Саме в первинних групах, на думку вченого, формуються наріжні ідеали, які перетворюються на суспільну свідомість. Вчений зазначає, що суспільна свідомість включає в себе функціонування свідомостей всіх первинних груп даного суспільства та певний надгруповий рівень, де відбувається зіткнення та обговорення різних точок зору. Для цього рівня величезне значення відіграє комунікація як механізм, завдяки якому існують та розвиваються людські стосунки [20]. У вторинних групах діють формалізовані, безособистісні стосунки, побудовані на основі специфічних практичних цілей. Прикладами таких груп можуть бути клуби, комітети, партії.

Варто підкреслити, що група не є таким суб'єктом соціально-психологічного життя, який існує поза проявів індивідуальної суб'єктної активності її членів.

Так, В. Васютинський зазначає: «У реальному індивідуальному, комунікативному, соціальному, політичному просторі, найчастіше неможливо, а загалом і не потрібно з'ясовувати, де відповідні мотиви, наміри, прояви належать до індивідуального, міжособового чи колективного контексту людської життєдіяльності. Частіше є сенс говорити про цілісну ментально-поведінкову комунікативну характеристику, яка поєднує в собі

різні рівні й аспекти індивідуалізму/колективізму – від глибинно-диспозиційних до соціально-дискурсивних» (Татенко, 2017) [14].

Розглянувши соціальні групи як суб'єкти громадської думки, необхідно з'ясувати, чи можуть виступати в ролі таких масоподібні утворення, зокрема маса, натовп, публіка, аудиторія.

На думку Е. Ноель-Нойман, в процесі комунікації соціальні суб'єкти несвідомо набувають потреби прийти до загальної згоди, а тому спостерігають за думкою інших, що підтверджує їх соціальну природу. За твердженням дослідниці, вони орієнтуються на панівну думку, замовчуючи ту, яка на їх погляд складає меншість. Такий ефект дослідниця називає «спіраллю мовчання». Ця теорія спирається на соціальну психологію та статистичні дані, зріз думок, отриманий за допомогою демоскопії. Дослідниця зазначає, що демоскопія ґрунтується на рівності всіх громадян, тому для неї думки окремих груп та думка маси не відрізняються. Також Е. Ноель-Нойман не виділяє будь-які особливі сфери суспільства, до яких має належати об'єкт громадської думки, зазначаючи, що носієм громадської думки є весь народ. Визначаючи природу громадської думки, авторка оперує такими поняттями як конформізм та страх ізоляції (Ноэль-Нойман, 1996) [10].

М. Слюсаревський пропонує розрізнити поняття маси і сконцентрованої маси, а останнє диференціює на уявлення про безладно сконцентровану масу і масовий суб'єкт спільної активності. На його думку, поведінка масового суб'єкта спільної активності може бути конструктивною або деструктивною, «але вона завжди є функцією колективної суб'єктності» і є проміжною, перехідною формою активності між групою/колективом і масою, а також між масовою і груповою/колективною суб'єктністю (Татенко, 2017) [14].

Феномен натовпу досить повно описаний в науковій літературі, зокрема у працях Г. Лебона, С. Московічі, С. Сігеле, які вказували на його нестійкість в часі, просторову прив'язаність, залежність від лідера, зниження рівня критичності сприйняття інформації, стереотипність мислення, що фактично блокує можливість продукування та обміну думками. Водночас натовп створює сприятливі умови для нав'язування людям готових думок, оцінок і суджень.

Одна з перших спроб розмежування понять натовпу та публіки належить вже згадуваному нами Г. Тарду, який вважав публіку «духовною сукупністю, групою індивідумів, фізично розділених, але об'єднаних чисто розумовим зв'язком» (Тард, 1998) [12]. Виникнення публіки уможливлено розвитком засобів масової інформації, зокрема друкованої преси. На відміну

від нестійкого в часі та прив'язаного до обмеженого географічного простору натовпу, публіка є більш сталою, тривалою та однорідною.

Близьким за значенням і вживанням до поняття публіки є термін «аудиторія», що означає певну сукупність людей, які сприймають повідомлення. Зазвичай термін «аудиторія» вживають, коли йдеться про засоби масової комунікації, хоча часто мають на увазі також відвідувачів певного заходу, слухачів лекцій тощо. Внаслідок окреслених характеристик даних великих соціальних груп можна констатувати, що публіка та аудиторія є потенційними суб'єктами громадської думки, оскільки передбачають наявність спільних інтересів та можливість комунікації між їх членами.

Варто зазначити, що визначення суб'єктів громадської думки має чіткий історичний контекст, що пов'язано з різними етапами розвитку суспільства. Нині, встановлюючи суб'єкта громадської думки, важливо брати до уваги інтегруючу роль засобів масової комунікації, які транслюють певні цінності, взірці соціальної поведінки, формують і встановлюють нові зв'язки між людьми. На цих засадах консолідується нові суспільні утворення – суб'єкти громадської думки. Їх основою можуть стати добровільні об'єднання на основі спільних інтересів, уподобань і життєвих стилів, у діяльності яких особливу роль відіграють спеціалізовані канали комунікації. Органічність, цілісність, стабільність цих нових суб'єктів громадської думки відрізняють їх від традиційних, але найголовнішим критерієм їх ідентифікації є спільність інтересу у вирішенні певної проблеми. Іншими словами, суб'єктами громадської думки можуть бути як соціальні утворення, що постали на ґрунті специфічних об'єктивних умов життя, розподілу праці, так і спільноти, утворені масовою комунікацією, ідеологічними чинниками тощо (Наливайко, 2010) [9].

Отже, суб'єктом громадської думки є суспільство, якому властива внутрішня структура, врахування якої є важливим для соціологічних досліджень. Це соціальні спільноти, класи, соціально-територіальні групи тощо. В межах цих спільнот і формується громадська думка (Епархина, 2015) [7].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу визначено, що громадська думка – це спільна думка індивідів, яка репрезентує певний консенсус індивідуальних думок щодо конкретної проблеми, котра становить спільний інтерес.

Встановлено, що основним, безумовним суб'єктом громадської думки є громадськість – активне соціальне утворення, яке об'єднується навколо визначеної соціальної проблеми задля пошуку шляхів її вирішення. Вона фактично тотожна соціальній структурі суспільства, тому її складовими є

різні соціальні групи, спільності, які формують колективні оцінні судження на соціально значимі події, явища суспільного життя.

Утверджено, що носіями групової суб'єктності виступають індивідуальні суб'єкти, а провідною смислоутворювальною настановою, що формується колективним досвідом соціальної взаємодії людей – є інстанція «Ми», яка представлена у просторі психіки кожного члена соціального угруповання.

Визначено, що поняття «виразник громадської думки» значно вужче поняття «суб'єкт», і виокремлює певні його соціальні сегменти, що постійно розширюються «лідерами думок», які висловлюють прогресивні погляди широким масам для залучення їх до активної суспільної діяльності.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є початковою ланкою у визначенні характерних ознак суб'єкта громадської думки та його ролі у різноманітних сферах людської життєдіяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] *Американская социологическая мысль.* Москва, 1994.
- [2] Л. С. Выготский, *Развитие высших психических функций.* Москва, Россия: Изд-во «Академии педагогических наук РСФСР», 1960.
- [3] Гидденс Е. *Социология.* Москва, Россия: URSS, 2005.
- [4] М. К. Горшков, *Общественное мнение: история и современность.* Москва, 1988
- [5] Б. А. Грушин, *Мнение о мире и мир мнений.* Москва, 1967.
- [6] Р. Дарендорф, *У пошуках нового устрою: лекції на тему політики свободи у ХХІ ст.* Київ, Україна: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2006.
- [7] О. В. Епархина, *Социология общественного мнения.* Москва, Россия: Академия, 2015.0.
- [8] В. Кузьмен, *Социология общественного мнения.* Новосибирск, Россия, Россия, 1996.
- [9] Т. В. Наливайко, «Громадський контроль в Україні як інститут громадянського суспільства: теоретико-правовий аспект», автореф. дис. канд. наук; Львівський держ. ун-т внутріш. справ. Львів, 2010.
- [10] Ноэль-Нойман, *Общественное мнение. Открытие спирали молчания.* Москва, Россия: Изд. Прогресс-Академия, 1996.
- [11] В. Л. Осовський, *Соціологія громадської думки.* Київ, Україна: ПЦ «Фоліант»; ВД «Стилос», 2005.

- [12] Г. Тард, «Мнение и толпа», в *Психология толп*, Г. Лебон, Кн. 1. Москва, Россия: Изд. «КСП+», 1998, 416 с., с. 257–411. [Электронный ресурс]. Доступно: <https://is.gd/1WXoH8> Дата звернення: Груд. 20, 2022.
- [13] В. Татенко *Методологія суб'єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір*. Київ, Україна: Міленіум, 2017.
- [14] В. О. Татенко, *Соціальна психологія націєтворення: суб'єктно-вчинковий підхід. 2-ге вид., перероб. і допов.* Кропивницький, Україна: Імекс-ЛТД, 2021.
- [15] А. К. Уледов, *Структура общественного сознания. Теоретико-социологическое исследование*. Москва, Россия: Мысль, 1968.
- [16] К.-Г. Юнг, «Об архетипах коллективного бессознательного» в *Архетип и символ*. Москва, Россия: Издательство «Ренессанс». 1991, 208 с.
- [17] Н. Blumer, «Public opinion and public opinion polling», *American sociological review*, Vol. 13, N 5, p. 542–549, 1948.
- [18] J. Habermas, «Strukturwandel der Öffentlichkeit», in *Untersuchungen zu einer Kategorie der burgerlichen Gesellschaft*. Neuwied, Berlin, 1971, с. 252.
- [19] М. Heidegge, «Vremya kartiny mira», in *Being and Time: articles and speeches*. Moscow, Russia: Publisher «Republic». 1993, 447 p.
- [20] Соціологія. Освіта.UA. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/zoJAqs> Дата звернення: Груд. 20, 2022.

OF THE SUBJECT OF PUBLIC OPINION IN SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL SCIENCE

Larisa Bobrova,

Candidate of Psychological Sciences,
Senior scientific officer of the of Communication Psychology Lab,
Institute for Social and Political Psychology of
National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.
Kiev, Ukraine.

bobrovalarisa284@gmail.com

Abstract. The article analyzes the problem of defining the subject of public opinion, the relationship between the concepts of subject and exponent of public opinion, as well as the problem of identifying groups and communities whose opinion is public. It was established that a person as a subject is characterized by activity, the ability to develop and integrate, self-determination, self-regulation, self-movement and self-improvement. It was determined that human communities, in particular small, medium, large social groups and other social associations are independent collective subjects of life. The most important feature of a collective subject is the ability to be active, active, integrated, that is, a single entity.

It was found that one of the ways of self-actualization of the subjective capabilities of a modern person is his realization as a subject of public opinion. An important role in this is played by the intersubjective content of subjective reality, which reproduces the historical experience of the collective existence of people. It was established that public opinion is a specific manifestation of mass consciousness, which is expressed in assessments (verbal and non-verbal) and characterizes the attitude of people to socially significant events and facts, current problems of social life. It was determined that the subject (carrier) of public opinion is a society that has an internal structure that is important for sociological research. These are social communities, classes, socio-professional groups, etc. Public opinion is formed within these communities. Individuals and groups of people can be exponents of public opinion. The main types of subjects of public opinion and their potential in its creation are determined. The study revealed the role of primary groups in the formation and functioning of public opinion. It has been established that it is in the primary groups that the cornerstone ideals are formed, which turn into public consciousness.

Keywords: Public Opinion; the subject; collective entity; carrier; spokesman; public; mass; public; audience; social community.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Amerikanskaya sociologicheskaya mysl'. Moskva, 1994.
- [2] L. S. Vygotskij, Razvitie vysshih psichicheskikh funkcij. Moskva, Rossiya: Izd-vo «Akademii pedagogicheskikh nauk RSFSR», 1960.
- [3] Giddens E. Sociologiya. Moskva, Rossiya: URSS, 2005.
- [4] M. K. Gorshkov, Obshchestvennoe mnenie: istoriya i sovremennost'. Moskva, 1988.
- [5] B. A. Grushin, Mnenie o mire i mir mnenij. Moskva, 1967
- [6] R. Darendorf, U poshukakh novoho ustroi: lektsii na temu polityky svobody u KhKhI st. Kyiv, Ukraina: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia», 2006.
- [7] O. V. Eparhina, Sociologiya obshchestvennogo mneniya. Moskva, Rossiya: Akademiya, 2015.
- [8] O. V. Kuz'men, Sociologiya obshchestvennogo mneniya. Novosibirsk, Rossiya, Rossiya, 1996.
- [9] T. V. Nalyvaiko, «Hromadskyi kontrol v Ukraini yak instytut hromadianskoho suspilstva: teoretyko-pravovyi aspekt», avtoref. dys. kand. nauk; Lvivskyi derzh. un-t vnutrish. sprav. Lviv, 2010.

- [10] Noel'-Nojman, Obshchestvennoe mnenie. Otkrytie spirali molchaniya. Moskva, Rossiya: Izd. Progress-Akademiya, 1996.
- [11] V. L. Ossovskiy, Sotsiologhiia hromadskoi dumky. Kyiv, Ukraina: PTs «Foliant»; VD «Stylos», 2005.
- [12] G. Tard, «Mnenie i tolpa», v Psihologiya tolp, G. Lebon, Kn. 1. Moskva, Rossiya: Izd. «KSP+», 1998, 416 s., s. 257–411. [Elektronnyj resurs]. Dostupno: <https://is.gd/1WXoH8> Data zvernennia: Hrud. 20, 2022.
- [13] V. Tatenko Metodolohiia subiektno-vchynkovoho pidkhodu: sotsialno-psykholohichni vymir. Kyiv, Ukraina: Milenium, 2017.
- [14] V. O. Tatenko, Sotsialna psykholohiia natsiievorennia: subiektno-vchynkovyi pidkhid. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2021.
- [15] A. K. Uledov, Struktura obshchestvennogo soznaniya. Teoretiko-sociologicheskoe issledovanie. Moskva, Rossiya: Mysl', 1968.
- [16] K.-G. YUng, «Ob arhetipah kollektivnogo bessoznatel'nogo» v Arhetip i simvol. Moskva, Rossiya: Izdatel'stvo «Renessans». 1991, 208 s.
- [17] H. Blumer, «Public opinion and public opinion polling», American sociological review, Vol. 13, N 5, p. 542–549, 1948.
- [18] J. Habermas, «Strukturwandel der Offentlichkeit», in Untersuchungen zu einer Kategorie der burgerlichen Gesellschaft. Neuwied, Berlin, 1971, c. 252.
- [19] M. Heidegge, «Vremya kartiny mira», in Being and Time: articles and speeches. Moscow, Russia: Publisher «Republic». 1993, 447 p.
- [20] Sotsiologhiia. Osvita.UA. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/zoJAqs> Data zvernennia: Hrud. 20, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
05 січня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-25-40](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-25-40)

УДК 376

Горова Олена Олександрівна,

доктор психологічних наук, доцент,
професор кафедри психології управління
Центрального інституту післядипломної освіти
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9022-3432>
gorovaya.111@gmail.com

КОМПЕТЕНТНІСТЬ СІМ'Ї У РОЗВ'ЯЗАННІ ПОДРУЖНИХ КОНФЛІКТІВ

Анотація. У статті визначено актуальність вивчення особливостей конфліктологічної компетентності сім'ї та її впливу на розв'язання подружжям сімейних конфліктів та представлено результати емпіричного дослідження сформованості конфліктологічної компетентності членів родини. Висвітлено сімейні конфлікти як важливий показник стабільності шлюбу, причиною яких може бути вікова різниця між поколіннями (батьками та дітьми), відмінності у характерах, що утруднюють взаєморозуміння, створюють непорозуміння у площині цінностей, стандартів поведінки тощо. За результатами емпіричного дослідження, в якому брали участь 150 осіб – членів сімей, які були розподілені на групи за віком, статтю, місцем проживання, стажем подружнього життя, кількістю дітей в сім'ї, виявлено недостатній рівень сформованості конфліктологічної компетентності. Більше ніж половину досліджуваних характеризує низький і середній рівні конфліктологічної компетентності, високий рівень виявлено лише у десятої частини досліджуваних. Третині досліджуваних характерна власна методика вирішення конфліктів, сприйняття всіх деталей того, що відбувається у конфліктній ситуації, довіра власним здібностям у вирішенні складних, конфліктних ситуацій, обдумування суджень, обмірковування рішень, перш ніж діяти. За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності конфліктологічної компетентності: досліджувані чоловіки, які проживають у сільській місцевості характеризуються вищими показниками порівняно з чоловіками, які проживають у місті та жінками з сімей, що проживають як у місті, так і у селі. Найбільш спроможними до розв'язання сімейних конфліктів: є жінки, які перебувають у шлюбі

понад 10 років та чоловіки з сімей, стаж яких 5–10 років; чоловіки у сім'ях, де є 1 дитина і жінки, у сім'ях яких є 2 і більше дітей. Найменш здатні до компромісу чоловіки, в родинях яких народилося 3 і більше дітей.

Ключові слова: конфлікт; конфліктологічна компетентність; сімейні взаємини; подружній конфлікт; конфліктно-компетентна поведінка.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Нагальною потребою сьогодення є оволодіння мистецтвом управління конфліктами в усіх сферах життя, а особливо у подружньому житті. Це спричинює потребу вивчення та опанування подружжям технологіями, техніками, методами попередження, запобігання та розв'язання конфліктів. Поява різноманітних непорозумінь, неузгодженостей, конфліктних ситуацій можуть нерідко виникати у різних сферах людської діяльності, у тому числі й у сімейних взаєминах. Це зумовлено різними уявленнями щодо «ідеального типу сім'ї у чоловіків і жінок, гендерного розподілу сімейних ролей» (С. Бужинська, 2020) [1, с. 135–137], суперечливого ставлення до їх виконання, незадоволеністю подружнім життям, стійкою орієнтацією подружжя на розлучення та малодітну сім'ю, проблемами у досягненні злагоди, соціокультурної взаємодії поколінь, зростанням кількості розлучень (А. Гусев, 2020; Н. Довгань, 2020 та ін.) [2], [3] тощо.

Причинами конфліктності у стосунках родини можуть бути відмінності у характерах, що ускладнюють взаємини, розуміння у сім'ї, вікові відмінності між поколіннями, економічні, сексуальні та інші проблеми тощо. Тому подружжю варто усвідомлювати і розуміти сутність, причини, форми сімейних конфліктів, що уможливить їх успішне попередження або й розв'язання. Це дозволить подолати «дезорганізацію шлюбно-сімейних відносин, яка проявляється у зростанні кількості розлучень, зниженні якості сімейних взаємостосунків та задоволеності шлюбом, погіршенні адаптивних можливостей подружжя, послабленні захисної функції сім'ї від динамічних процесів, що існують у суспільстві» (І. Сингаївська, Ю. Лукаш, 2021) [4, с. 252].

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив чималу кількість праць, спрямованих на дослідження причин конфлікту, способів його корекції (Г. Антонов, Л. Білоконенко, Т. Мішина, В. Столін), механізмів попередження й управління конфліктами (Г. Ложкін, В. Тюріна, Є. Юрківський та ін.), особливостей переговорного процесу (А. Гірник, М. Пірен, Н. Пов'якель та ін.), стратегій розв'язання конфліктних ситуацій

(Т. Кушнірук, Д. Джонсон, Ф. Джонсон), формування конфліктостійкості у майбутніх фахівців (В. Великий, Т. Виноградова), культури спілкування як основи ефективної людської взаємодії та прогресивного розвитку суспільств (В. Балахтар, М. Пірен, О. Петроє) [5] тощо. Вагомий доробок науковці зробили у вивчення причин виникнення сімейних конфліктів та пошуку засобів психологічної допомоги (С. Бужинська, 2020; А. Кравченко, Н. Тверезовська, 2015; І. Сингаївська, Ю. Лукаш, 2021) [1], [6], [4], психологічних аспектів подружніх конфліктів (Л. Ковальова, 2004; Т. Кругла, 2017; В. Турбан, 2016) [7], [8], [9], проблеми конфліктності в молодій сім'ї в період первинної адаптації (Л. Котлова, 2014) [10] та ін.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Актуальність і недостатня розробленість проблеми дозволили визначити *мету* дослідження: теоретично та емпірично дослідити рівень сформованості конфліктологічної компетентності сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів.

Завдання дослідження:

- 1) висвітлити сутність конфліктологічної компетентності сім'ї;
- 2) емпірично дослідити рівень сформованості конфліктологічної компетентності сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Становлення, розвиток й функціонування подружжя складно уявити без спілкування. Потреба сім'ї у спілкуванні зумовлена необхідністю взаємодіяти у побуті, сумісній діяльності, вирішенні різноманітних сімейних проблем тощо. Спілкування у родині реалізується в єдності його функцій (комунікативної, перцептивної та інтерактивної), стилі взаємодії як сукупності різних прийомів, способів взаємодії, які проявляються у певній манері поведінки людини. Стиль спілкування впливає на виховання дітей, взаємини із старшими поколіннями, що загалом створює сприятливу (несприятливу) атмосферу для розвитку подружжя, взаємопідтримки і взаєморозуміння між усіма членами сім'ї. Саме успішність цієї взаємодії впливає на сприймання і розуміння один одного членами родини, їхні прагнення до взаєморозуміння, здатність комунікувати і ефективно взаємодіяти, долаючи різні бар'єри і формуючи позитивний психологічний клімат в родині. При цьому важливим є адекватне оцінювання подружжям власного ставлення один до одного. Тому варто прагнути і формувати комунікативну культуру у подружньому житті, бути здатним до

саморозкриття подружжя у спілкуванні, глибокого взаєморозуміння, невербальної комунікації та ін. Відсутність успішного міжособистісного спілкування у сім'ї спричинює появу сімейних конфліктів.

Конфлікт (лат. *conflictus* – зіткнення) – певна завершальна ланка механізму вирішення суперечностей у системі відносин; це не відхилення від норми, а норма співіснування людей, певна форма встановлення і зміни пріоритетів у системі інтересів, потреб членів родини чи суспільних відносин взагалі (В. Балахтар, Ю. Волошина, 2022) [13]; «зіткнення протилежно спрямованих, несумісних одна з одною тенденцій, окремого епізоду у свідомості, в міжособистісних взаємодіях або міжособистісних відносинах індивідів або груп людей, пов'язане з негативними емоційними переживаннями» (Л. Скібіцька, 2007) [14]. Це найбільш гострий спосіб усунення протиріч, які виникають у процесі взаємодії і потребують протидії суб'єктів конфлікту і, звичайно, супроводжуються негативними емоціями і, досить часто, негативними наслідками; певний вид міжособистісної взаємодії, в основі якого є об'єктивна суперечність цілей, інтересів і думок учасників, що виявляється в сильних негативних переживаннях щодо ситуації, опонента, самих себе (В. Москаленко, 2008) [15].

Сімейні взаємини поєднують сукупність соціально регламентованих взаємин між шлюбними партнерами, які є складовою їх сімейних взаємин, і, водночас, відмінні за змістом, функціями та структурою. Зміст подружніх взаємин висвітлює значення шлюбу, його роль в організації, стабілізації, соціальному санкціонуванні задоволення господарсько-побутових, емоційно-сексуальних, психологічних і батьківських потреб чоловіка і дружини.

У подружньому житті партнери мають два суперечливі прагнення: до взаємодії з іншими і до відсторонення від них. Спілкуючись один з одним у шлюбі, подружжя швидко виснажується і потребує розширення кола комунікації. Це зумовлено бажанням завести нові знайомства та реалізувати себе в соціумі. Проте можуть виникати непорозуміння, певні бар'єри у взаєморозумінні, відмінності у поглядах на життя, в особистісних цінностях, оскільки, вступаючи у шлюб, партнери досить мало знають про внутрішній світ один одного, їхні інтереси, цінності, цілі і потреби.

Сімейні конфлікти – це протидія між членами родини на основі зіткнення протилежно спрямованих мотивів і поглядів, різної культури і стереотипів. Як зазначає В. Турбан, сімейні конфлікти свідчать про загострення міжособистісних відносин у подружжя, коли позиції, цілі, відносини між ними стають несумісними, взаємовиключними. У випадку розбіжностей, здебільшого суб'єктивного характеру, відсутня об'єктивна несумісність і, отже, відновити сімейний баланс можна на різних стадіях

розвитку сім'ї (В. Турбан, 2016) [9, с. 444–453]. Таким чином, перейти на новий рівень взаємин, відкрити нові можливості.

Отож сімейні конфлікти є важливим показником стабільності шлюбу, а причиною конфліктності у родині може бути вікова різниця між поколіннями (батьками та дітьми), відмінності у характерах, що утруднює взаєморозуміння, непорозуміння у площині цінностей, стандартів поведінки. Підґрунтя причин має досить широку варіативність політичного, міжнаціонального, економічного або будь-якого іншого характеру. Це зумовлює нашу зацікавленість у вивченні особливостей конфліктологічної компетентності сім'ї та її впливу на розв'язання подружжям сімейних конфліктів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

З метою визначення рівня сформованості конфліктологічної компетентності сім'ї у розв'язанні подружніх конфліктів проведено емпіричне дослідження, в якому взяли участь 150 осіб – членів сімей, яких розподілено на групи за віком, статтю, місцем проживання, стажем подружнього життя, кількістю дітей в сім'ї (табл. 1).

Таблиця 1

Розподіл досліджуваних залежно від віку, статі, місця проживання, років подружнього життя, кількості дітей у сім'ї

Ознака групи досліджуваних	Кількість осіб	Кількість осіб, %
1	2	3
<i>вік</i>		
до 20 років	10	6,7
21–30 років	21	14,0
31–40 років	36	24,0
41–50 років	44	29,3
51–60 років	18	12,0
Понад 60 років	21	14,0
<i>стать</i>		
чоловіки	70	46,7
жінки	80	53,3
<i>місце проживання</i>		
місто	130	86,7
село	20	13,3
<i>роки подружнього життя</i>		
до 5-ти років	43	28,7

Продовження табл. 1

1	2	3
5–10 років	23	15,3
Більше 10 років	84	56,0
<i>кількість дітей у сім'ї</i>		
родина без дітей	16	10,7
1 дитина	49	32,7
2 дитини	54	36,0
3 і більше дітей	31	20,7

Як видно з таблиці 1, серед досліджуваних: 46,7% чоловіків і 53,3% осіб – жінки, 86,7% яких проживає у місті, а 13,3% – у сільській місцевості. Серед досліджуваних були особи віком до 20 років (6,7%), у віці 21-30 років (14,0%), 31–40 років (24,0%), 41–50 років (29,3%), 51–60 років (12,0%) і понад 60 років (14,0%); стаж подружнього життя до 5-ти років властивий 28,7% особам, 5–10 років – 15,3% і більше 10 років – 56,0%; без дітей – 10,7% осіб, з 1-а дитина – 32,7%, 2-є дітей – 32,7%, 3-є і більше дітей – 20,7%.

Статистичну обробку даних і графічну презентації результатів дослідження здійснювали з використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 25.0).

У дослідженні задля виявлення рівня конфліктологічної компетентності та найбільш значущих властивостей чи ознак конфліктно-компетентної поведінки у членів родини нами використано методику «Оцінка рівня компетентності у вирішенні конфліктів» (Р. Нерпер, Ch. Petersen, 1982; Т. Дзюба, 2005) [11], [12]. Досліджуваним було запропоновано 18 тверджень, які варто було б оцінити наступним чином: 4 бали – «цілком вірно», 3 бали – «швидше вірно»; 2 бали – «швидше невірно»; 1 бал – «невірно». Обробку та інтерпретацію отриманих результатів дослідження здійснювали згідно з запропонованою шкалою, що уможливило визначення рівнів конфліктологічної компетентності.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Визначення рівня обізнаності членів родини щодо шляхів розв'язання сімейних конфліктів, а саме рівня сформованості конфліктологічної компетентності та її реалізації у проявах конфліктно-компетентної поведінки засвідчило недостатній рівень її сформованості (табл. 2).

Таблиця 2

Розподіл досліджуваних за рівнями конфліктологічної компетентності

Рівні конфліктологічної компетентності	Кількість досліджуваних, у %
Низький	56,0
Середній	32,7
Високий	11,3

З табл. 2 видно, що високий рівень конфліктологічної компетентності характеризує лише десяту частину досліджуваних (11,3%) осіб. Третина досліджуваних (32,7%) характеризуються середнім рівнем компетентності у розв'язанні конфліктів. Найбільш тривожним є той факт, що більше ніж половині досліджуваних властивий низький (56%) рівень конфліктологічної компетентності. Це, на нашу думку, свідчить про певні проблеми у конструктивному розв'язанні конфліктів у сім'ї, здатності неконфліктно спілкуватися у складних ситуаціях сімейного життя, оцінювати, розуміти і попереджувати конфлікти.

Тому виникає гостра потреба у формуванні навичок управління конфліктними явищами, розвитку здатності до рефлексивного аналізу, вмінь конструктивно взаємодіяти у конфлікті, що виникає, здатності передбачати можливі наслідки складних міжособистісних ситуацій, конструктивно регулювати протиріччя, опановувати навички, що сприятимуть усуненню негативних наслідків конфлікту (М. Кляп, 2014) [16].

Таблиця 3

Розподіл досліджуваних представників сімей за рівнями конфліктологічної компетентності

Твердження	Рівні конфліктологічної компетентності, у %		
	низький	середній	високий
1	2	3	4
Я маю власну методику вирішення конфліктів	18,7	48,7	32,6
Я добре сприймаю усі деталі того, що відбувається у конфліктній ситуації	18	47,3	34,7
Мій прогноз про те, як буде відбуватися конфлікт, майже завжди виправдовується	12,7	66,7	20,6
Я вважаю, що можу вирішити більшість проблем	26,0	56,7	17,3
Я довіряю своїм здібностям вирішувати складні ситуації	24,0	44,0	32,0
Я завжди впевнений, що досягну мети й здолаю всі труднощі	15,3	43,3	41,3

Продовження табл. 2

1	2	3	4
Я досить ефективно вирішую конфліктні ситуації	20,0	42,0	38,0
Більшістю рішень, прийнятих в умовах конфліктної ситуації, я залишаюся задоволеним	29,3	50,0	20,7
Більшість проблем настільки складні, що я не в змозі їх вирішити	33,3	20,7	45,0
Більшість проблем я вирішую в стані запалу	33,3	27,3	39,3
Якщо мені вдалося залагодити конфліктну ситуацію, то я завжди намагаюся зрозуміти внаслідок чого це сталося	22,0	32,0	46,0
Я завжди аналізую реакцію на конфлікт щойно залучених у нього людей	15,3	44,7	40,0
На конфлікти я реагую так емоційно, що не можу пригадати про ефективні способи його розв'язання	36,0	50,0	14,0
У конфлікті мені завжди важко координувати свої дії	28,7	38,3	23,0
Обмірковуючи варіанти дій у конфлікті, мені завжди складно оцінити вірогідність їх успішності	14,7	72,7	12,6
У конфліктній ситуації я часто обдумую судження, яке в подальшому не виправдовується	18,0	48,3	33,7
Якщо я помічаю ознаки напруженості, то спочатку все добре обмірковую, перш ніж діяти	31,3	38,0	30,7
Якщо я стикаюся з проблемою, то керуюся рішенням, яке найперше спало на думку	14,0	38,0	48,0

Щоб виявити найбільш значущі властивості конфліктно-компетентної поведінки, які уможливають розв'язання конфліктів, нами проведено їх детальний аналіз. Так, як видно з таблиці 3, лише третина досліджуваних мають власну методику вирішення конфліктів (32,6%), добре сприймають всі деталі того, що відбувається у конфліктній ситуації (34,7%), довіряють власним здібностям вирішувати складні ситуації (32%), здатні ефективно вирішувати конфліктні ситуації (38%), обдумуючи судження, яке в подальшому не виправдовується (33,7%), але здатні й добре обмірковувати, перш ніж діяти (30,7%).

Крім того, більшість проблем настільки складні, що третина досліджуваних не в змозі їх вирішити (33,3%) або вирішують в стані запалу (33,3%), або реагують так емоційно, що не можуть пригадати

ефективні способи розв'язання конфлікту чи конфліктних ситуацій (36%), важко координувати свої дії (28,7%) тощо.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності конфліктологічної компетентності представників сімей залежно від статі, місця проживання (рис. 1), кількості дітей в родині, років подружнього життя та ін. Так, досліджувані чоловіки, які проживають у сільській місцевості характеризуються вищими показниками (у середньому 55,5 балів) порівняно з чоловіками, які проживають у місті (у середньому 48,9 балів) та жінками з сімей, що проживають як у місті, так і у селі (у середньому 50,1 і 47,7 балів відповідно) ($p < 0,01$).

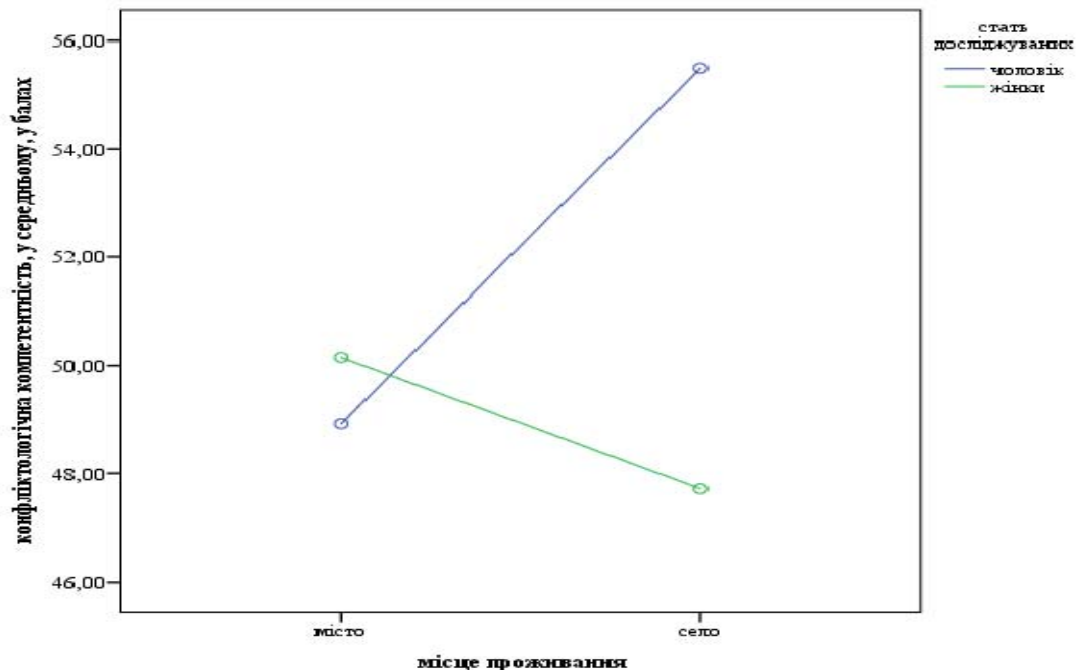

Рис. 1 Особливості конфліктологічної компетентності залежно від статі і місця проживання досліджуваних

Це свідчить про обізнаність щодо шляхів попередження, виникнення і розв'язання конфліктів чоловіками у сім'ях саме у сільській місцевості, їх розуміння сутності, природи, причин конфлікту, а також здатності розтлумачити членам родин можливості трансформації конфлікту в конструктивну взаємодію, шляхи розв'язання конфлікту.

Крім того, на конфліктологічну компетентність членів родини впливають роки подружнього життя (рис. 2, $p < 0,01$), кількість дітей у родині (рис. 3, $p < 0,01$) та ін.

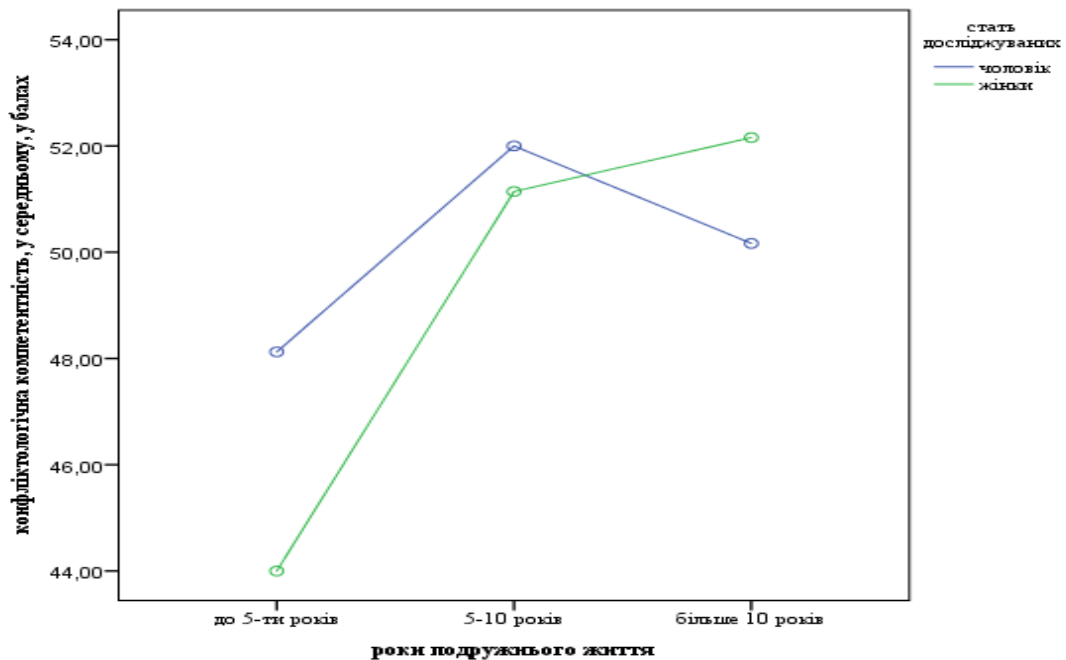

Рис. 2 Особливості конфліктологічної компетентності залежно від статі і років подружнього життя досліджуваних

Як видно з рис. 2, найбільш спроможними до розв'язання сімейних конфліктів є жінки, які перебувають у шлюбі понад 10 років (у середньому 52,4 бали) та чоловіки з сімей, стаж яких складає 5–10 років (у середньому 52 бали). Найменш стійкими до конфліктів є жінки у шлюбі до 5 років (у середньому 44 бали).

Як видно з рис. 3 ($p < 0,01$), здатність вміло ідентифікувати конфлікти, що можуть виникати в сім'ї, діагностувати їх причини, формувати шляхи їх конструктивного вирішення та можливого запобігання, а також подолання негативних наслідків конфліктів на основі наявних знань, умінь та навичок із зростанням кількості дітей в родині у чоловіків, у цілому знижується, а в жінок – зростає від у середньому 45,6 балів у родині без дітей до 51,3 балів – у родині, де є понад 3 дитини. При цьому варто відзначити, що найбільш високі показники конфліктологічної компетентності виявлені у чоловіків у сім'ях, де є 1 дитина (у середньому 55,4 бали) і у жінок, у сім'ях яких є 2 дитини і більше дітей (у середньому 51,5 бали).

Найменш здатні до компромісу чоловіки, в родинях яких народилося 3 і більше дітей (у середньому 47,6 балів). Ймовірно, це можна пояснити наявністю досвіду і вміннями розв'язувати конфлікти, проте має місце втома і перевантаженість побутом.

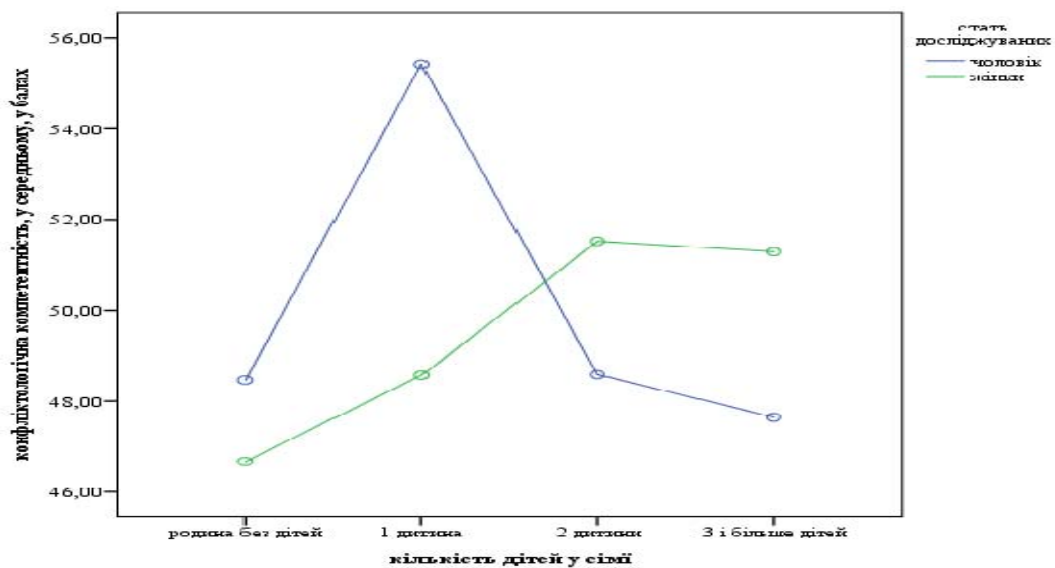

Рис. 3 Особливості конфліктологічної компетентності залежно від статі і кількості дітей в родині

Варто також зауважити, що деякі дрібні сімейні сварки можуть мати позитивну спрямованість і допомагати дійти згоди зі спірних питань і запобігти більш глибоким конфліктам. Схожі особливості конфліктологічної компетентності виявлено у досліджуваних і залежно від статі і віку досліджуваних ($p < 0,01$).

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

За результатами емпіричного дослідження виявлено вражаюче низький рівень конфліктологічної компетентності у більше ніж половини досліджуваних. Виявлено найбільш значущі властивості конфліктно-компетентної поведінки, які уможливають розв'язання конфліктів досліджуваними, лише у третини досліджуваних. Це, зокрема, наявність власної методики вирішення конфліктів, здатність сприймати всі деталі того, що відбувається у конфліктній ситуації, довіряти власним здібностям вирішувати складні ситуації, конфліктні ситуації, обдумуючи судження, яке в подальшому може і не виправдатися, здатність добре обмірковувати, перш ніж діяти. Встановлено, що для третини досліджуваних більшість проблем настільки складні, що вони не в змозі їх вирішити або вирішують в стані запалу, емоційно і не можуть пригадати про ефективні способи їх розв'язання, оскільки у конфлікті завжди важко координувати свої дії.

За результатами дисперсійного аналізу виявлено статистично значущі відмінності конфліктологічної компетентності представників сімей залежно від статі, місця проживання, кількості дітей в родині, років подружнього життя та ін. При цьому найбільш спроможними до розв'язання сімейних конфліктів є жінки, які перебувають у шлюбі понад 10 років, у сім'ях яких є 2 дитини і більше дітей, та чоловіки з сімей, стаж яких складає 5–10 років і є 1 дитина. Найменш стійкими до конфліктів є жінки у шлюбі до 5 років. Отримані показники є дуже низькими і потребують підвищення спроможності подружжя до розв'язання сімейних конфліктів, а саме створення умов для розвитку конфліктологічної компетентності, навичок конфліктно-компетентної поведінки подружжя у розв'язанні сімейних конфліктів, розуміння сутності поняття «подружній конфлікт», а також причин виникнення подружніх конфліктів та опанування способами їх розв'язання.

Перспективи подальших досліджень. До перспектив подальшого дослідження належить обґрунтування і доцільність сприяння розвитку конфліктологічної компетентності шляхом спеціально організованого психологічного навчання задля опанування навичками конфліктно-компетентної поведінки подружжям у розв'язанні сімейних конфліктів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] С. М. Бужинська, «Сімейні конфлікти: причини виникнення та засоби психологічної допомоги», *Theoretical and empirical scientific research : concept and trends: Collection of scientific papers «Λ'ΟΓΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, United Kingdom, Oxford*. Oxford Sciences Ltd & European Scientific Platform, 2020, № 2, с. 135-137.
- [2] *Комунікативні технології інформаційного суспільства* / А. І. Гусев, Н. О. Довгань, О. В. Івачевська, Н. С. Малеева, І. В. Петренко; А. І. Гусев, Ред. Кропивницький, Україна: Імекс-ЛТД, 2020. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/86etDI> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [3] Н. О. Довгань, *Психологія соціокультурної взаємодії поколінь*. Київ, Україна: Талком, 2020.
- [4] І. В. Сингаївська, & Ю. С. Лукаш, «Психологічна допомога при вирішенні подружніх конфліктів», *Вчені записки Університету «КРОК»*, № 1(61), с. 251–257, 2021. [Електронний ресурс]. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-61-251-257> Доступно: <https://is.gd/03amED> Дата звернення: Груд. 06, 2022.

- [5] В. В. Балахтар, М. І. Пірен, О. М. Петроє, «Культура спілкування як основа ефективної людської взаємодії та прогресивного розвитку суспільств», *Вісник НАДУ. Серія «Державне управління»*, № 3(98), с. 86–93, 2020.
- [6] А. В. Кравченко, & Н. Т. Тверезовська, «Виникнення і попередження конфліктів у молодого подружжя», *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України*, № 220, с. 253–258, 2015.
- [7] Л. Ковальова, «Психологічні аспекти подружніх конфліктів», на студент. наук. конф. присвяч. 170-річчю з дня народження Ю. Федьковича, 12–13 трав. 2004 р., м. Чернівці. Чернівці, 2004, с. 143–144.
- [8] Т. О. Кругла, *Сімейний конфлікт. Причини виникнення, попередження, врегулювання*. Тернопіль, Україна: ДВНЗ «Тернопільський держ. мед. ун-т імені І. Я. Горбачевського МОЗ України», 2017.
- [9] В. В. Турбан, «Сімейний конфлікт як предмет дослідження у практичній психології», *Актуальні проблеми психології*, № 10(28), с. 444–453, 2016.
- [10] Л. О. Котлова, «Проблема конфліктності в молодій сім'ї в період первинної адаптації», *Наукові записки Вінницького держ. пед. ун-ту імені Михайла Коцюбинського*, № 41, с. 391–396, 2014.
- [11] Р. Р. Нерпнер & Ч. Н. Petersen, «Development and Implication of a Personal Problem Solving Inventory», *Journal of Counseling Psychology*, № 29, с. 66–75, 1982.
- [12] Т. М. Дзюба, *Комплекс методик для діагностики психологічної готовності керівника школи до взаємодії в умовах конфлікту*, Л. М. Карамушки, Ред. Полтава, Україна: ПОШППО, 2005.
- [13] В. В. Балахтар & Ю. І. Волошина, «Конфліктологічна компетентність подружжя у розв'язанні сімейних конфліктів», *Вісник Національного авіаційного університету*, № 20, с. 46–54, 2022.
- [14] Л. І. Скібіцька, *Конфліктологія*. Київ, Україна, 2007.
- [15] В. В. Москаленко, *Соціальна психологія*. Київ, Україна: Центр уч. літ-ри, 2008.
- [16] М. І. Кляп, «Зміст конфліктологічної компетентності майбутніх фахівців та особливості її формування», *Науковий вісник Ужгородського нац. ун-ту*, № 1(5), 2014.

COMPETENCE OF THE FAMILY IN RESOLVING MARITAL CONFLICTS

Olena Gorova,

Doctor of Psychological Sciences, Associate Professor,
Professor of the Department of Management Psychology,
of the Central Institute of Postgraduate Education of the
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9022-3432>
gorovaya.111@gmail.com

Abstract. The article determines the relevance of studying the features of family conflict competence and its influence on the resolution of family conflicts by spouses and presents the results of an empirical study of the formation of conflict competence of family members. Family conflicts are highlighted as a vital indicator of marriage stability, the reason for which can be the age difference between generations (parents and children), differences in characters that complicate mutual understanding, and create misunderstandings in the plane of values, standards of behaviour etc. According to the results of an empirical study in which 150 family members participated, who were divided into groups by age, gender, place of residence, length of married life, and the number of children in the family – an insufficient level of conflict-related competence formation was revealed. More than half of the respondents were characterized by a low and medium level of conflict-related competence, and a high level was found only in a tenth of the respondents. A third of the respondents are characterized by their methods of conflict resolution, perception of all the details of what is happening in a conflict situation, trust in their abilities to solve complex, conflict situations, thinking over judgments, and considering decisions before acting. According to the results of variance analysis, statistically significant differences in conflict-related competence were found in the following: the studied men living in rural areas are characterized by higher indicators compared to men living in the city and women from families living both in the city and in the village. The most capable of solving family conflicts are the following: women who have been married for more than 10 years and men from families whose experience has been 5-10 years; men in families with 1 child and women in families with 2 or more children. The least able to compromise are men whose families have 3 or more children.

Keywords: conflict; conflict competence; family relations; marital conflict; conflict-competent behavior.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. M. Buzhynska, «Simeini konflikty: prychny vynyknennia ta zasoby psykholohichnoi dopomohy», Theoretical and empirical scientific research : concept and trends: Collection of scientific papers «Λ'ΟΗΟΣ» with Proceedings of the International Scientific and Practical Conference, United Kingdom, Oxford. Oxford Sciences Ltd & European Scientific Platform, 2020, № 2, s. 135–137.
- [2] Komunikatyvni tekhnolohii informatsiinoho suspilstva / A. I. Husiev, N. O. Dovhan, O. V. Ivachevska, N. S. Malieieva, I. V. Petrenko; A. I. Husiev, Red. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2020. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/86etDI> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [3] N. O. Dovhan, Psykholohiia sotsiokulturnoi vzaiemodii pokolin. Kyiv, Ukraina: Talkom, 2020.
- [4] I. V. Synhaiska, & Yu. S. Lukash, «Psykhologichna dopomoha pry vyrishenni podruznykh konfliktiv», Vcheni zapysky Universytetu «KROK», № 1(61), s. 251–257, 2021. [Elektronnyi resurs]. <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2021-61-251-257> Dostupno: <https://is.gd/03amED> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [5] V. V. Balakhtar, M. I. Piren, O. M. Petroie, «Kultura spilkuвання yak osnova efektyvnoi liudskoi vzaiemodii ta prohresyvnoho rozvytku suspilstva», Visnyk NADU. Seriia «Derzhavne upravlinnia», № 3(98), s. 86–93, 2020.
- [6] A. V. Kravchenko, & N. T. Tverezovska, «Vynyknennia i poperedzhennia konfliktiv u molodoho podruzzhzia», Naukovyi visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy, 220, s. 253–258, 2015.
- [7] L. Kovalova, «Psykhologichni aspekty podruznykh konfliktiv», na student. nauk. konf. prysviach. 170-richchiu z dnia narodzhennia Yu Fedkovycha, 12–13 trav. 2004 r., m. Chernivtsi. Chernivtsi, 2004, s. 143–144.
- [8] T. O. Kruhla, Simeinyi konflikt. Prychny vynyknennia, poperedzhennia, vrehuliuvannia. Ternopil, Ukraina: DVNZ «Ternopilskyi derzh. med. un-t imeni I. Ya. Horbachevskoho MOZ Ukrainy», 2017.
- [9] V. V. Turban, «Simeinyi konflikt yak predmet doslidzhennia u praktychnii psykholohii», Aktualni problemy psykholohii, 10(28), s. 444–453, 2016.
- [10] L. O. Kotlova, «Problema konfliktnosti v molodii simi v period pervynnoi adaptatsii», Naukovi zapysky Vinnytskoho derzh. ped. un-tu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho, № 41, s. 391–396, 2014.

- [11] P. P. Heppner & Ch. H. Petersen, «Development and Implication of a Personal Problem Solving Inventory», *Journal of Counseling Psychology*, № 29, s. 66–75, 1982.
- [12] T. M. Dziuba, *Kompleks metodyk dlia diahnostyky psykholohichnoi hotovnosti kerivnyka shkoly do vzaiemodii v umovakh konfliktu*, L. M. Karamushky, Red. Poltava, Ukraina: POShPPO, 2005.
- [13] V. V. Balakhtar & Yu. I. Voloshyna, «Konfliktolohichna kompetentnist podruzzhzia u rozviazanni simeinykh konfliktiv», *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu*, № 20, s. 46–54, 2022.
- [14] L. I. Skibitska, *Konfliktolohiia*. Kyiv, Ukraina, 2007.
- [15] V. V. Moskalenko, *Sotsialna psykholohiia*. Kyiv, Ukraina: Tsentr uch. lit-ry, 2008.
- [16] M. I. Kliap, «Zmist konfliktolohichnoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv ta osoblyvosti yii formuvannia», *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho nats. un-tu*, № 1(5), 2014.

*Стаття надійшла до редакції
02 січня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-41-56](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-41-56)

УДК 159.9.072.43

Єфімова Анна Григорівна,

аспірантка кафедри психології та особистісного розвитку
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0001-9821-7993>
annayefimova777@gmail.com

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДО УМОВ МІГРАЦІЇ У США

Анотація. У статті представлено теоретичне дослідження проблеми соціально-психологічної адаптації українців до умов міграції у США. Проаналізовано сучасну вітчизняну та зарубіжну літературу та виявлено, що міграція – це багатоступеневий розгорнутий у часі процес, що містить у собі безліч психологічних аспектів та супроводжується трансформацією всієї системи соціально-психологічних відносин, включаючи міжособистісні, сімейні, батьківські, трудові, і призводить до значного напруження психологічних механізмів. Соціально-психологічна адаптація мігрантів проявляється у прагненні до самозбереження цілісності особистості та самореалізації, у реалізації основних особистісних та соціальних потреб та взаємодії з навколишнім соціумом у конкретних умовах існування. Виділено об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на динаміку соціально-психологічної адаптації мігрантів. Проаналізовано проблеми та етапи адаптації українців у США та виявлено основні показники дезадаптації, що включають у себе: нездатність долати складні обставини життя, переживати стрес; труднощі розуміння інтересів оточення, їхніх потреб; нездатність брати на себе відповідальність; відчуття психологічної слабкості, незахищеності (бездіяльність, відчуття внутрішньої дисгармонії, безпорадності, пасивність, апатія, тривожність, агресивність чи депресія); підвищена емоційність, схильності до реакцій уподібнення, та інші. Встановлено, що внутрішнім критерієм ефективної адаптації мігрантів дослідники називають почуття задоволеності та повноти життя, а зовнішнім – включеність індивіда до соціального та культурного життя нової групи. Проаналізовано систему психологічної допомоги у адаптації українців у США та зроблено висновки про необхідність пошуку шляхів

її удосконалення та створення програми, що буде включати у себе такі напрями: психологічна підтримка, оцінка психоемоційного стану та корекція порушень у ньому, розвиток адаптаційного потенціалу для підвищення її ефективності та подолання наслідків дезадаптації.

Ключові слова: адаптація; адаптивність; соціально-психологічна адаптація; міграція; вимушена міграція; культурний шок; психологічне благополуччя; самоактуалізація; психологічна допомога.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. У зв'язку із соціально-політичною ситуацією у країні, останні декілька років зростає кількість українських мігрантів у інші країни світу, у тому числі у США.

За даними ООН, тільки за час вторгнення Росії в Україну, яке почалося 24 лютого 2022 року, понад 6,5 мільйонів українців покинули Україну. Найбільший потік українських вимушених мігрантів та біженців прийняла Польща – близько 3,5 мільйони, а інші сусідні країни (Румунія, Угорщина, Молдова, Словаччина тощо) разом прийняли близько 2,3 мільйони [3]. За статистичними даними, що опубліковані газетою USA TODAY у червні 2022 року, приблизно 150 000 українців прибули до США. Наразі не відома кількість українців, які згодом повернуться до України, а яка кількість залишиться та змінить статус біженця чи вимушеного мігранта на інший статус у країні, у яку мігрували.

Як вказують наукові джерела, мігрант – особа, що здійснила переміщення на нове місце проживання на території своєї держави (тимчасове, сезонне, постійне) [1].

Мігранти стикаються з низкою проблем, не тільки соціальними та юридичними (нормативно-правове регулювання статусу, працевлаштування, переоформлення пенсії тощо), а й соціально-побутовими; насамперед це стосується житла та облаштування на новому місці проживання. Після здійснення міграції, що має свій зміст та стадійність, відбувається процес адаптації до нових соціокультурних умов. Людина неадаптована, або адаптована на низькому рівні відчуває фрустрацію потреб, у тому числі потреби у стабільності та безпеці і не може у повній мірі самореалізуватися у країні міграції.

Адаптація – це процес модифікації психологічних характеристик людини, що проявляється у зміні ціннісних орієнтацій, рольової поведінки, соціальних настановлень, тощо. Поряд із терміном «адаптації» лежить поняття «адаптивність», що позначає особистісні ресурси та резерви до

адаптації, адаптивний потенціал та індивідуально-психологічні особливості власне адаптації.

Соціально-психологічна адаптація – це пристосування людини до існуючих у суспільстві умов та критеріїв оцінки за рахунок засвоєння норм та цінностей даного суспільства [4].

Основна увага психологічних досліджень соціально-психологічної адаптації спрямована на аналіз та дослідження різних механізмів соціально-психологічної адаптації мігрантів, активно вивчається процес акультурації, досліджуються соціальні та психологічні проблеми мігрантів, їх психічне здоров'я, фактори та причини міграції, психологічні проблеми взаємодії етносів та вплив на нього міжкультурних відмінностей. Вказується, зокрема, що велике значення у процесі адаптації українців до соціокультурного середовища інших країн є внутрішня психологічна готовність до міграції. Але у сьогоденних обставинах міграція є стихійною, вимушеною, що позначається на її якості та змісті. Тому вказується, що основою проблемою українців, що вимушено мігрували у штати та інші країни, є психологічна неготовність до неї та фізична й матеріальна невідповідність.

Окрім цього ракурсу проблеми соціально-психологічної адаптації мігрантів, існує проблема виявлення внутрішніх чинників, показників та психологічних умов її ефективності з урахування психологічних особливостей українців. Саме вона є предметом нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У контексті нашого дослідження привертають увагу роботи зарубіжних та вітчизняних вчених. Так, психологічні аспекти вимушеної міграції розглядалися у роботах Г. Гудвін-Гілл і П. Невалайнен. Проблемою психологічних засад адаптації мігрантів займалася низка вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як: О. Блінова, І. Леонова, М. Слюсаревський, Н. Шульга, Я. Юрків, J. Berry, E. Cohen, M. Todaro та інші.

Особливостями процесу психологічної та соціокультурної адаптації біженців і вимушених переселенців на нових територіях було присвячено праці Г. Габдрахманова, В. Гриценко, В. Каліненко, Г. Солдатової, Л. Шайгерої.

Не зважаючи на значну кількість досліджень проблем, що ставить перед собою психологія міграції, проблема особливостей соціально-психологічної адаптації українців до умов міграції все ще є недостатньо вивченою, що і зумовило вибір теми нашого дослідження.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета дослідження: теоретично проаналізувати психологічні особливості соціально-психологічної адаптації українців до умов міграції у США та шляхи підвищення її ефективності.

Завдання дослідження:

1) Проаналізувати стан розроблення проблеми соціально-психологічної адаптації мігрантів у сучасній зарубіжній та вітчизняній психологічній літературі.

2) Зробити висновки про особливості та внутрішні чинники успішної соціально-психологічної адаптації українців у США.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Міграційний процес потрапляє в поле зору соціальної, крос-культурної, поведінкової психології, психології кризових та екстремальних ситуацій, а також багатьох інших напрямів психологічних досліджень.

Одним із перших комплексних досліджень міграції з позицій психологічного підходу стала робота L. Grinberg, R. Grinberg – аргентинських учених, що опублікували у 1996 році монографію «Міграція і вигнання. Психоаналітичне дослідження», в якій було досконало проаналізовано всі етапи та аспекти феномена міграції з погляду психоаналітичного підходу [9].

Серед інших досліджень, присвячених психологічним та екзистенційним проблемам міграції, варто згадати роботу групи канадських учених K. Frank, F. Ноу, G. Schellenberg, у центрі уваги яких був рівень задоволеності життєвою ситуацією мігрантів, які нещодавно прибули до Канади, порівняно з рівнем задоволеності місцевого населення [8].

Новозеландські психологи з Університету королеви Вікторії (Веллінгтон) – A. Tabor, T. Milfont, C. Ward – досліджують мотивацію при прийнятті рішення про міграцію.

Їхні американські колеги J. Helliwell, H. Huang, Sh. Wang, H. Shiplett вивчають міжнародну міграцію з погляду досягнення психологічного благополуччя та щастя. У центрі уваги іншої групи вчених із США C. Cobb, N. Branscombe, A. Меса, та співавторів – особистість мігранта з позиції позитивної психології [6].

Загальні результати міждисциплінарних наукових досліджень зводяться до того, що *міграція* – це багатоступеневий розгорнутий у часі процес, що містить у собі безліч психологічних аспектів, різних на кожному етапі – людині постійно доводиться вирішувати проблеми, відповідати на

нові психологічні виклики. Міграція майже ніколи не збігається за часом із фактичним переїздом, вона починається набагато раніше – на етапі розгляду людиною альтернативи переїзду в іншу країну у поєднанні з іншими можливими варіантами вибору життєвого шляху.

Період вибору на користь переїзду в іншу країну є значущим для реалізації всього наступного проекту міграції, тому що саме при прийнятті рішення людина формує себе чотири найважливіші психологічні компоненти:

1) визначення «проблемного поля» своєї життєвої ситуації, дефіцитарності – того, від чого людина має намір віддалитися або прагне компенсувати за рахунок свого переїзду;

2) мотиваційно-цільовий простір, до якого можуть включатися як свідомо сформульовані цілі та завдання, так і імпліцитні несвідомі прагнення, властиві цій людині;

3) формування очікування, тобто уявлення про «ідеальне середовище» в новій країні, поєднання різних бажаних подій або елементів;

4) формування образу «ідеального я» у новій країні, тобто уявлення про власне самовідчуття та самосприйняття у новому життєвому контексті.

Цей початковий етап, що поки не пов'язаний із дією, але активно протікає у внутрішньо-особистісній сфері, грає велику роль в майбутній соціально-психологічній адаптації мігранта.

На думку L. Grinberg та R. Grinberg, міграція має стартову точку, але немає точки завершення – у новій країні мігранту доводиться долати кризу за кризою, інколи кілька криз одночасно. Так, відразу після переїзду настає період неминучої вимушеної психологічної адаптації в умовах чужого соціокультурного та мовленнєвого середовища, і ця адаптація підпорядковується одним і тим же психологічним закономірностям (почуття малоцінності, «комплекс іноземця», криза ідентичності, переживання втрати, ностальгія, депресія, роз'єднаність з дітьми тощо) [9].

Адаптація мігранта супроводжується проживанням культурного шоку, феномен якого докладно описано та класифіковано вченими. Виділяється шість аспектів культурного шоку:

1) напруга – результат зусиль, необхідних для досягнення психологічної адаптації;

2) почуття втрати або позбавлення звичного світу, залишеного мігрантом у минулому середовищі;

3) почуття знехтуваності, що виникає через неможливість встановити нормальні психологічні контакти з новим культурним оточенням;

4) збій, що відбувається через міжкультурні відмінності в цінностях та стереотипах поведінки;

5) несподівана тривога при усвідомленні суттєвих відмінностей між своєю та іншою культурою;

6) почуття неповноцінності, пов'язане з нездатністю зрозуміти нове культурне середовище [7].

Одночасно з культурним шоком, викликаним взаємодією з новим середовищем, мігранту доводиться проживати і долати низку специфічних психічних травм – «травм мігранта».

У традиції західних країн психічна травма мігранта зветься «міграційне горювання» (*migratory grief* – англ.), за аналогією з іншими видами горювання, виділеними у психології [10]. Це горювання відноситься до типу «розлука», а не «втрата об'єкта». Особливості даного типу горювання: постійний та рецидивуючий характер, глибокий зв'язок з дитячим досвідом (і необхідністю в нових умовах перебудувувати особистість, сформовану в дитинстві та «налаштовану» на ритми країни народження), множинність тригерів, які запускають або актуалізують процес горювання, психологічна регресія (через надлишок стресорів), етапність у процесі опрацювання горювання, використання психологічних захистів (заперечення, проекція, ідеалізація), амбівалентне ставлення до країн походження та прибуття, вплив також на ту частину населення, яка залишається в країні походження, переживання повернення в країну походження як нової міграції, ймовірність поширення цього виду горювання на кілька поколінь [10].

На думку іспанського психолога С. Arroyo, що спеціалізується на роботі з міграційною травмою, дане горювання притаманне всім мігрантам без винятку, і процес терапії міграційної втрати, її усвідомленість і прийняття мають велике значення для якнайшвидшої та успішної адаптації мігранта у новій країні [5].

Перебіг та результати соціально-психологічної адаптації багато в чому визначається психологічним станом та настроєм людини. Серед основних критеріїв психічного здоров'я зазвичай розглядаються: стан душевного благополуччя, відсутність хворобливих психічних проявів, адекватність відображення та реагування, рівень зрілості емоційно-вольової та пізнавальної сфер особистості, відповідний віку, а також адаптивність у мікросоціальних відносинах, здатність керувати поведінкою та ставити життєві цілі та належний рівень активності у їх досягненні [4].

Соціально-психологічна адаптація мігрантів проявляється у прагненні до самозбереження цілісності особистості та самореалізації, у

реалізації основних особистісних та соціальних потреб та взаємодії з навколишнім соціумом у конкретних умовах існування.

Але є ще таке поняття як вимушена міграція. Українці наразі приймають рішення щодо міграції швидко та стихійно, під впливом соціально-політичної ситуації в Україні і це не може не впливати на перебіг їх соціально-психологічної адаптації до нових умов.

Так, американський психолог Н. Triandis розглянув процес соціальної адаптації біженців та вимушених мігрантів у рамках так званої кривої процесу адаптації вимушених мігрантів. Згідно автора існує *п'ять етапів процесу адаптації мігрантів*:

1. «Медовий місяць» характеризується емоційним підйомом, ентузіазмом, станом душевного поживлення, великими надіями мігрантів.

2. Чужорідне середовище починає надавати свій негативний вплив. Виникає почуття дискомфорту, взаємного нерозуміння з місцевими жителями та неприйняття ними. Все це призводить до розчарування, збентеження, фрустрації та депресії. На цьому етапі «чужинець» намагається втекти від реальності, спілкуючись виключно із земляками (якщо є така можливість) та обмінюючись з ними враженнями.

3. Ознаки дезадаптації можуть досягти граничного стану, що проявляється у почутті повної безпорадності. Особи, які неефективно включені в нову середу, роблять спроби повернутися в країну походження. Проте в окремих випадках вимушені мігранти підтримуються соціальним оточенням та долають міжкультурні відмінності – приймають місцеві традиції, звичаї, культуру, знайомляться з історією, вивчають мову.

4. Депресія поступово змінюється оптимізмом, станом впевненості та мігрант відчуває себе більш адаптивним і інтегрованим в місцеве співтовариство.

5. Заключний етап системи описує вищу ступінь адаптації, яка передбачає відносно стабільні особистісні перетворення на запит вимог нового соціального середовища [12].

Дослідники вказують на те, що для ефективної соціальної адаптації вимушених мігрантів необхідно як мінімум дві умови: компенсація тих потреб, які неможливо було б компенсувати новому місці міграції; відсутність негативного впливу, подібного до того, що послужив стимулюючим фактором міграційного переміщення [3].

Що стосується факторів ефективної соціально-психологічної адаптації дослідники сходяться на тому, що їх можна розділити на дві групи – зовнішні та внутрішні [3].

Про внутрішні фактори існує чимало досліджень, але найголовнішим з них є психічне здоров'я та психологічне благополуччя мігранта.

Під зовнішніми факторами розуміють усе різноманіття зовнішніх впливів, наприклад, виділяють культурну та соціальну дистанції, що відіграють значну роль у ефективності адаптації мігрантів, у тому числі вимушених, до нового середовища та умов.

Основний висновок, яким можна зробити із зробленого нами аналізу наукових джерел цієї проблеми, соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів буде успішною, якщо, мігрант реалізує свій психологічний потенціал, свої можливості, здібності та справляється з проблемами, зумовленими вимушеною зміною життєвих обставин.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

В емпіричному дослідженні використано теоретичні методи дослідження: аналіз, узагальнення і систематизація теоретико-методологічної та науково-методичної сучасної зарубіжної та вітчизняної психологічної літератури з проблеми соціально-психологічної адаптації мігрантів.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Проблема адаптації українців в США вже деякий час досліджується у соціології та психології, адже кількість мігрантів до штатів збільшується з кожним роком. Навіть до початку повномасштабного вторгнення РФ в Україну – за даними перепису населення США кількість українців та американців українського походження становить 984 тис. на 2014 р., а кількість українців, що мігрували до штатів у 2019 році – близько 345 тис.

О. Ровенчак вказує на різні типи міграції українців, зокрема освітню, туристичну, сімейну, інтелектуальну, а також, трудову міграцію низько кваліфікованих працівників [3].

За статистичними даними, представленими на американських сайтах, зазначається, що з початку 2022 року близько 47 тисяч українців прибули до США за тимчасовими або імміграційними візами, а майже 30 тисяч українців – за програмою United for Ukraine, загалом за перші п'ять місяців війни штати прийняли понад 100 тисяч українських біженців [11].

Ця статистика вказує на те, що необхідне більш детально розглянути проблеми соціально-психологічної адаптації українців у США.

Найбільш гострими моментами соціально-психологічної адаптації українців у США називаються наступні [3]:

- втрата кола спілкування;
- погана англійська;

- різниця у менталітеті;
- відмінності у сфері бізнесу та зайнятості;
- проблеми дітей у колективах, тощо.

Крім того, у українців-мігрантів, що прибули до штатів за останні вісім років, за даними емпіричних досліджень, дуже виражені депресивні тенденції, ознаки ПТСР, підвищене відчуття тривоги, що призводять до наступних дезадаптивних проявів:

- схильність до негативного прогнозу, що знижує рівень самоприйняття і прийняття інших людей (у мене нічого не вийде як і у багатьох інших);
- недооцінювання власних можливостей і низький рівень самоприйняття (я не подобаюся собі, тому, що багато чого не зможу зробити);
- соціальна недовіра, яка виражається в соціальній ізоляції (нема на кого покластися, мало хто зможе допомогти);
- знижене відчуття емоційної комфортності, прогнозуючи ланцюг всляких несприятливих подій, які можуть трапитися в іншій країні [11].

Спостерігається також відторгнення емігрантом рівності «культурних світів», розділення світу на добрих людей та ворогів, стереотипізації та відчуженні іншої культури як такої або повне злиття з нею до втрати самототожності та національної ідентичності.

Ще однією низкою ознак соціально-психологічної дезадаптації українців є:

- нездатність долати складні обставини життя, переживати стрес;
- труднощі розуміння інтересів оточення, їхніх потреб;
- неприйняття індивідуальності іншої людини;
- відсутність гуманного ставлення до оточення, у тому числі близького;
- нездатність брати на себе відповідальність;
- відчуття психологічної слабкості, незахищеності (бездіяльність, відчуття внутрішньої дисгармонії, безпорадності, пасивність, апатія, тривожність, агресивність чи депресія);
- підвищена емоційність,
- схильності до реакцій уподібнення.

Психологічно складними проявами соціально-психологічної дезадаптації є закритість до нового досвіду, невміння спрямовувати енергію в суспільно корисні справи, відчуття дискомфорту в ситуаціях спілкування, не тільки с близькими, але й з представниками країни

прибуття, схильність до дискредитації інших, ущемлення інтересів партнера тощо.

Відчуття меншовартості, безперспективності життя та водночас агресії та ненависті, що проявляється через невдоволення собою, відчуття себе невдахою, безпорадність, прагнення повернення до минулого життя, яке втрачене, страх осуду – загострюють внутрішню суперечність, породжуючи сумніви, агресивність, відчуття безперспективності. У такому психологічному стані український мігрант не є спроможним продуктивно діяти, реалізовувати свій потенціал, задовольняти свої соціальні потреби, вступати в активне спілкування, переживати стан внутрішнього комфорту і добробуту без виражених конфліктів.

Виділяють об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на динаміку соціально-психологічної адаптації мігрантів. До об'єктивних чинників прийнято відносити такі чинники: країна в'їзду, мова, характер місцевої культури, етнічна приналежність мігрантів, ставлення корінного населення, наявність підтримуючих структур, соціально-економічні чи політичні обставини, що додатково виникають на новому місці проживання.

До суб'єктивних чинників, які впливають на динаміку інтеграції та адаптації, належить передусім, психологічна структура особистості. Когнітивна організація людини, визначальні способи сприйняття, мислення, уваги, переживань – істотно впливають на формування адаптаційних форм поведінки за умов нової постійної стресової ситуації, якою є для мігранта незнайоме суспільство з чужими йому мовленнєвими і соціокультурними стандартами.

Велике значення для успішного процесу соціально-психологічної адаптації мігрантів має сформованість мотивації, що проявляється у бажанні інтегруватися у нове середовище; у наявності установки на засвоєння нових культурних феноменів; прагнення до подолання інформаційної ізоляції та встановлення зв'язків з навколишнім середовищем.

Внутрішнім критерієм ефективною адаптації мігрантів дослідники називають почуття задоволеності та повноти життя, а зовнішнім – включеність індивіда до соціального та культурного життя нової групи.

Українським мігрантам доводиться проходити п'ять психологічних стадій адаптації:

- ейфорія, коли формальні вимоги виконані, збори та отримання виїзних документів залишилися позаду;
- стадія туристична, під час якої відбувається перше знайомство з новою дійсністю. Зовнішній бік зазвичай подобається приїжджому;

- орієнтаційна стадія, що вимагає уваги до внутрішніх регалій чужого поки життя. У цей період потрібно долати стресові ситуації та нерозуміння соціального устрою;

- депресивна стадія, яку проходять практично всі, незалежно від того, наскільки швидко та успішно подолано попередні етапи звикання. Відбувається деформація концепції перспектив в особистій та професійній сфері, наростають хворобливі явища у психологічному та фізичному плані;

- стабілізаційна фаза. Залежно від соціальної адаптації та особистісних якостей людини період буває швидким або значно протяжним у часі. Це вже досить спокійний період, коли людина знаходить своє місце у соціумі та перестає шкодувати про переїзд.

Можна зробити висновок про те, що жодна людина ефективно не може справитися сама із таким психічним та психологічним навантаженням, тож мігрантам просто необхідна кваліфікована соціально-психологічна допомога.

Існує дві основні форми соціально-психологічної роботи – індивідуальна та групова. Для психологічної та соціальної роботи з мігрантами у США є низка служб, що надає безкоштовні консультації, у тому числі психологічні, наприклад:

- ресурс гуманітарної допомоги українцям у США «Єднання заради України»: <https://www.dhs.gov/ukraine>;

- міжнародний комітет порятунку (IRC) у партнерстві з Loyal Source – «Єднаймося заради України» (U4USL): <https://www.rescue.org/press-release/irc-and-loyal-source-launch-uniting-ukraine-support-line>;

- спеціалісти для індивідуальних безкоштовних психологічних консультацій для українських мігрантів, представлені на сайті: <https://complicated.life/en/find-help-with/therapists-for-ukraine>, та інші.

Ще однією формою роботи з мігрантами є групова форма. Це можуть бути групи підтримки, психотерапевтичні або інші групи. Існує низка фондів та громадських організацій, що організовує терапевтичні групи та групи психологічної підтримки для біженців та мігрантів, зокрема зараз і українських:

- фонд «Коаліція психічного здоров'я мігрантів» (CIMH): <https://ourcimh.org/> – робоча група «Діти, сім'ї та травма»;

- громадський проект «Immigrant Rising» організовує групи підтримки різних категорій незахищених верств населення, у тому числі вимушених мігрантів <https://immigrantsrising.org/supportgroups/>;

- громадська організація «HIAS» веде програми підтримки психічного здоров'я мігрантів та біженців: <https://hias.org/what/support-community-mental-health/>, та інші.

Психологічна допомога мігрантам, як вказують дослідники, має бути своєчасною, системною, кваліфікованою, оскільки люди, які отримали психологічну допомогу (як мінімум, доброзичливу увагу, можливість говорити про свої переживання), відрізняються найкращим самопочуттям, вони швидше інтегруються в нову систему відносин, повертаються до нормальної життєдіяльності та більш легко проходять соціально-психологічну адаптацію до умов міграції.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Аналіз дослідження представленої проблеми показує, що міграція – це багатоступеневий розгорнутий у часі процес, що містить у собі безліч психологічних аспектів, різних на кожному етапі – людині постійно доводиться вирішувати проблеми, відповідати на нові психологічні виклики. Міграція супроводжується трансформацією всієї системи соціально-психологічних відносин, включаючи міжособистісні, сімейні, батьківські, трудові, і призводить до значного напруження психологічних механізмів. Вимушена міграція виступає їм найсильнішим чинником стресу. Це пов'язане із різкою зміною звичного життєвого укладу, що зумовлює високий рівень тривоги, що зачіпає ідентичність, Я-концепцію, психічну організацію, систему цінностей, самооцінку. З'ясовано, що соціально-психологічна адаптація являє собою процес встановлення оптимальної відповідності суб'єкта та навколишнього середовища в ході здійснення властивої людині діяльності та дозволяє їй задовольняти актуальні потреби та реалізовувати життєві цілі, що забезпечують відповідність діяльності та поведінки вимогам середовища. При цьому, соціально-психологічна адаптація мігранта супроводжується проживанням культурного шоку та низки травм мігранта. Виникають і інші специфічні проблеми: наразі українські мігранти прибувають до США із ознаками ПТСР та тривожних розладів, гострої втрати близьких, загальної дезорієнтації.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, що впливають на динаміку соціально-психологічної адаптації мігрантів. До об'єктивних чинників прийнято відносити такі чинники: країна в'їзду, мова, характер місцевої культури, етнічна приналежність мігрантів, ставлення корінного населення, наявність підтримуючих структур, соціально-економічні чи політичні обставини, що додатково виникають на новому місці проживання.

До суб'єктивних чинників, які впливають на динаміку інтеграції та адаптації, належить передусім, психологічна структура особистості. Когнітивна організація людини, визначальні способи сприйняття, мислення, уваги, переживань – істотно впливають формування адаптаційних форм поведінки за умов нової постійної стресової ситуації, якою є для мігранта незнайоме суспільство з чужими йому мовленнєвими і соціокультурними стандартами. Внутрішнім критерієм ефективної адаптації мігрантів дослідники називають почуття задоволеності та повноти життя, а зовнішнім – включеність індивіда до соціального та культурного життя нової групи.

Перспективи подальших досліджень. Нами проаналізовані проблеми та чинники соціально-психологічної адаптації українців у США, а також зміст психологічної допомоги, що надає США мігрантам. Подальші перспективи дослідження ми вбачаємо у створенні комплексної програми супроводу соціально-психологічної адаптації українців у США, що буде включати у себе такі напрями: психологічна підтримка, оцінка психоемоційного стану та корекція порушень у ньому, розвиток адаптаційного потенціалу для підвищення її ефективності та подолання наслідків дезадаптації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] О. Є. Блінова, «Соціально-психологічна адаптація вимушених мігрантів: підходи і проблеми вивчення феномена акультурації», *Науковий вісник Херсонського держ. ун-ту. Серія: Психологічні науки*, Вип. 3(1), с. 111–117, 2016.
- [2] *Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій* / З. Г. Кісарчук, Я. М. Омельченко, О. О. Вовчик-Блакитна, Г. П. Лазос, О. О. Шльонська, Л. І. Литвиненко, Л. О. Гребінь, Л. Г. Царенко, Т. С. Гурлева, Н. П. Демидюк; З. Г. Кісарчук, Ред. Київ, Україна: ТОВ «Видавництво “Логос”», 2015.
- [3] О. А. Ровенчак, В. В. Володько, «Особливості соціокультурної адаптації українських іммігрантів у США», *Наукове пізнання: методологія та технології*, № 1(42), с. 118-144, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/BfE4IF> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [4] М. М. Слюсаревський, О. Є. Блінова, *Психологія міграції*. Кіровоград, Україна: ТОВ «Імекс ЛТД», 2013.
- [5] C. Arroyo, *Soy psicóloga de duelo migratorio y estas son las cosas que más afectan a los emigrantes*. 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/ZFSfyw> Дата звернення: Груд. 06, 2022.

- [6] C. L. Cobb, N. R. Branscombe, A. Meca, S. J. Schwartz, D. Xie, M. C. Zea, L. E. Molina, C. R. Martinez, «Toward a Positive Psychology of Immigrants», *Perspectives on Psychological Science*, 14(4), 2018. [Online]. <https://doi.org/10.1177/1745691619825848>;
Available: <https://is.gd/zkXKtG> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [7] A. Furnham, S. Bochner, *Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments*. L. & N.Y. 1986.
- [8] K. Frank, F. Hou, G. Schellenberg, «Life Satisfaction Among Recent Immigrants in Canada: Comparisons to Source-Country and Host-Country Populations», *Journal of Happiness Studies*, 17(4), 2015. [Online]. <https://doi.org/10.1007/s10902-015-9664-2>;
Available: <https://is.gd/UBeIYC> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [9] L. Grinberg, R. Grinberg, *Migración y exilio. Estudio psicoanalítico*. Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 1996.
- [10] J. A. Loizate, «Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple (síndrome de Uises)», *Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria*, № 46, p. 163–171, 2009. [Online].
Available: <https://is.gd/NCrk8d> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [11] O. Martsyniak-Dorosh, The Heavy Psychological Toll of the War in Ukraine – Mental health support is the need of the hour. 2022. [Online].
Available: <https://is.gd/uz5ZEd> Дата звернення: Груд. 06, 2022.
- [12] H. C. Triandis, «Culture and Conflict», *International Journal of Psychology*, № 35(2), p. 148, 2000.

FEATURES OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL ADAPTATION OF UKRAINIANS TO THE CONDITIONS OF MIGRATION IN THE USA

Anna Yefimova,

graduate student Department of Psychology
and Personal Development Educational and Scientific
Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0001-9821-7993>
annayefimova777@gmail.com

Abstract. The article presents a theoretical study of the problem of socio-psychological adaptation of Ukrainians to the conditions of migration to the USA. Modern domestic and foreign literature was analyzed and it was found that migration is a multi-stage process unfolding over time, which contains many psychological aspects and is accompanied by the

transformation of the entire system of social and psychological relations, including interpersonal, family, parental, labor, and leads to significant stress psychological mechanisms. Socio-psychological adaptation of migrants is manifested in the desire for self-preservation of personal integrity and self-realization, in the realization of basic personal and social needs and interaction with the surrounding society in specific conditions of existence. Objective and subjective factors affecting the dynamics of social and psychological adaptation of migrants are highlighted. The problems and stages of adaptation of Ukrainians in the USA were analyzed and the main indicators of maladaptation were identified, including: the inability to overcome difficult life circumstances, to experience stress; difficulties in understanding the interests of the environment, their needs; inability to take responsibility; feeling of psychological weakness, insecurity (inactivity, feeling of internal disharmony, helplessness, passivity, apathy, anxiety, aggressiveness or depression); increased emotionality, tendencies to assimilation reactions, and others. It has been established that the internal criterion of the effective adaptation of migrants is the feeling of satisfaction and fullness of life, and the external criterion is the individual's inclusion in the social and cultural life of the new group. The system of psychological assistance in the adaptation of Ukrainians in the USA was analyzed and conclusions were drawn about the need to find ways to improve it and create a program that will include the following areas: psychological support, assessment of the psycho-emotional state and correction of violations in it, development of adaptation potential to increase its effectiveness and overcoming the consequences of maladaptation.

Key words: adaptation; adaptability; socio-psychological adaptation; migration; forced migration; culture shock; psychological well-being; self-actualization; psychological assistance.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] O. Ye Blinova, «Sotsialno-psykholohichna adaptatsiia vymushenykh mihrantiv: pidkhody i problemy vyvchennia fenomena akulturatsii», *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzh. un-tu. Seriia: Psykholohichni nauky*, Vyp. 3(1), s. 111–117, 2016.
- [2] *Psykholohichna dopomoha postrazhdalym vnaslidok kryzovykh travmatychnykh podii* / Z. H. Kisarchuk, Ya. M. Omelchenko, O. O. Vovchyk-Blakytina, H. P. Lazos, O. O. Shlonska, L. I. Lytvynenko, L. O. Hrebin,

- L. H. Tsarenko, T. S. Hurlieva, N. P. Demydiuk; Z. H. Kisarchuk, Red. Kyiv, Ukraina: TOV «Vydavnytstvo “Lohos”», 2015.
- [3] O. A. Rovenchak, V. V. Volodko, «Osoblyvosti sotsiokulturnoi adaptatsii ukrainskykh immigrantiv u SShA», Naukove piznannia: metodolohiia ta tekhnolohii, № 1(42), s. 118-144, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/BfE4IF> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [4] M. M. Sliusarevskiyi, O. Ye. Blinova, Psykholohiia mihratsii. Kirovohrad, Ukraina: TOV «Imeks LTD», 2013.
- [5] C. Arroyo, Soy psicóloga de duelo migratorio y estas son las cosas que más afectan a los emigrantes. 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/ZFSfyw> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [6] C. L. Cobb, N. R. Branscombe, A. Meca, S. J. Schwartz, D. Xie, M. C. Zea, L. E. Molina, C. R. Martinez, «Toward a Positive Psychology of Immigrants», Perspectives on Psychological Science, 14(4), 2018. [Online]. <https://doi.org/10.1177/1745691619825848>; Available: <https://is.gd/zkXKtG> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [7] A. Furnham, S. Bochner, Culture Shock: Psychological reactions to unfamiliar environments. L. & N.Y. 1986.
- [8] K. Frank, F. Hou, G. Schellenberg, «Life Satisfaction Among Recent Immigrants in Canada: Comparisons to Source-Country and Host-Country Populations», Journal of Happiness Studies, 17(4), 2015. [Online]. <https://doi.org/10.1007/s10902-015-9664-2>; Available: <https://is.gd/UBeIYC> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [9] L. Grinberg, R. Grinberg, Migración y exilio. Estudio psicoanalítico. Madrid, Editorial Biblioteca Nueva, 1996.
- [10] J. A. Loizate, «Migración y salud mental. El síndrome del inmigrante con estrés crónico y múltiple (síndrome de Uises)», Gizarte zerbitzuetarako aldizkaria, № 46, p. 163–171, 2009. [Online]. Available: <https://is.gd/NCrk8d> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [11] O. Martsyniak-Dorosh, The Heavy Psychological Toll of the War in Ukraine – Mental health support is the need of the hour. 2022. [Online]. Available: <https://is.gd/uz5ZEd> Data zvernennia: Hrud. 06, 2022.
- [12] H. C. Triandis, «Culture and Conflict», International Journal of Psychology, № 35(2), p. 148, 2000.

*Стаття надійшла до редакції
03 січня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-57-68](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-57-68)
UDC 159.9

Nahida Ibrahim Jafarova,
Student of the PhD program
of the «Psychology and special education» department
of the Azerbaijan Institute of Education.
Baku, Azerbaijan.

 <https://orcid.org/0000-0001-7955-6957>
gulizade.gunel@mail.ru

OPPORTUNITIES OF THE SCHOOL PSYCHOLOGIST IN THE IMPLEMENTATION OF PSYCHOLOGICAL WORK WITH GIFTED STUDENTS

Abstract. Forming the personality of gifted students is one of the most important problems facing schools today. The process of timely detection of talented students and formation of personality qualities requires a complex approach to the problem. One of such complex measures is psychological work with talented people. Difficulties faced by gifted students both in cognitive activity and in the sphere of communication include the need to carry out psychological work. The principle of the school psychologist's work with the gifted is carried out in two directions: Theoretical justification and elaboration of the study of giftedness. Organization of practical work. In the mentioned directions, the psychologist is not satisfied with providing relevant information to the parents of gifted students and the teachers who work with them, but at the same time, s/he directly implements the necessary measures to effectively organize the training and education of gifted students. One of the important areas of activity in the psychologist's work system with talented students is to ensure their psychological preparation for successful participation in subject olympiads, exhibitions, and competitions. In this direction, self-regulation in a new social situation presupposes the development of confident behavior and orientation skills, that is, adaptation qualities. The psychologist's powers also include protecting the psychological health of gifted children. This includes monitoring the child's burden with intellectual or other tasks, forming an attitude towards a healthy lifestyle, ensuring the balance of his/her psychological state, helping parents to learn how to form the concept of "ego" in the child as a factor in the fullest realization of the child's potential. In general, it is important for a psychologist to master the professional code in order to carry out systematic work in relevant directions and to achieve appropriate results.

Keywords: psychoprophylaxis; talent; psychological work; creative abilities; self-esteem; individual work; emotional stability.

INTRODUCTION / ВСТУП

Formulation of the problem. One of the complex measures implemented to form the personality of gifted students is the psychological work carried out with them. The implementation of psychological work at the appropriate level allows you to timely identify talents and form their personal qualities. School psychologists face important tasks in the implementation of psychological work. Psychological work with talented people covers all areas of work of the psychological service and ensures the implementation of the goals and objectives of each area.

The school psychologist has unique opportunities in the formation of talented children at school. The task arising from the order of our esteemed President Ilham Aliyev dated April 17, 2006 on the approval of the state program "Development of the creative potential of children (youth) with special abilities" is to determine the best ways to identify talented children, to work effectively with them in accordance with modern requirements, to develop the mechanism of action, etc. An important role in the implementation of this task can be played by the psychological services of the school. The problem of gifted children is a global psychological and pedagogical problem, and in solving this problem the school psychologist, his close cooperation with teachers and parents, is of great importance. However, since the main contingent of a school psychologist is children with a problem, he is not able to devote enough time to talented children because of the large amount of his overall work. Sometimes they treat talented children with the idea that "he is talented, he is capable, he will cope" and they are not attracted to the activities of children. Such an approach in some cases leads to inadequately high self-esteem of talented people, which as a result leads to passivity. The school psychologist is just as responsible to society as the teacher in identifying the gifted. Thus, the work plan of a school psychologist includes an action plan for identifying gifted children and a summary of work with them. It should be noted that gifted students also need special care. From this point of view, the interaction of a psychologist, teacher and parents is necessary in identifying gifted children. Because the effectiveness of an integrated approach to identifying gifted children has already been proven by studies of both foreign and Soviet psychologists. Information obtained from various sources allows you to get more objective results about the abilities of children. Thus, with a joint analysis of the opinions of parents, teachers' assessments and the results of a psychologist's diagnostics, it becomes possible to form an objective opinion about the student.

Analysis of major research and publications. American, European, Soviet and Azerbaijani psychologists studied the phenomenon of talent from different

angles and got interesting results. Of particular importance in this regard are the studies of Azerbaijani scientists A. Bayramov [9], A. Alizade [3], A. Mirzajanzade [14], B. Alieva [10], K. Alieva [12], R. Alieva [11], S. Seidov [15], E. Beylarova [1].

From the analysis of studies conducted in this direction, it can be seen that the attitude to the formation of talent traits was ambiguous.

AIM AND TASKS / МЕТА ТА ЗАВДАННЯ

The *purpose* of the study is to identify the mechanisms of formation of giftedness among students, to determine the factors that influence the formation of signs of giftedness, the manifestation of the structural components of giftedness, the identification and formation of factors and means that determine their development, as well as the identification of the potential of gifted students, as well as the study of methods and means formation of personal qualities.

In accordance with the goal set in the article, the following *tasks* were identified. They can be grouped as follows:

- analysis of psychological, philosophical and pedagogical sources and generalization of theoretical information about talent and creativity;
- definition of structural components of talent;
- study of signs of talent and features of their manifestation;
- study of individual psychological characteristics of gifted students;
- analysis of talents by type of activity;
- comparative analysis and study of the philosophical and psychological nature of the concepts of talent and creativity;
- study of the requirements for the personality and pedagogical activity of teachers working with gifted students;
- study of parent-child relationships in the formation of gifted qualities;
- study of the influence of the characteristic features of adolescence on the manifestation of signs of giftedness;
- psychodiagnostics of giftedness and identification of training programs in identifying and realizing the potential of students;
- study of the features of the manifestation of cognitive processes associated with the provision of cognitive activity;
- characterization of personal qualities and the study of the features of their manifestation;
- studying the possibilities of a school psychologist in identifying the potential of talented students;
- analysis of the features of psychological difficulties faced by gifted students in the process of educational activities and the study of issues of psychological assistance to them.

THE THEORETICAL BACKGROUNDS / ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

In the modern educational process, school psychologists have more opportunities to work with gifted students than teachers. The teacher basically organizes the educational activities of the gifted and reveals their intellectual abilities. This determines whether they have an interest in certain subjects. In addition to them, the psychologist also determines how the emotional processes of students change, what willpower and abilities they have. It also determines the diagnosis of students' abilities in different areas. In order to ensure the success of students in future activities, by analyzing their individual psychological characteristics, the presence of natural opportunities that determine the development of any abilities corresponding to certain characteristics is revealed. In addition, the psychologist provides special materials for working with the teaching staff, parents and gifted people. Such materials may include questionnaires reflecting the signs of giftedness, and various methods that determine the diagnosis of giftedness.

In general, the principle of work of a school psychologist with gifted students is carried out in two directions:

- 1 Theoretical justification and development of the doctrine of giftedness;
2. Organization of practical work.

The first principle includes the collection of theoretical information on the study of the characteristics of the character of gifted students, as well as the mechanisms for the formation of their personality and bringing it to the teaching staff and parents. Psychological and pedagogical work in this direction should be carried out at the appropriate level. In the second direction of practical work, the diagnosis of gifted people is carried out, the development of modified versions of diagnostic and corrective methods.

In the work of psychological services, a psychologist can perform the following tasks:

- together with other specialists of the teaching staff, determine the criteria for the giftedness of children;
- assistance in the formation of the concept of self-esteem, self-respect, self-acceptance;
- development of emotional stability, the formation of self-regulation skills, protection from stress, the formation of skills for regulating behavior in extreme situations;
- formation of socialization and communication skills;
- assistance in professional development of teachers working with gifted children.

The main goal of a school psychologist in working with gifted students is to create a favorable environment for the disclosure and development of the

intellectual and creative potential of students, use developing forms and methods of teaching, inform teachers and parents about the organization of work with gifted children and their characteristics. At the same time, the purpose of psychological support is to identify, support and develop gifted children, their self-knowledge, self-determination at a professional level, protection of their psychological and physical health. From this point of view, a program plan should be prepared, reflecting the content of the work to be done and the expected result.

In modern times, it has been established that the improvement of education in secondary schools involves the differentiation and individualization of the educational process, the identification of the interests and inclinations of students, potential opportunities, the identification of gifted children, etc. The successful result of the work carried out in these areas largely depends on the purposeful organization psychological service. A school psychologist can effectively organize educational work with gifted students, referring to their rights, duties and powers. To do this, first of all, the psychologist should analyze in detail the theoretical data concerning the psychological characteristics of the formation of the personality of talented people, and find out the theoretical basis of the essence of the problem. As for the second main work, i.e., the organization of practical activities, he must master the ways, methods and means of identifying and realizing the potential of talented students, the possibilities of their application, and must be able to create an optimal pedagogical and psychological environment for their implementation.

What opportunities does a school psychologist have and what should he pay attention to in order to effectively organize work with gifted people and achieve successful results?

As you know, the psychological work of psychologists at school is multifaceted and carried out in different directions. Psycho-prophylaxis, psychological education, psycho-diagnostics, psycho-correction, psycho-counseling are the main areas of psychological service.

First of all, the psychologist should study the work to be done with the gifted, and systematize, in accordance with the plan, the main directions of the work of the psychological service. Since each direction has its own goals and objectives, these aspects must be taken into account when preparing talented people. Thus, the psychologist analyzes and studies the personal qualities of talented schoolchildren in a psychoprophylactic direction. Follows the development of the age-appropriate concept of "I", explains and directs students to analyze their personal qualities, look at themselves from the point of view of the social I, establish the right relationships with classmates and people around them in order to create adequate self-esteem. The process can be carried out individually and in the form of group therapy. During group

therapy, students have the opportunity to directly observe the emotional state of each other, changing and showing reactions depending on the situation. In the psychoprophylactic direction, the psychologist develops and implements a preventive work plan in order to timely prevent defects that may arise in the formation of the personal qualities of gifted students. In order to effectively conduct work in the direction of psycho-education, a psychologist must know perfectly well the psychological structure, signs and types of giftedness. Educational work is carried out mainly with the teaching staff and parents. The problem of identifying talent is most evident in these areas. Since the types of giftedness are different, they differ by age periods and areas of activity. Often, parents, as well as teachers, consider students to be talented children due to their efforts and high results in various subjects, and treat them differently, praising them inappropriately. Sometimes, on the contrary, due to the fact that the child has a hidden talent, they cannot discover its potential in time. Or they do not see the special abilities of the child, treat them indifferently, they treat such abilities as ordinary children's interest and passion. In this regard, the psychologist must provide parents with detailed information about the age characteristics of children, the potential of the child at each age, the interests shown, as well as the correct communication styles with the child.

An optimal environment must be created for the manifestation of talent. Creating such an environment also requires high skill from teachers. The main goal of a psychologist in this direction is to convey the necessary information about the gifted to teachers and parents in a timely and correct manner. Information and educational work can be carried out in the form of meetings, meetings, seminars, preparation of wall newspapers.

One of the main areas of psychological service at school is psychodiagnostic work. Psychodiagnostics in the field of psychological service has its own characteristics. In psychodiagnostics, the ability to identify talents, ask the right questions, receive the necessary information from parents, teachers, students, analyze the information received and draw conclusions is very important. Many gifted children are not ready to face unexpected difficulties. This leads to fear, psychological distress, and an inability to take the initiative. Therefore, psychodiagnostic work is being carried out to restore the child's self-confidence, free him from fear of the unknown, and change the falsely established model of behavior. Psychological diagnostics is an in-depth study of the characteristics of the development of children throughout the entire period of study. The main goal of psychological diagnostics is to help a child make the right decision in a difficult situation, relieve psychological stress and ensure the nervous system and general health with the least loss.

Psychodiagnostic work with a gifted child solves the following tasks:

- drawing up a psychological portrait of a gifted child;

- selection of methods and techniques for working with gifted children;
- development of means and forms of psychological support for children, taking into account their characteristics.

The tasks of psychodiagnostics can be solved in different ways when working with gifted children. The first way is to observe a gifted child in the process of providing him with psychological assistance, and the second is to observe him in the process of various life situations. At this time, you can study his motives and reactions. On the basis of diagnostic work, psychologists distinguish three categories of gifted children. Children with a high degree of general ability up to the first category; the second group of talented children, children who have succeeded in some areas of activity; and the third category includes children who do well in school (academic talent).

The psychodiagnostic work of a psychologist involves interviewing and educating teachers, parents, and others in order to make a correct diagnosis. Diagnostic work for a practical psychologist is not a result in itself, but will be the basis for making recommendations for optimizing the mental development of a person. Of course, since not all parents have psychological knowledge, they often cannot give correct information about the abilities of their children. In this regard, the school psychologist introduces parents to the "Talent Map" method and the "Student Characteristics" method in order to help parents correctly assess the abilities and talents of children. The "student characteristics" technique was developed in the USA and is used in schools when working with gifted children. The technique can be used by both school psychologists and teachers. The technique helps teachers and psychologists to systematize their ideas about different aspects of child development. The method allows obtaining information about students' learning, their motivation, creative and leadership qualities. Relevant functions are summarized for each area, i.e. learning, motivation, creativity and leadership. Teachers and parents first get acquainted with these characteristics, understand their essence, and then observe and analyze the characteristics of their children and answer these characteristics with "yes" or "no" answers. These answers are analyzed, summarized and appropriate conclusions are drawn on the characteristics of students. At the same time, in accordance with the instructions of the methodology, the psychologist prepares a special memory about the characteristics of gifted students and presents it to teachers and parents.

The Talent Map methodology was developed specifically for parents. The technique developed by A. Savenkov is based on the experience of Soviet and foreign scientists. The technique involves the performance of two main functions: diagnostic and developmental [16, p. 225]. The use of this technique is expedient in our republic. Of course, the questions asked in the methodology should be reviewed and modified. Thus, instructions should be clearly explained to teachers and parents. According to the instructions, parents must carefully read the 80 questions presented to them in 10

groups, reflecting the behavior and activities of the child, and evaluate their children on a given scale. Using this technique, it is possible to quantify the degree of different types of giftedness in a child and determine which type currently prevails.

RESEARCH METHODS / МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

The methodological basis of the study is scientific provisions and principles relating to the mechanisms and characteristics of giftedness in modern psychological science, especially in educational psychology, basic psychological teachings, the theory of the unity of personality and activity. At the same time, it forms a set of theoretical provisions, methods and means of shaping the personality of talented people accepted in modern pedagogical psychology. The study used observation, experiment, surveys, analysis of products of activity, study of best practices, questionnaires and test methods.

RESEARCH RESULTS / РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Theoretical analysis of the scientific literature and our research allow us to come to the following conclusions:

- identification of children with unusual abilities is a complex and multifaceted problem. Scientists conducting research in this direction have created various concepts and models. In such concepts and models, the essence of talent and its components were studied first of all;
- talent as a psychological phenomenon has been widely analyzed in the psychological and pedagogical literature, its essence and interaction with creativity have been studied from different angles in every era;
- according to the results of the study, we found out that the dynamics of the development of the cognitive process in gifted students is higher than in other students. But, despite this, sometimes inattentiveness and involuntary absent-mindedness are observed among talented people. When their lack of attention is corrected, they can be more successful in various activities;
- an analysis of the character traits of gifted schoolchildren showed that, in addition to important volitional qualities, gifted schoolchildren are sometimes also characterized by traits of indifference and negligence. In the process of their training, it is necessary to take into account these qualities and carry out psycho-correction;
- on the basis of the study, it has been established that passive imagination sometimes prevails in the creative activity of talented people. In their mental activity, dreams can exceed the norm. This causes them to refrain from active activities and become passive;

- one of the main conditions for the development of gifted qualities is the organization of practical activities of students. Practical activity provides a comprehensive formation of the personality of students;
- sensitive periods also have a special role in the development of abilities. In this regard, favorable pedagogical conditions should be created for the development of abilities corresponding to the capabilities of each age group. If the possibilities of sensitive age periods are not used in time, then in the future certain difficulties arise in the process of developing abilities. Sensitive periods are the optimal stage for the development of abilities. Therefore, it is necessary to monitor the development of sensitive periods in children.

CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH / ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Based on the study of personal qualities, it was determined that gifted people may have inadequate self-esteem. Some people underestimate themselves or inadequately, while others, on the contrary, inadequately underestimate themselves. The realization of the potential opportunities of students is not fully ensured at both levels of self-assessment. From this point of view, the process of self-assessment of students should be controlled and properly organized in the educational process.

It has been determined that with the correct establishment of parent-child relationships in the family, wide opportunities open up for realizing the potential of talented people. Based on the analysis of family models, we learned that the democratic type of family is more suitable in terms of realizing children's potential. However, in most families, children are treated inhumanely, their interests are not taken into account. Such cases are sometimes caused by the personal and psychological characteristics of the parents themselves, and sometimes by their lack of sufficient knowledge in this area. To do this, parents of gifted students should regularly receive appropriate psychological knowledge.

Prospects for further research in this direction. It is known that when shaping the personality of gifted students, it is important to reveal the essence of the leading activity, the role that they play in the development of personality. In order to effectively organize the educational activities of talented people, what and how to teach them, and to create optimal development trajectories, it is necessary to study the general characteristics of students. With sufficient attention to the manifestations of the child's intelligence and cognitive needs, using complementary diagnostic methods, it is possible to identify children with unusual mental abilities. It has been determined that when the cognitive needs of students are met in the process of educational activity, with the correct regulation of the spheres of communication, an opportunity

arises to ensure their cognitive activity and the formation of personality traits that determine the realization of their potential.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED) / СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] E. B. Bəylərov, *Uşaqlarda istedadın müəyyənləşdirilməsi və inkişaf etdirilməsi. İstedadın işçi konsepsiyası*. Bakı, Azərbaycan, 2008.
- [2] E. B. Bəylərov, *İstedadın psixoloji diaqnostikası*. Bakı, Azərbaycan, 2008.
- [3] Ə. Ə. Əlizadə, *İstedadlı uşaqların psixologiyası*. Bakı, Azərbaycan, 2002.
- [4] Ə. Ə. Əlizadə, *İstedadlı uşaqlar: psixopedaqoji məsələlər, esselər, etüdlər*. Bakı, Azərbaycan, 2005.
- [5] Q. E. Əzimli, *Yaş və pedaqoji psixologiyanın müasir problemləri*. Bakı, Azərbaycan, 2006.
- [6] M. Ə. Həməzəyev, *Yaş və pedaqoji psixologiyanın əsasları*. Bakı, Azərbaycan, 2003.
- [7] Ə. X. Zeynalabdinova, *Məktəbdə psixoloji xidmətin praktik əsəlləri*. Bakı, Azərbaycan, 2003.
- [8] Ə. X. Zeynalabdinova, *Məktəb psixoloquna kömək*. Bakı, Azərbaycan, 2006.
- [9] Ə. S. Bayramov, Ə. Ə. Əlizadə, *Sosial psixologiya*. Bakı, Azərbaycan: Qapp-Poliqraf, 2003.
- [10] B. H. Əliyev, E. B. Bəylərov, «İstedadlı uşaqlar üçün differensiallaşmış təlim», *Psixologiya jurnalı*, № 1, s. 3-10, 2009.
- [11] R. İ. Əliyev, *Tərbiyənin psixologiyası*. Bakı, Azərbaycan: Nurlan, 2006.
- [12] K. R. Əliyeva, *Şəxsiyyətin yaradıcılığının psixologiyası*. Bakı, Azərbaycan: Təhsil, 2005.
- [13] A. Ü. Məmmədov, *Təlimin psixoloji əsasları*. Bakı, Azerbaijan: Maarif, 1993.
- [14] A. X. Mirzəcanzadə, *Yaradıcılıq haqqında düşüncələr*. Bakı, Azərbaycan, 1984.
- [15] S. İ. Seyidov, *Yaradıcılığın fenomenologiyası: tarix, paradokslar, şəxsiyyət*. Bakı, Azərbaycan, 2011.
- [16] A. И. Савенков, *Одаренные дети в детском саду и школе*. Москва, Россия: Академия, 2000.

МОЖЛИВОСТІ ШКІЛЬНОГО ПСИХОЛОГА У ЗДІЙСНЕННІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ УЧНЯМИ

Джафарова Нахіда Ібрагім,
студент програми PhD кафедри «Психологія та спеціальна освіта»
Азербайджанського інституту освіти.
Баку, Азербайджан.

 <https://orcid.org/0000-0001-7955-6957>
gulizade.gunel@mail.ru

Анотація. Формування особистості обдарованих учнів є однією з найважливіших проблем, що постають перед школою сучасності. Процес своєчасного виявлення талановитих учнів і формування якостей особистості вимагає комплексного підходу до проблеми. Одним із таких комплексних заходів є психологічна робота з талановитими людьми. До труднощів, з якими стикаються обдаровані учні як у пізнавальній діяльності, так і у сфері спілкування, відноситься необхідність проведення психологічної роботи. Принцип роботи шкільного психолога з обдарованими здійснюється у двох напрямках: теоретичне обґрунтування та розробка дослідження обдарованості. Організація практичної роботи. У зазначених напрямках психолог не задовольняється наданням актуальної інформації батькам обдарованих учнів та вчителям, які з ними працюють, а водночас безпосередньо здійснює необхідні заходи для ефективно організації навчання та виховання дітей обдарованих учнів. Одним із важливих напрямів діяльності в системі роботи психолога з талановитими учнями є забезпечення їх психологічної підготовки до успішної участі в предметних олімпіадах, виставках, конкурсах. У цьому напрямі саморегуляція в новій соціальній ситуації передбачає розвиток навичок впевненої поведінки та орієнтування, тобто адаптаційних якостей. До повноважень психолога входить також охорона психологічного здоров'я обдарованих дітей. Це й моніторинг навантаження дитини інтелектуальними чи іншими завданнями, формування установки на здоровий спосіб життя, забезпечення збалансованості її психологічного стану, допомога батькам у навчанні формування у дитини поняття «єго» як чинника найповніша реалізація можливостей дитини. Взагалі психологу важливо володіти професійним кодексом, щоб проводити системну роботу у відповідних напрямках і досягати відповідних результатів.

Ключові слова: психопрофілактика; талант; психологічна робота; творчі здібності; самооцінка; індивідуальна робота; емоційна стабільність.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] E. B. Beylarov, Identification and development of talent in children. Employee concept of talent. Baku, Azerbaijan, 2008.
- [2] E. B. Beylarov, Psychological diagnosis of talent. Baku, Azerbaijan, 2008.
- [3] A. A. Alizadeh, Psychology of gifted children. Baku, Azerbaijan, 2002.
- [4] A. A. Alizade, Gifted children: psychopedagogical issues, essays, etudes. Baku Azerbaijan, 2005.

- [5] Q. E. Azimli, Age and modern problems of pedagogical psychology. Baku Azerbaijan, 2006.
- [6] M. A. Hamzayev, Age and the basics of pedagogical psychology. Baku Azerbaijan, 2003.
- [7] A. X. Zeynalabdinova, Practical skills of psychological service at school. Baku Azerbaijan, 2003.
- [8] A. X. Zeynalabdinova, Help to the school psychologist. Baku, Azerbaijan, 2006.
- [9] A. S. Bayramov, A. A. Alizadeh, Social psychology. Baku, Azerbaijan: Gapp-Polygraph, 2003.
- [10] B. H. Aliyev, E. B. Beylarov, "Differentiated training for gifted children", Journal of Psychology, № 1, s. 3-10, 2009.
- [11] R. I. Aliyev, Psychology of education. Baku, Azerbaijan: Nurlan, 2006.
- [12] K. R. Aliyeva, Psychology of personality creativity. Baku, Azerbaijan: Education, 2005.
- [13] A. U. Mammadov, Psychological foundations of training. Baku, Azerbaijan: Maarif, 1993.
- [14] A. X. Mirzajanzadeh, Thoughts on Creativity. Baku, Azerbaijan, 1984.
- [15] S. I. Seyidov, Phenomenology of creativity: history, paradoxes, personality. Baku Azerbaijan, 2011.
- [16] A. I. Savenkov, Odarennye deti v detskom sadu i shkole. Moskva, Rossiya: Akademiya, 2000.

*Стаття надійшла до редакції
02 січня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-69-87](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-69-87)
УДК 378.141

Козьменко Олена Іванівна,

доктор педагогічних наук, доцент,

в.о. декана факультету міжнародних відносин

Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-7063-2324>

kozmenko@snu.edu.ua

Бохонкова Юлія Олександрівна,

доктор психологічних наук, професор,

завідувач кафедри психології та соціології

Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-2549-0483>

bohonkova@snu.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ДО НАВЧАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ США

Анотація. У статті пропонується огляд проблеми адаптації здобувачів першого року навчання в закладах вищої освіти США в межах концепції підготовки успішної людини. Одним із показників успіху як закладу, так і здобувача, є рівень утримання. Цей показник свідчить про здатність закладу утримувати студента від початку до кінця навчання і визначається відсотком студентів, які перешли на наступний семестр або рік навчання. Дослідження цієї проблеми зумовило інтерес до створення і впровадження програм, курсів або семінарів для допомоги студентам утриматися на навчанні і не залишити заклад без отримання відповідної освіти. Протягом останніх двох десятиліть увагу було зосереджено на вдосконаленні і трансформації досвіду студентів першого року навчання. У статті проаналізовано наукові теорії, які свідчать про користь впровадження курсів адаптації першого року навчання, подано дані стосовно їх ефективності. Охарактеризовано дві основні моделі курсів адаптації, які було впроваджено в заклади вищої освіти США: орієнтаційна та дослідницька. Головна мета обох моделей – сприяти соціально-психологічній інтеграції здобувача в нове для нього соціальне середовище, надати необхідні знання щодо особливостей академічного успіху та сформувати навички ефективного навчання. Результатом відвідування адаптаційного курсу може бути

задовільнення академічних, соціальних та особистих потреб студентів, психологічна підтримка та підвищення рівня наполегливості в досягненні цілей навчання. У статті розглянуто фактори, що впливають на бажання студентів залишити навчання, охарактеризовано завдання для підвищення рівня утримання студентів першого року навчання. Надано приклади практичної реалізації курсів адаптації в роботу закладів вищої освіти в американських коледжах. Це дозволяє показати можливості імплементації зарубіжного досвіду в систему вищої освіти України та окреслити напрямки подальших наукових розвідок.

Ключові слова: здобувачі вищої освіти; перший рік навчання; успішність; курси адаптації; розвиток наполегливості; заклади вищої освіти США; рівень утримання.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Заклади вищої освіти по всьому світу виконують подвійну роль: організують навчання, надаючи освітній досвід, який веде до конкретних результатів навчання та виховують, розвивають особисті якості й утримують студентів до завершення навчання, отримання сертифіката чи ступеня. Однак, в сучасних умовах глобалізаційних процесів, навіть незважаючи на те, що окремі елітні заклади застосовують особливі вибіркові процедури вступу, все ж переважна більшість ЗВО дотримується політики відкритого вступу, що передбачає надання освітніх послуг різноманітним групам студентів, незалежно від демографічних характеристик або попередніх академічних здібностей. На жаль, багато студентів, які вступають до ЗВО з твердим наміром завершити навчання залишають навчання протягом першого курсу, часто протягом першого академічного семестру [1]. Для цих студентів шанси на академічний та життєвий успіх залежать від раннього втручання та впровадження стратегій, спрямованих на допомогу студентам у вирішенні труднощів і перешкод. Різноманітні заходи, реалізовані протягом багатьох років для утримання студентів і підвищення академічної успішності, включали стратегії, спрямовані на вдосконалення інституційних процесів, таких як академічні консультації та служби підтримки студентів, тоді як інші передбачали впровадження програм або курсів, розроблені для допомоги окремим студентам: корекційні курси, додаткові консультації та ін. [2]. Однією зі стратегій, яка продемонструвала позитивний вплив на академічну успішність і утримання в університетах, є впровадження семінарів, курсів або програм для студентів першого року (адаптаційні курси, курси утримання, орієнтаційні курси та ін.) [3]. Хоча ці курси можуть відрізнятися залежно від змісту, структури та інституційної місії, багато з них включають заходи,

спрямовані на тренування практичних навичок щодо досвіду навчання в ЗВО (наприклад, уміння складати іспитів або планувати час на навчання), а також заходи для збільшення можливостей регулярного та змістовного навчання, навички взаємодії як з викладачами, так і з студентами [3]. Дослідження впливу подібних курсів на рівень наполегливості та успіх студентів є цікавим досвідом зарубіжних вчених і предметом розгляду даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що курси адаптації першокурсників різняться як всередині закладу, так і між закладами, усі мають на меті «сприяння академічній успішності, наполегливості та отриманню ступеня» [4, с. 400]. У той час як дослідження щодо ефективності цих курсів не проводилися до 1960-х років, відродження цих курсів у 1970-х роках спонукало до деяких спроб надати докази їхньої корисності. На жаль, велика частина існуючих досліджень стосується окремих університетів, їх результати є переважно описовими. Проте Дж. Л. Кроненберг представила ґрунтовне дослідження впливу одного конкретного курсу на рівень наполегливості та академічної успішності здобувачів закладу вищої освіти враховуючи змінні, які можуть на це вплинути: вік, стать, академічні здібності, етнічну приналежність, право на отримання фінансової допомоги та академічну освіту перед зарахуванням [5].

В дослідженні К. Адельмана було представлено, що наполегливість студента та академічна успішність, що вимірюється рівнем випускників і середнім балом, є показниками результатів, за якими академічні програми оцінюються всередині та зовні. Ці показники, наполегливість студента та академічна успішність, використовуються як заходи підзвітності, потенційно впливаючи на інституційну акредитацію та фінансування. Окремі студенти, які залишають коледж, навіть тимчасово, відкладають отримання диплома чи сертифіката, що призводить до втрати імпульсу та можливості ніколи не повернутися до ЗВО. За словами Адельмана, студенти, які постійно навчаються, збільшують ймовірність отримання вищої освіти майже на п'ятдесят відсотків [1]. Оскільки громадські коледжі та університети керуються заходами підзвітності та постійного вдосконалення, багато стратегій для вирішення проблем, пов'язаних із наполегливістю студентів та успіхом було розроблено та впроваджено. Враховуючи, що перший рік коледжу є найбільш вразливим періодом з точки зору відтоку студентів, більшість реалізованих стратегій була спрямована на підтримку першокурсників. Наукова література на сьогоднішній день вказує на теоретичне та практичне підтвердження ефективності курсів або семінарів адаптації студентів, за умови, що застосовують комплексний підхід до цієї проблеми.

У дослідженні, що стосується ефективності курсів адаптації першокурсників, Е. Паскарелла та П. Терензіні (2005) продемонстрували факти, підтверджуючи що семінари на першому курсі «є корисними для всіх типів студентів» [4, с. 400]. Науковці документують особисті та економічні переваги, досягнуті студентами, які вирішили наполегливо рухатися в позитивному напрямку до завершення навчання. Також надано докази того, що першокурсники, які брали участь у адаптаційному курсі, частіше поверталися до навчання, а також мали більший успіх у коледжі та закінчили його з вищим середнім балом у порівнянні з першокурсниками, які не відвідували цей курс. Також, важливо, що ті студенти, які проходили адаптаційний курс, як правило, налагоджували кращі зв'язки зі своїми однолітками та університетською спільнотою [4].

На думку Дж. Гочкісс, Р. Мур і М. Поттс курси для адаптації до навчання першокурсників сприяють наданню допомоги за такими напрямками: покращення взаємодії між однолітками та викладачами; підвищення залученості студентів; подолання розриву між навчальною програмою та додатковою освітою; визначення академічних цілей та стратегій їх досягнення; а також формування належних навичок досягнення академічної успішності [6].

Результати дослідження Н. Коммандер та Т. Вард (2009) теж довели факт створення міцних зв'язків в академічній спільноті, налагодження співпраці та тривалих дружніх стосунків у здобувачів, які отримали досвід відвідування курсу адаптації. У довготривалій перспективі ці студенти мали б використовувати більше ресурсів та послуг кампусу, доступних у їхньому університеті. Також дослідниці зазначили, що у цих студентів був вищий рівень залучення до навчання та соціального життя, а викладачі відчували загальне задоволення результатами навчання та спілкування. Дослідження продемонструвало, що ті студенти, які пройшли курс адаптації, покращили академічну успішність, когнітивні навички та здібності та зменшили вірогідність ризику відмови від курсу, відчули загальну задоволеність навчанням у ЗВО [7].

Отже, отримання студентом необхідного досвіду протягом першого року навчання, і особливо протягом перших шести тижнів, має вирішальне значення для підвищення наполегливості до закінчення навчання та досягнення успіху.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – проаналізувати досвід американських освітян в вирішенні проблеми утримання здобувачів вищої освіти на першому році навчання та показати ефективні засоби психологічної адаптації студентів до навчання з метою імплементації цього досвіду в систему вищої освіти України.

Для досягнення поставленої мети було визначено наступні **завдання**:

- продемонструвати можливості імплементації зарубіжного досвіду в систему вищої освіти України;
- охарактеризувати зміст та завдання курсів адаптації студентів першого року навчання.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Як демократична держава, США забезпечують рівний доступ до навчання у всіх ЗВО, тому загальними, за М. Братко, є наступні положення: демократія; рівність; недискримінативність; змагальність; конкурентність [8]. Також відомо, що «широка автономія вищих навчальних закладів зумовила відсутність єдиних критеріїв для відбору студентів. Кожен із ЗВО на свій розсуд обирає критерії вступу, керуючись при цьому принципом забезпечення відбору потрібних йому («своїх») студентів» [8, с. 260]. Зазвичай, у якості критеріїв вступу до ЗВО виступають наступні показники: атестат про закінчення середньої освіти з результатами середнього балу (Grade Point Average (GPA)); додаток із переліком курсів учня; результати незалежних іспитів (ACT, SAT та ін.); документ, що підтверджує участь у позанавчальній діяльності (клуби, спорт, волонтерські, громадські організації та ін.); мотиваційний лист; рекомендаційні листи від значущих для випускника осіб. Якщо мова йдеться про високо селективні заклади, то додатково можуть бути потрібні: перелік наукових праць; досвід роботи; перелік заохочень або нагород за діяльність у школі (грамоти, кубки, похвальні листи та ін.); довідка про фінансову спроможність оплати за навчання [8].

Враховуючи політику відкритого вступу та різноманітне, часто академічно неадекватне, походження студентів американських ЗВО, можливості соціальної та академічної інтеграції студентів є ще більш важливими, якщо студенти хочуть бути наполегливими та демонструвати академічні успіхи. У своєму дослідженні Ерик Джамельске показав, що середній рівень утримання в усіх американських вищих навчальних закладах з першого року навчання до другого року у 2007 році становило 68,7%. Крім того, він зауважив, що показники утримання були дещо вищими в 4-річних приватних, ніж у державних закладах. Після впровадження курсів адаптації для першого року навчання, було виявлено, що відвідування цього курсу збільшило на 6% шанси здобувачів залишитися для подальшого навчання після першого року. Також було виявлено, що зарахування студента на адаптаційний курс призвело до підвищення середнього бала студента (GPA) на 0,101 бала [9]. Таким чином, впровадження адаптаційного курсу на початку

навчання в ЗВО має сенс, оскільки «програми першого курсу залишаються важливою частиною забезпечення успіху першокурсників, сприяють збереженню та подальшому розвитку міцності американської вищої освіти» [10, с. 9].

Курси підтримки студентів на першому курсі практикуються в США вже понад 125 років. У 1888 р. Бостонський університет (Boston University) запропонував один із перших курсів орієнтації, а в 1911 році Коледж Рід (Reed College) запропонував перший курс кредитної орієнтації «Курс коледжу», який був обов'язковим для всіх першокурсників і був зосереджений на адаптації та навчанні [5]. Потреба у таких курсах зросла на початку ХХ століття, до 1928 року понад 100 закладів пропонували курси, адаптовані до потреб першокурсників, але згодом популярність курсів коливалась і врешті-решт у середині 1960-х років знизилася, оскільки ЗВО покладали на студента відповідальність за те, як досягти успіху в нових умовах коледжу. Ця ситуація поліпшилася тільки у 1970-х роках, коли установи зрозуміли, що студентам потрібна додаткова допомога для успіху, оскільки вони не орієнтуються у перехідному періоді самостійно. Курси для адаптації студентів першого курсу в ті часи часто створювалися багатьма інтуїціями для поширення інформації. Ці типи курсів вперше з'явилися, коли нетрадиційні студенти першого покоління з меншин прибули до багатьох університетських містечок. Ці історичні моделі курсу першого року призвели до відродження відомого курсу університету Південної Кароліни «Університет 101», модель якого розробив Джон Гарднер метою збільшення рівня утримання студентів та створює умови успішного переходу від середньої школи до коледжу [5]. З того часу кількість запропонованих курсів зросла. В американських університетах з'явилися дві основні моделі для курсів адаптації: орієнтаційна та дослідницька [11]. В межах першої моделі навчання містить знання про ресурси для навчання, інформацію про вибір спеціалізації та кар'єри, знайомство з службами та структурами університету. Такі курси або семінари знайомлять студентів з очікуваннями щодо академічної спеціальності чи кар'єри. Ці орієнтаційні семінари, як правило, більше зосереджені на діяльності та навчальній програмі, зазвичай вони проводяться радниками, адміністраторами або співробітниками університету. Орієнтаційні семінари більше спрямовані на розвиток навичок адаптації до життя в коледжі та містять інформацію, яку викладач вважає необхідною для успішної адаптації, наприклад, стосовно необхідних навчальних навичок або роботи допоміжних служб в університеті. Для цих семінарів можуть бути запропоновані письмові завдання, проте частіше вони носять неформальний та рефлексивний характер.

Дослідницька модель курсів передбачає розвиток навчальних та дослідницьких навичок, інтелектуальний пошук, підготовка до семінарських

та практичних занять, участь у проєктній діяльності, підготовка презентацій та ін. Також існують академічні семінари, які зосереджуються на конкретній галузі наукового інтересу викладача або міждисциплінарній темі. Факультет, як правило, запускає програми та зосереджується на інтелектуальному зростанні та розвитку, щоб розширити мислення студента на основі вивчення їх інтересів, однією з умовою завершення курсу є виконання формальних письмових завдань [11]. Національне опитування щодо впровадження адаптаційних курсів 2006 року вказує на те, що 57,9% коледжів та університетів США пропонують розширені орієнтаційні семінари; 21,6% ЗВО пропонують семінари з базових навичок; 4,4% – іншу форму семінару на першому курсі. Такі курси можуть бути обов'язковими або елективними, з отриманням кредиту або без нього, з різною кількістю годин, починаючи від одногодинного курсу, спрямованого на ознайомлення студентів із навичками навчання в університеті та загальною орієнтацією в програмах їхньої галузі навчання (так званій «модуль допомоги 101») або багатогодинні з чітко окресленим планом роботи [12].

Оскільки на даний час теоретичні дослідження не доводять користь або перевагу впливу тієї чи іншої моделі на рівень утримання студентів і показники середнього балу, більшість закладів вищої освіти обирають модель курсу адаптації, яка найкраще служить їх репрезентативній групі студентів. Основна філософія цих двох типів програм однакова: забезпечити студентів першого курсу навичками та базою знань для продовження навчання та досягнення успіху. Відповідно, задовільнення академічних, соціальних та особистих потреб студентів, підтримка та надання якісних консультацій сприяє рівню наполегливості в досягненні їх цілей навчання. Дослідження показали важливість початкового досвіду навчання студента в ЗВО, оскільки він впливає на успішність і утримання [5], [6], [9], [10]. Досвід студента протягом першого курсу, і особливо перших шести тижнів, має вирішальне значення для наполегливості до закінчення навчання. Дослідники вказують на зв'язок між почуттям важливості значущості студента для університету, проявом уваги з боку адміністрації та викладачів та зміцненням стосунків студента зі своїми університетом. Частота та якість контакту студентів з викладачами та співробітниками є незалежним предиктором наполегливості студента [11]. Дослідження показало, що досвід, який найсильніше вплинув на утримання здобувачів на першому курсі, це: успішність у першому семестрі, взаємодія з викладачами та однолітками, вдале визначення напрямку підготовки, фінансова допомога, дотримання ліміту часу, задоволення, клімат кампусу, курси щодо адаптації на першому році навчання та можливість активної взаємодії в академічному середовищі [13].

За словами Дж. Біна та Ш. Ітона (2001), курс адаптації для студентів першого року навчання «допомагає студентам формувати впевненість, повагу та соціальну й академічну самоефективність у їх новому середовищі» [14, с. 83]. Отже, можна зробити висновок, що така форма організації роботи зі студентами, як курси адаптації здобувачів вищої освіти першого року навчання є доволі ефективною.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Серед основних методів дослідження:

теоретичні: 1) аналіз і синтез – для визначення вихідних положень дослідження, в тому числі історико-ретроспективний аналіз з метою дослідження філософської, історичної, педагогічної, психологічної, соціологічної теорій в контексті досліджуваної проблеми; 2) методи індукції та дедукції, що використовувалися для роботи з науковими дослідженнями зарубіжних вчених у сфері вищої освіти; 3) конструктивно-генетичний метод – для виявлення генези становлення й розвитку системи адаптації та утримання здобувачів в закладах вищої освіти США; 4) структурно-системний метод, що забезпечує розгляд освітнього процесу на основі системотворних компонентів; узагальнення результатів дослідження для апробації й упровадження елементів зарубіжного досвіду в заклади вищої освіти України;

емпіричні: 1) спостереження за навчальною діяльністю студентів, для визначення основних переваг та проблем у наявному освітньому середовищі; 2) метод аналізу документів для збирання фактів, що свідчать про ефективність програм першого курсу; 3) анкетування, для проведення соціологічного дослідження серед різних цільових груп з метою виявлення ключових потреб споживачів освітніх послуг.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Досить значна частка студентів вважають навчання на першому курсі складним, важким, незрозумілим досвідом, негативне ставлення до якого посилюється відсутністю готовності впоратися з вимогами навчання. У таблиці 1 наведено дослідження факторів відмови студентів від навчання на першому році. Як бачимо, у наданих переліках частина причин збігається, що свідчить про схожість отриманих даних у різних дослідженнях. Розуміючи той факт, що від спільної роботи викладачів і студентів залежать не тільки результати академічних досягнень, а й легкість та швидкість досягнення цілей навчання та успіху, у 2009 році науковці провели соціально-психологічне дослідження щодо

визначення психолого-педагогічних умов студентського успіху на першому році навчання.

Таблиця 1

**Аналіз досліджень факторів відмови студентів
 від навчання на першому році**

Автори дослідження	Фактори
Shevlin, Brunsdan, & Miles, 1998 (США)	1) Бажання досягти раніше поставлену мету; 2) необхідність відпочинку від насиченого ритму навчання («тайм-аут»); 3) бажання перевірити реальність обраної кар'єри; 4) специфічні академічні труднощі, що породили сильне почуття страху перед невдачею; 5) ціла низка факторів, незалежних від студента (поганий стан здоров'я, сімейна криза, фінансовий тиск та ін.)
Yorke M., & Longden B., 2008 (Велика Британія)	1) Фінансові труднощі; 2) погані соціальні стосунки в університеті; 3) недоречний вибір програми; 4) відсутність особистої зацікавленості навчанням; 5) незадовільна якість викладання; 6) відсутність контактів із викладачами; 7) незадовільний рівень академічних досягнень
Lizzio, 2006 (Австралія)	1) Непідготовленість до навчання; 2) відсутність мотивації; 3) нерозуміння власного вибору ЗВО або спеціальності; 4) відсутність підтримки з боку ЗВО; 5) небажання виконувати академічні вимоги; 6) нецікавість запропонованих курсів або застарілий матеріал викладання; 7) недостатні соціальні можливості; 8) туга за домом; 9) занадто легкий процес відмови від навчання та відсутність активних дій із боку закладу щодо утримання студента

Аналіз отриманих результатів показав, що головною умовою є сумісна з викладачами підготовча робота студента щодо формування необхідних навичок [15, с. 102]. Без допомоги кураторів та консультантів студенти, особливо першокурсники, ризикують не досягнути успіху, який, на думку Альфа Ліціо, складається з таких компонентів, що характеризують почуття студента. До них належать: почуття академічної культури; відчуття зв'язку; почуття спроможності та здатності; відчуття цілі; відчуття винахідливості в пошуку ресурсів навчання [16].

Запропоновані компоненти забезпечують спільний як для студентів, так і педагогів шлях комунікації й визначають завдання, які необхідно розв'язати для того, щоб успішно почати навчання в закладі вищої освіти. Отже, у таблиці 2 представлено основні завдання курсу адаптації для студентів першого року навчання.

Таблиця 2

Завдання курсу адаптації для студентів першого року навчання

№ з/п	Завдання	Пояснення
1	Сформувати відчуття спроможності та здатності	Студенти, які краще готуються до ролей і завдань університетського навчання (а саме, відчувають «готовність до навчання»), мають тенденцію до більш високого раннього успіху в ньому, а отже, більш задоволені та наполегливі в навчанні. Відчуття здатності студента залежить від усвідомленого розуміння очікувань з боку університетської спільноти, рівня володіння основними академічними навичками та рівня готовності сприяти розвитку академічного середовища
2	Сформувати почуття ідентичності та спорідненості	Студенти із сильними зв'язками, швидше за все, стануть успішними студентами, ефективними колегами та щасливими людьми. Студентське відчуття приналежності залежить від якості взаємовідносин з однолітками, педагогами та їхнім почуттям ідентифікації або приналежності до їхнього навчального закладу
3	Сформувати відчуття призначення або цілеспрямованості	Студенти, які мають чітке розуміння мети, не лише більш схильні бачити переваги й користь свого навчання, а й бути більш цілеспрямованими та наполегливими при виконанні складної роботи. Цілеспрямованість студента залежить від задоволення стосовно обраної професії, покликання, повного занурення в зміст навчання та здатності встановлювати особисті цілі
4	Сформувати вміння користуватися різноманітними ресурсами для розв'язання складних завдань	Успішні студенти не тільки знають, як навчатися, але й як активно використовувати свій університетський досвід. Студентське відчуття винахідливості залежить від їхньої здатності орієнтуватися в університетській системі, знаходити необхідну допомогу та інформацію. Під час виникнення проблеми студент демонструє бажання поділитися та готовність отримати допомогу, здатен знаходити баланс між роботою, життям та навчанням
5	Сформувати сприйняття академічної культури	Успішні студенти визнають цінність навчання, правила та особливості студентської субкультури. Студентське відчуття культурної компетентності залежить від їхнього розуміння й безумовного прийняття основних цінностей та етичних принципів університету. Ставлення до навчання та робочі відносини з педагогами і студентами також будуть визначатися цими цінностями. Концепція студентського успіху виявляє фактори готовності до навчання у закладі вищої освіти та стверджує, що основу успіху складає формування необхідних навичок і відчуттів

Теоретичні положення знайшли своє практичне відображення у визначенні узагальнених цілей досягнення студентського успіху в процесі

відвідування курсу адаптації: вдалий розподіл часу на виконання завдань (тайм-менеджмент); отримання максимальної користі від відвідування занять, яка полягає у спілкуванні й обміні думок з іншими студентами й викладачами, обізнаності в новітніх наукових дослідженнях і можливості отримати роз'яснення щодо складних завдань; налаштування соціальних зв'язків та організація комунікації з іншими студентами, що є способом створення взаємовигідної підтримки; орієнтація на майбутню професію й визначення чіткої мети навчання, що сприятиме успіху студента, користування онлайн-ресурсами та новітніми технологіями, що полегшує освітній процес; концентрація на вчасному виконанні навчальних завдань; почуття академічної самовпевненості, що передбачає успіх як самореалізацію та налаштування на високі досягнення [16].

У 2006 році було проведено Національне дослідження щодо впровадження різноманітних моделей курсів адаптації першокурсників, де було показано, що з 968 опитаних закладів майже половина запровадила цей курс як обов'язковий для всіх першокурсників та більшість цих курсів або семінарів триває 1 семестр [12]. У таблиці 3 представлено результати практичної реалізації курсів адаптації а закладах вищої освіти США.

Таблиця 3

Аналіз результатів Національного дослідження щодо впровадження різноманітних моделей курсів адаптації першокурсників у ЗВО США [12]

№ з/п	Назва курсу	Тривалість	Теми
1	Розширений орієнтаційний курс	1–2 дні	Ресурси кампусу, цілі студентів, інституційна історія, очікування, умови адаптації
2	Дослідницький курс (універсальний або спеціальний)	1–11 тижнів	Розвиток критичних академічних і навчальних навичок, таких як критичне мислення, творче письмо та навички спілкування
3	Курс базових навичок навчання	1–2 тижня	Оволодіння детальними навичками навчання, вивчення граматики, уміння конспектування, стратегії читання та управління часом
4	Курс професійної адаптації або введення в спеціальність	1–11 тижнів	Ознайомлення з професією, навчальними дисциплінами, особливості умов роботи та професійних навичок
5	Гібридний курс	1–11 тижнів	Поєднання вище названих тем в одному курсі, елементи орієнтаційного та дослідницького курсу
6	Специфічний курс	1–11 тижнів	Теми, розроблені для задоволення специфічних потреб здобувачів вищої освіти або для специфічної категорії студентів (наприклад, студенти-відмінники або академічно недостатньо підготовлені студенти)

У 2007 році Центром удосконалення університетського викладання (Centre for the Advancement of University Teaching) було запропоновано основні напрямки змісту курсу адаптації для першокурсників з метою формування основних знань, умінь та навичок, які сприятимуть свідомому ставленню молодої людини до 1) переходу від одного періоду життя до іншого як у соціальному, так і в академічному плані; 2) формування зацікавленості безмежними можливостями навчання та використання ресурсів ЗВО; 3) розуміння цілісності академічної програми, яка готує до успішної реалізації в майбутньому [10].

Також було окреслено важливі умови впровадження курсу адаптації: 1) студенти мають бути підготовленими до виконання інтелектуальних завдань курсу і якщо студент не має необхідної підготовки, то пропонується відвідати додатковий підготовчий курс; 2) курс адаптації викладається досвідченим викладачем, який пропонує студентам завдання з академічного письма як звичайну частину їхнього досвіду; 3) адаптаційний курс розробляється з урахуванням можливостей навчання шляхом спільних зусиль через виконання спільних проєктів, дискусій та обговорення отриманих результатів та спільна критика усної та письмової роботи; 4) курс для першокурсників ретельно планується, має чітку структуру, його зміст дозволяє студенту швидко інтегруватися в навчальний процес та академічне середовище [10].

Конкретний приклад розуміння важливості адаптації здобувачів першого року навчання демонструє Коледж бізнесу та економіки університету Ліхай (Lehigh University College of Business and Economics), який впроваджує теоретичні розробки в практику та пропонує спеціалізовану підтримку студентам. Зарахувавши абітурієнта до навчання робота з ним починається ще до початку семестру та прибуття до кампусу, оскільки кожному студенту призначається професійний радник, який підтримує здобувача протягом чотирьох років та підключає його до ресурсів та систем підтримки, які пропонуються в ЗВО. Для зручності студентів передбачено автоматизоване планування зустрічей та час занять і відпочинку. Упродовж першого курсу студенти підтримують регулярний контакт зі своїм наставником. Після визначення спеціальності студентам призначається куратор, який надає консультації щодо академічних досягнень. Отже, наставники, радники та консультанти з питань кар'єри працюють командою, яка зосереджується на оптимізації досвіду студента та підтримці [17].

У коледжі Анбаунд (Unbound) (Род-Айленд), місія якого полягає в тому, щоб «переорієнтувати вищу освіту на задоволення потреб недостатньо представленої категорії дорослого населення, використовуючи таку модель навчання, яка базується на індивідуальному підході, враховує інтереси

студентів, застосовує професійно орієнтоване, з використанням активних методів, навчання» [18]. Отже, заклад спрямовує зусилля на підтримку контингенту студентів, застосовує до кожного гнучкий підхід, надає всіляку підтримку та забезпечує доступність освітніх послуг. Студенти вступають до коледжу без обмежень, але обов'язково беруть участь у курсі адаптації який складається з таких тем, як «Робоче місце та світова лабораторія» (Workplace and World Lab), «Вступ до організаційного лідерства та змін» (Introduction to Organizational Leadership and Change), «Письмо для змін» (Writing for Change), «Переоцінка невдачі» (Reframing Failure) та «Навички роботи з текстом» (Contextualizing Work). Кожен студент працює з радником для створення індивідуального плану навчання, який відповідає цілям та життєвому досвіду студента. Після першого семестру студенти можуть продовжити їхнє навчання, працюючи повний або неповний робочий день, відповідно до своїх навчальних планів. Особливістю навчання у коледжі Unbound є те, що робоче місце розглядається тут як навчальний актив, а курс адаптації є найважливішою складовою навчальної програми. Курс спонукає студентів встановити зв'язок між своїми навчальними програмами та досвідом роботи у довготривалих навчальних проєктах, що відповідають їхнім інтересам та цілям, а також приносять користь організаціям, в яких вони працюють або проходять стажування. Можливість інтегрувати свої курсові роботи в проєкт, який вони розробили, розширює можливості та надихає студентів виявляти сильні сторони і розвивати власні академічні навички. Коледж Анбаунд (Unbound) підтримує ідею, що навчання відбувається не тільки у стінах ЗВО, а й у багатьох інших місцях, і що викладачі не є єдиними творцями знань. Студенти є справжніми партнерами у навчанні: вони беруть участь у аналізі своєї роботи, а їхні відгуки та побажання щодо навчання враховуються під час формування оновлених навчальних програм. Для студентів ця модель створює навчальне середовище, де всі вони можуть бути успішними. Для викладачів модель пропонує цікавий досвід викладання, орієнтованого на студентів. Викладачі коледжу активно співпрацюють зі студентами: щопонеділка та щосередини проводять брифінги, організовують віртуальні робочі години кожного четверга, співпрацюють під час тривалих конференційних дзвінків щонеділі та спілкуються зі студентами, використовуючи їхні онлайн-портфоліо протягом тижня. Тобто, навчаючи студентів контексту аналізувати свою роботу, викладачі контексту аналізують власну роботу – застосовують на практиці орієнтований на студента підхід та забезпечують сприятливе соціально-психологічне середовище.

Модель коледжу Анбаунд, назву якого можна перекласти як «необмежений», фокусується на отриманні десяти результатів навчання, а саме: 1) захист себе та інших; 2) відповідальність; 3) співпраця; 4) спілкування; 5) творчість; 6) критичне мислення; 7) міжкультурна взаємодія; 8) навички вирішення проблем; 9) рефлексія; 10) стійкість [18].

Коли студенти досягають цих результатів, вони стають повноважними лідерами, здатними взаємодіяти з різноманітністю, складністю світу та змінами. Оскільки їхнє життя інтегровано в їхні курсові роботи, студенти постійно розвивають компетентності впродовж усього життя, як усередині, так і поза класом. У такий спосіб, програма адаптації нетрадиційних студентів у академічне середовище та подальшу кар'єрну діяльність демонструє свою дієвість і стає прикладом для наслідування в інших ЗВО.

Отже, сумісними зусиллями педагогів і студентів можна досягти успіху у навчанні, виконуючи послідовні завдання та досягаючи проміжкові результати. Значущість цього дослідження виявляється в розумінні напрямів формування успішності студента вже на початку навчання у закладі вищої освіти.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Підбиваючи підсумки, слід сказати, що цілтю навчання у закладі вищої освіти є досягнення успіху. Теорії успіху студентів, запропоновані американськими дослідниками у різні часи прагнули (а) визначити умови, які сприяють успіху студентів, (б) розробити рекомендації щодо політики, програм і практик для підтримки успіху студентів, і (в) запропонувати теоретичні моделі реалізації, щоби допомогти закладам покращити академічні результати та досягти успіху. Програми, курси або семінари адаптації для здобувачів першого року навчання є невід'ємною частиною досягнення успіху. Метою їх розроблення є надання здобувачам необхідних знань, умінь та навичок для інтеграції в нове соціальне середовище, усунення бар'єру, сприяння їх академічному та соціальному розвитку. Результатами успішної інтеграції на початковому етапі навчання є академічні успіхи студентів, формування досвіду позитивної взаємодії з однолітками та викладачами та залучення до позанавчальної діяльності. Окрім цього курси адаптації першого року навчання можуть підвищити рівень знань, сформувати ефективні академічні та життєві навички.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямом подальших досліджень є розроблення та впровадження онлайн курсу адаптації, оскільки освітнє середовище змінюється і популярність онлайн-

навчання зростає. Вимогами до онлайн курсу адаптації можуть бути такі критерії: чітка структура курсу та окреслення вимог до його відвідування; спрямування на соціальну інтеграцію та наявність контенту, пов'язаного з ідентифікацією з конкретним закладом; забезпечення безперервного доступу до курсу та доступ до послуг підтримки з боку радників та консультантів. Порівняльне дослідження ефективності навчання офлайн та онлайн курсів адаптації є темою подальших розвідок у цьому напрямку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] C. Adelman, *The toolbox revisited: Paths to degree completion from high school through college*. Washington, DC: U.S. Department of Education, 2006.
- [2] A. M. Cohen & F. B. Brawer, *The American community college*, (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2003.
- [3] J. R. Keup, & J. W. Petschauer, «The first-year seminar: Designing, implementing, and assessing courses to support student learning and success», in *Designing and Administering the Course*. Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition, 2011, vol. 1, p. 102.
- [4] E. T. Pascarella and P. T. Terenzini, *How college affects students: A third decade of research*. Jossey-Bass, San Francisco, 2005, vol. 2.
- [5] J. L. Kronenberger, «Student success: The effects of a community college first-year course», (Unpublished doctoral dissertation). University of Dayton, OH, 2012.
- [6] J. L. Hotchkiss, R. E. Moore, & M. M. Potts, «Freshman learning communities, college performance, and retention», *Education Economics*, № 4(2), pp. 197–210, 2006.
- [7] M. E. Commander & T. Ward, «The strength of mixed research methods for the assessment of learning communities», *About Campus*, № 14/3, p. 25–28, 2009.
- [8] М. В. Братко, «Система освіти США: структура, традиції управління, особливості вищої освіти», *Освітологічний дискурс*, № 3/4, с. 252–268, 2017.
- [9] E. Jamelske, «Measuring the impact of a university first-year experience program on student GPA and retention», *Higher Education: The International Journal of Higher Education and Educational Planning*, № 57(3), p. 373–391, 2009.

- [10] B. Marina & M. McGuire, «First-year-experience: reform in college freshmen programs for first-year students», *Educational Planning*, № 17(3), p. 19–27, 2008.
- [11] J. P. Bowman Wilson, *Investigating Student Perceptions of the Effectiveness of a First-year Experience Online Program on Student Retention*. Nova Southeastern University, Abraham S. Fischler College of Education and School of Criminal Justice, 2020.
- [12] B. F. Tobolowsky & Associates, *2006 National Survey of First-Year Seminars: Continuing innovations in the collegiate curriculum*. Columbia, SC: National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition, 2008.
- [13] I. J. Purdie. & V. Rosser, «Examining the academic performance and retention of first-year students in living-learning communities and first-year experience courses», *College Student Affairs Journal*, № 29(2), pp. 95–112, 2011.
- [14] J. P. Bean & S. B. Eaton, «The psychology underlying successful retention practices», *Journal of College Student Retention*, № 3(1), pp. 73–89, 2001.
- [15] K. Wilson, *The impact of institutional, programmatic and personal interventions on an effective and sustainable first-year student experience*, 12th First Year in Higher Education Conference, Townsville, 2009.
- [16] A. Lizzio, *Fives Senses of Success: Designing effective orientation and engagement processes*. Australia: Griffith University, 2006.
- [17] Lehigh University College of Business and Economics. Student advising. Lehigh University, Retrieved from, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/Bbwz0f> Дата звернення: Груд. 28, 2022.
- [18] Our Purpose. College Unbound, Retrieved from, 2022. [Online]. Available: www.collegeunbound.org Дата звернення: Груд. 28, 2022.

PSYCHOLOGICAL ADAPTATION TO EDUCATION IN US HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Olena Kozmenko,

doctor of pedagogical sciences, associate professor,
Acting Dean of the Faculty of International Relations
Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-7063-2324>
kozmenko@snu.edu.ua

Yulia Bohonkova,

doctor of psychological sciences, professor,
Head of the Department of Psychology and Sociology
Volodymyr Dahl Eastern Ukrainian National University.
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0003-2549-0483>
bohonkova@snu.edu.ua

Abstract. An overview of the problem of adaptation of first year students in US higher education institutions is given in the article. This issue is regarded within the framework of the concept of a successful person training. One of the indicators of the success of both the institution and the student is the retention rate. This indicator demonstrates the institution's ability to retain a student from the beginning to the end of their studies and it is determined by the percentage of students who transferred to the next semester or year. The study of this problem led to an interest in the creation and delivering of programs, courses or seminars to help students stay in university or college and not leave the institution without receiving an appropriate education. Over the past two decades, there has been an increased focus on improving and transforming the first-year student experience attention has been focused on improving and transforming the first-year student experience. The analyze of scientific theories that demonstrate the advantages of implementing adaptation courses for the first year of study is given in the article. The data of their effectiveness is shown. Two main models of adaptation courses, which were implemented in higher education institutions of the USA, are characterized: orientation model and research model. The main goal of both models is to promote the socio-psychological integration of the student into a new social environment, to provide the necessary knowledge about the features of academic success and to form effective learning skills. The result of attending an adaptation course can be the satisfaction of students' academic, social and personal needs, psychological support and an increase in the level of persistence in achieving the learning goals. The article examines the factors that affect the desire of students to leave their studies. It is described the tasks for increasing the retention of first-year students. Examples of practical implementation of courses of adaptation to the work of institutions of higher education in American colleges are given. This allows us to show the possibilities of implementing foreign experience into the system of higher education of Ukraine and to outline the directions of further scientific research.

Keywords: higher education students; the first year of study; success; adaptation courses; development of persistence; institutions of higher education in the USA; retention.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] C. Adelman, *The toolbox revisited: Paths to degree completion from high school through college*. Washington, DC: U.S. Department of Education, 2006.
- [2] A. M. Cohen & F. B. Brawer, *The American community college*, (4th ed.). San Francisco, CA: Jossey-Bass, 2003.
- [3] J. R. Keup, & J. W. Petschauer, «The first-year seminar: Designing, implementing, and assessing courses to support student learning and success», in *Designing and Administering the Course*. Columbia, SC: University of South Carolina, National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition, 2011, vol. 1, p. 102.
- [4] E. T. Pascarella and P. T. Terenzini, *How college affects students: A third decade of research*. Jossey-Bass, San Francisco, 2005, vol. 2.
- [5] J. L. Kronenberger, «Student success: The effects of a community college first-year course», (Unpublished doctoral dissertation). University of Dayton, OH, 2012.
- [6] J. L. Hotchkiss, R. E. Moore, & M. M. Potts, «Freshman learning communities, college performance, and retention», *Education Economics*, № 4(2), pp. 197–210, 2006.
- [7] M. E. Commander & T. Ward, «The strength of mixed research methods for the assessment of learning communities», *About Campus*, № 14/3, p. 25–28, 2009.
- [8] M. V. Bratko, «Systema osvity SShA: struktura, tradytsii upravlinnia, osoblyvosti vyshchoi osvity», *Osvitlohichnyi dyskurs*, № 3/4, s. 252–268, 2017.
- [9] E. Jamelske, «Measuring the impact of a university first-year experience program on student GPA and retention», *Higher Education: The International Journal of Higher Education and Educational Planning*, № 57(3), p. 373–391, 2009.
- [10] B. Marina & M. McGuire, «First-year-experience: reform in college freshmen programs for first-year students», *Educational Planning*, № 17(3), p. 19–27, 2008.
- [11] J. P. Bowman Wilson, *Investigating Student Perceptions of the Effectiveness of a First-year Experience Online Program on Student Retention*. Nova Southeastern University, Abraham S. Fischler College of Education and School of Criminal Justice, 2020.

- [12] B. F. Tobolowsky & Associates, 2006 National Survey of First-Year Seminars: Continuing innovations in the collegiate curriculum. Columbia, SC: National Resource Center for The First-Year Experience and Students in Transition, 2008.
- [13] I. J. Purdie. & V. Rosser, «Examining the academic performance and retention of first-year students in living-learning communities and first-year experience courses», College Student Affairs Journal, № 29(2), pp. 95–112, 2011.
- [14] J. P. Bean & S. B. Eaton, «The psychology underlying successful retention practices», Journal of College Student Retention, № 3(1), pp. 73–89, 2001.
- [15] K. Wilson, The impact of institutional, programmatic and personal interventions on an effective and sustainable first-year student experience, 12th First Year in Higher Education Conference, Townsville, 2009.
- [16] A. Lizzio, Fives Senses of Success: Designing effective orientation and engagement processes. Australia: Griffith University, 2006.
- [17] Lehigh University College of Business and Economics. Student advising. Lehigh University, Retrieved from, 2017. [Online]. Available: <https://is.gd/Bbwz0f> Дата звернення: Груд. 28, 2022.
- [18] Our Purpose. College Unbound, Retrieved from, 2022. [Online]. Available: www.collegeunbound.org Дата звернення: Груд. 28, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
28 грудня 2022 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-88-102](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-88-102)
УДК:159.9.316.6

Чистяк Ольга Володимирівна,
кандидат психологічних наук, доцент,
старший науковий співробітник
лабораторії психології спілкування
Інституту соціальної та політичної психології НАПН України.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4583-4933>
cholga1204@gmail.com

ВЗАЄМОРОЗУМІННЯ У БАТЬКІВСЬКО-ДИТЯЧИХ СТОСУНКАХ ТА ОСВІТНЬОЇ УСПІШНОСТІ УЧНІВ: АНАЛІЗ ЗАРУБІЖНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Анотація: У статті розглянуто поняття «взаєморозуміння у батьківсько-дитячих стосунках» як умову та механізм збереження безпеки дитини та підтримки освітньої успішності дитини-школяра, що особливо постає важливим в умовах навчання дитини під час війни. На основі трактування базових понять дослідження («спілкування», «взаєморозуміння» та «освітня успішність» дітей у школі) стверджується важливість уважного ставлення дослідників до термінології, як такої, що створює координати локалізації дослідницького поля. У статті проаналізовані здобутки відібраних 25 статей, опублікованих у наукових журналах психологічного профілю, збір яких здійснювався на основі пошукових системи інтернет-простору. Виокремлено основні дослідницькі лінії статистично значущих взаємозв'язків: 1) між освітньою успішністю дітей у школі, показником включеності батьків у життя дітей, кількістю та якістю спілкування батьків з дітьми і обсягом тематики спілкування пов'язаної із освітньою успішністю та шкільним життям; 2) обумовленість вище названих взаємозв'язків різними модераторами, якими можуть вступати: сімейний статус батьків, їхній освітній рівень, вік дітей та форма міжособистісного контакту; 3) особливостей трактування самооцінки дитини та її потреби у допомозі батьків під час шкільного навчання. На основі аналізу зарубіжних досліджень стверджується потреба дитини у допомозі під час шкільного навчання як ознака самого процесу навчання, а не як індикатор ймовірної неуспішності. Доводиться, що соціальне середовище (наразі сімейне) а також включеність батьків в освіту дітей окреслює шанси формування у дитини потреби в опануванні

глибинних рівнів освіти, що за певних умов може виступати як обмеженнями, так і можливостями. Визначено, що у вивченні освітньої успішності дітей зарубіжні дослідники розмежовують три сфери її презентацій: школу, дім та академічну соціалізацію.

Ключові слова: самооцінка; освітня успішність; взаєморозуміння; батьківсько-дитяче спілкування; освітня соціалізація.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Ситуація воєнного стану в країні суттєвим чином позначилася як на стані учасників освітнього процесу, так і перебігу освітньої реформи в Україні. Через періодичні ракетні обстріли, щодня існує загроза життю дітей, що викликає занепокоєння у батьків за безпеку своєї дитини. В такі моменти дуже важливу роль відіграє налагоджена комунікація між батьками та дітьми, а також між сім'єю та школою, оскільки під ризик попадає психологічний добробут учасників освітнього процесу, а також успішність дитини в школі, що, наразі, може бути відновленою за умови збереження між батьками та дітьми взаєморозуміння та підтримуючого спілкування. Таким чином питання взаємодії батьків і дітей в умовах воєнного часу постають вагомим чинником збереження їхнього фізичного, психічного здоров'я та підтримки у школярів мотивації до навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз психолого-педагогічних досліджень свідчить, що зі сферою батьківсько-дитячих взаємин пов'язані такі феномени як батьківське ставлення [5], стиль виховання [10], характер взаємодії батьків з дитиною [4], що суттєво впливають на особливості розвитку дитини, формування її особистості та рис характеру [2]. Вітчизняними науковцями вже неодноразово підтверджено значення позитивного батьківсько-дитячого спілкування, як такого, що відіграє суттєву роль в особистісному становленні дитини та її успішності в навчанні [3]. Натомість у вітчизняних дослідженнях бракує локалізовано-прицільних емпіричних даних, які б розкривали окремі аспекти зазначеного взаємозв'язку і тим самим могли послугувати його деталізації, а отже і побудові та ствердженню психологічного добробуту дитини як у школі, так і у лоні батьківсько-дитячих взаємин.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Метою написання статті є здійснення аналізу сучасних зарубіжних досліджень щодо взаємозв'язку між батьківсько-дитячим спілкуванням, взаєморозумінням та освітньою успішністю дітей у школі.

У контексті цього було поставлено наступні **завдання**: 1) уточнити наукове трактування вищезазначених термінів «взаєморозуміння», «спілкування» та «освітня успішність дітей у школі»; 2) здійснити огляд зарубіжних наукових досліджень щодо вище названого взаємозв'язку.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною основою нашого дослідження послуговували загально-наукові підходи щодо вивчення та трактування психологічних явищ. Системний підхід був обраний нами як такий, що послуговує об'єктивізації у процесі аналізу дослідницьких робіт, виокремленню і трактуванню психологічних понять щодо взаємодії батьків і дітей у контексті освітньої діяльності останніх.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження здійснювалося методом аналізу та узагальнення наявних наукових здобутків з питань шкільної успішності дітей стосовно досягнення взаєморозуміння між батьками та дітьми та налагодження між ними підтримуючого спілкування. Для збору дослідницького матеріалу були використані пошукові системи інтернет-простору («Google Академія» тощо). Загалом було проаналізовано 100 статей у фахових наукових журналах, з яких відібрано для наукового аналізу 23 публікації.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Виклад основного матеріалу дослідження. Спершу надамо характеристики самих понять нашого аналізу, а саме: «взаєморозуміння», «спілкування» та «освітня успішність». Поняття «взаєморозуміння» трактується через розуміння та прийняття суб'єктами один одного. Основою цього процесу є розкриття сутностей об'єктів, суб'єктів та явищ з усвідомленням наявних в них зв'язків, стосунків та залежностей. Його успішність ґрунтується на достатніх знаннях та життєвому досвіді людини [9]. Науковці визначають низку чинників які слугують взаєморозумінню у міжособистісних стосунках, як то: співпадіння, співзвучність поглядів, ціннісних орієнтацій, смаків, особливостей поведінки; наявність єдиної системи декодування повідомлень, що розгортаються в контексті взаємодії, згідно її цілей та мотивів [6], [8]. Налагодження взаєморозуміння веде до встановлення близьких, дружніх стосунків, що є основою спілкування. Водночас у психологічній літературі поняття «спілкування» трактується як пізнавальний та емоційний обмін досвідом, знаннями,

вміннями, діяльністю та її результатами. Також «спілкування» трактується як специфічна форма взаємодії між людьми, що формує її культурну спадщину [9]. Термін «освітня успішність» виступає як пояснення темпів, індивідуального стилю роботи, зусиль, умотивованості, що дитина докладає до навчально-професійної діяльності у закладі освіти. Наразі радянський вчений Б. Анан'єв підкреслює, що освітня успішність постає сукупністю властивостей особистості, її фізіологічних та соціально-когнітивних здатностей, що мотивують та зумовлюють досягнення у сфері пізнання [1].

Проведений нами аналіз зарубіжних наукових статей у сфері психології за ключовими словами «комунікація», «зв'язок», «повідомлення», «сполучення» надав можливість відібрати опубліковані результати наукових досліджень, де зафіксований статистично значущий зв'язок між освітньою успішністю дітей у школі, показником включеності батьків у життя дітей кількістю та якістю спілкування батьків з дітьми і обсягом тематики спілкування пов'язаної із школою та шкільним життям [29], [32], [17]. Наразі у дослідженнях Я. Шочет, Х. Парк, Д. Каро та інших було доведено, що чим більше батьки спілкуються з дітьми на тему школи, тим вищий рівень вони проявляють щодо включеності в освітній процес дитини [29], [32], [17]. Водночас, хочемо відмітити неоднотайність отриманих результатів різними науковцями, оскільки було встановлено опосередкованість їхньої взаємозалежності: сила вище названого зв'язку суттєво залежать від віку дітей, сформованих особистісних новоутворень, проблематики шкільної ситуації дитини тощо. Так, в дослідженнях Л. Кейзерс і Ф. Пулен (2013) стверджується, що збільшення частоти розмов з дітьми-підлітками про їхнє шкільне життя можуть поставити під загрозу потреби цих дітей в автономії та знизити їхню мотивацію до навчання [27]. Науковці В. Грольник, Н. Хілл, Д. Тайсон та інші доводять, що діти підліткового віку, прагнучи до самостійності та незалежності, можуть «не бачити» потреби в спілкуванні з батьками на тему їхнього шкільного життя [20], [23]. У дослідженні В. Джейнс та Х. Парк встановлено, що учні, середньої та старшої школи демонструють лише часткову залежність освітньої успішності від обсягу спілкування з батьками [26], [32]. Таким чином, можна зробити висновок, що кількість та якість спілкування батьків з дітьми не є в лінійній залежності із освітньою успішністю дітей і змінюється залежно від вікових показників, інтересів, етапів вікового розвитку та соціальної ситуації тощо. Тож, у своїх дослідженнях Дж. Холлманн наголошує саме на якісних характеристиках спілкування батьків та дітей, де батьки заохочують думку своїх дітей, забезпечують

структуру спільних рішень, толерують варіативність думок як власних, так і дитячих. Таку комунікацію дослідник називає високоякісною [24]. Ці результати підтверджуються в іншим дослідженнях де робиться акцент на взаєморозумінні та створені сприятливого для нього середовища; де батьки, і діти висловлюють свої думки та спільно приймають рішення; пропонують та пояснюють шляхи вирішення питань, заохочують та навчають дитину висловлювати свою думку; пояснювати її; де батьки вчаться розуміти мотивацію поведінки своїх дітей та відповідно реагувати на їхні дії, а діти, відповідно, розуміти вимоги батьків [33], [16].

Наступна низка досліджень стосується взаємозв'язку освітньо-статусних характеристик сім'ї, батьківсько-дитячого спілкування, самооцінки дитини та її навчальних досягнень. Вартує підкреслити, що у переважній більшості емпіричних дослідженнях ключове місце відводиться розвитку когнітивних здібностей як батьків так і дітей. Вищий освітній рівень батьків корелює з вищим рівнем освітньої успішності дітей і вищою здатністю дітей виконувати певне завдання за умови позитивної самооцінки та судження дітей про свої здібності та навички [12], [13]. Дослідники С. Лемб та Р. Румбергер (2011), здійснюючи дослідженнями у сфері психології сім'ї, підтвердили той факт, що вагоме місце в умовах шкільного навчання мають такі чинники як рівень освіти батьків та їхній соціально-економічний статус [28], [31]. Для того щоб зрозуміти наскільки залежить успішність дітей в школі від названих умов, проводилися дослідження Н. Хілл та Д. Тайсон на виявлення рівня включеності батьків у шкільне життя своїх дітей. Виявилось, що кращі результати в навчанні показують ті діти, чиї батьки зацікавлені в результатах їх навчання та беруть активну участь у їх шкільному житті [23], [31]. Автор Р. Румбергер довів, що рівень успішності дітей в школі пов'язаний із стилем виховання, типом реакції батьків на досягнення дітей і участь батьків у шкільному житті. Науковець доводить чутливість дітей до міри включеності батьків у їхнє шкільного життя а також, методів їх виховання як значущих чинників шкільних досягнень дітей [30].

Щодо участі батьків у шкільному житті своїх дітей, то науковці наголошують на розрізненні двох сфер, а саме, щодо шкільної та домашньої сфери життя. Так, науковці Дж. Епштейн та Г. Сандерс зазначають, що участь батьків у шкільному житті дитини має шкільну та домашню локалізацію свого відображення, а саме в школі та вдома [19]. Окрім цього, дослідники Н. Хілл і Д. Тайсон провели дослідження, щодо ставлення та очікування батьків від школи та міри визнання важливості освіти в житті пересічної людини. Вони зазначають, що академічна

соціалізація є маловивченим аспектом батьківської участі в шкільному житті дитини, що межує із батьківською участю: вдома та у школі [22]. Водночас Н. Хілл і Д. Тайсон у своїх дослідженнях зазначають, що академічна соціалізація включає в себе передачу батьками очікувань стосовно освіти своїх дітей, вираження ціннісного ставлення до важливості школи і освіти, підвищення освітніх і професійних досягнень і обговорення планів на майбутнє. Дослідження незмінно демонструють, що академічна соціалізація дітей суттєво впливає на освітню успішність [22].

Включеність батьків у шкільне життя дитини в умовах приватного життя сім'ї, на думку науковців Н. Хілл і Д. Тайсон, передбачає: 1) спілкування між батьками та дітьми на теми школи та навчання; 2) створення освітньо-орієнтованого клімату у родині (наприклад, забезпечення доступу до навчальних матеріалів, таких як книги та журнали); 3) знайомство дітей з освітніми заходами та культурною спадщиною (наприклад, музеї, бібліотеки тощо); 4) моніторинг і підтримка у виконанні домашніх завдань [22]. У дослідженнях Р. Кросно і Р. Ресслер, Н. Хілл Д. Тайсон та інших виокремлюється перелік аспектів участі батьків, а саме: соціально-психологічна підтримка дітей у навчанні: заохочення дітей до вирішення та подолання труднощів у процесі навчання; обговорення складних, стресогенних ситуацій, що мали місце під час перебування дитини у школі; а також похвала, заохочення зусиль та святкування досягнень [18], [22]. У систематичному огляді, зробленому дослідником Л. Бунком з колегами було виявлено, що деякі аспекти, які стосуються «домашньої участі батьків щодо шкільних справ їхніх дітей» постійно і позитивно корелюють з освітньою успішністю в школі. Було виявлено, що спілкування батьків з дітьми з питань їхньої освітньої успішності та здобутків у навчанні, батьківська підтримка дітей в освітньому розвитку, а також підкріплення шкільних досягнень в домашньому спілкуванні позитивно пов'язані зі шкільними досягненнями дітей «середньої школи» а також посилюють загальну успішність у соціальному житті поза межами школи [15].

Як стверджують науковці Н. Хілл і Л. Тейлор, щорічне ускладнення шкільної програми може стати перешкодою включеності батьків у шкільне життя своїх дітей, оскільки не всі батьки мають достатній рівень знань для моніторингу та підтримки їхньої освітньої успішності в умовах дому [23]. Також американський психолог В. Джейнс наголошує, що батьківська участь стає менш ефективною з переходом від молодшого шкільного віку до підліткового, що потребує пошуку зміни їх форм та засобів [26]. Водночас, науковці М. Баргер і його колеги у своїх

дослідженнях показують, що допомога батьків у виконанні домашньої роботи не завжди має позитивні результати, а, іноді, навіть негативно корелюються з успішністю учнів. Вони стверджують, що у школі може бути більшість учнів, які відчують труднощі в школі і потребують допомоги у виконанні домашніх завдань. Науковці стверджують, що звертання дітей за допомогою до батьків у виконанні шкільних завдань слід трактувати не як їхню неуспішність, а як їхню навчальну потребу у допомозі [14], [23]. Аналізуючи загалом поняття «участі батьків у шкільних справах дітей» науковці Р. Кросно і Р. Ресслер, Н. Хілл та Д. Тайсон виділяють такі активності, як: спілкування між батьками та педагогічними працівниками, відвідування батьками школи, участь у шкільному управлінні з метою покращення цілей шкільної програми, участь у шкільних заходах, членство у асоціаціях батьків та вчителів, батьківських спілках, батьківських комітетах [18], [23]. Деталізуючи форми участі батьків психолог М. Баргер і його колеги виділяють участь у шкільних заходах, як пов'язану з освітньою успішністю, шкільною активністю та навчальною мотивацією учнів [14], [23].

Все вище зазначена нами опосередкованість зв'язків знову постає наріжним каменем у дослідженнях науковців Л. Хао та М. Бонстед-Бранс. Автори науково доводять, що соціально-статусні характеристики сімей, зокрема, їхній освітній рівень, склад сім'ї (повні/неповні) можуть постати модераторами освітньої успішності дитини. Було встановлено, що діти із повних сімей, де батьки мають вищу освіту, мають більше шансів на ефективне та підтримуюче спілкування у родині щодо спрямованості на здобуття відповідного рівня освітніх досягнень. У дослідженнях відмічається водночас відповідне трактування самооцінки, як проміжного компонента між спілкуванням батьків і дітей та результатами навчальної діяльності дітей [22]. Дослідженнями психолога В. Джейнса доводиться вплив різних форм участі батьків (у тому числі спілкування батьків і дітей), на навчальні досягнення учнів середньої та старшої школи. Однак, за умови низького рівня освіченості батьків спілкування батьків і дітей не буде мати істотного впливу на навчальні досягнення дітей [25]. У дослідженнях науковців Т. Урдан і Е. Шенфельдер батьки і вчителі трактуються соціальними агентами певних переконань щодо освіти та освітніх здібностей своїх дітей. Прикладом впливу словесної форми переконання автори наводять наступний: батьки можуть сказати своїм дітям, що ті здатні виконати завдання і це «очікувано ними здійснюється». Цей ефект методу словесного переконання допомагає дітям усвідомити і прийняти, що вони можуть успішно виконати завдання і що цей успіх вони

знову можуть пережити при виконанні наступних завдань [32]. У названих дослідженнях знову підкреслюється взаємозв'язок між батьківсько-дитячим спілкуванням та розвитком позитивної самооцінки у дітей а також між самооцінкою дітей та їхніми академічними досягненнями [29].

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Отже, аналіз статей, опублікованих у наукових журналах психологічного профілю свідчить, що існують статистично значущі взаємозв'язки між освітньою успішністю дітей у школі, показником включеності батьків у життя дітей, кількістю та якістю спілкування батьків з дітьми і обсягом тематики спілкування пов'язаної із освітньою успішністю та шкільним життям. Встановлено, що динамічні аспекти цього процесу суттєво залежать від модераторів, якими можуть виступати: сімейний статус батьків та їхній освітній рівень а також вік дітей та форма міжособистісного контакту. Описана наукова колізія, що стосується взаємозв'язку самооцінки дітей, потреби у допомозі із виконанням домашніх завдань та успішністю школяра. Доводиться, що її вирішення слід шукати у тому, що допомоги потребують всі діти, навіть і ті, які є пізнавально активними на шляху засвоєння нових знань.

Перспективи подальших досліджень Перспективами подальших досліджень слід вбачати у вивченні якісних характеристик взаємозв'язку батьківсько-дитячого спілкування і освітньої успішності, що включає питання взаєморозуміння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Б. Г. Ананьев, *Человек как предмет познания*. Санкт-Петербург, Россия: Питер, 2001.
- [2] Л. И. Божович, *Личность и её формирование в детском возрасте*. Москва, Россия: Просвещение, 1968.
- [3] Л. В. Гончар, *Формування гуманних взаємин батьків з дітьми молодшого шкільного і підліткового віку*. Київ, Україна: ТОВ «Задруга», 2017.
- [4] Т. В. Дуткевич, *Дитяча психологія*. Київ, Україна: Центр учбової літери, 2012.
- [5] Т. Кравченко, *Соціальний розвиток дітей старшого шкільного віку в сім'ї*. Київ, Україна: Фенікс, 2005.

- [6] А. А. Кроник, «Методика експериментального дослідження взаємопонимання в диаде», *Психологический журнал*, т. 6, № 5, с. 124–130, 1985.
- [7] *Нова українська школа: соціально-психологічні технології підтримки*; Г. М. Бевз, С. Л. Кравчук, Ред. Кропивницький, Україна: Імекс-ЛТД, 2021.
- [8] Б. Д. Парыгин, *Основы социально-психологической теории*. Москва, Россия: Мысль, 1971.
- [9] Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко, *Психологічний словник-довідник*. 4-те вид., випр. і доп. Київ, Україна: Каравела, 2020.
- [10] В. А. Семиченко, В. С. Заслуженюк, *Психологія та педагогіка сімейного спілкування*. Київ, Україна: Веселка, 1998.
- [11] В. Шапар, *Сучасний тлумачний словник*. Харків, Україна: «ПРАПОР», 2007.
- [12] W. Ahmed, and M. Bruinsma, «A structural model of self-concept, autonomous motivation and academic performance in cross-cultural perspective», *Electronic Journal of Research in Education Psychology*, № 4, p. 551–576, 2006.
- [13] A. Bandura, *Self-Efficacy in Changing Society*. Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1995.
- [14] M. M. Barger, E. Moorman, N. R. Kuncel, and E. M. Pomerantz, «The Relation between Parents' Involvement in Children's Schooling and Children's Adjustment: A Meta-analysis», *Psychological Bulletin*, № 145(9), p. 855–890, 2019. <https://doi.org/10.1037/bul0000201>
- [15] L. Boonk, H. J. M. Gijsselaers, H. Ritzen, and S. Brand-Gruwel, «A Review of the Relationship between Parental Involvement Indicators and Academic Achievement», *Educational Research Review*, № 24, p. 10–30, 2018. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.02.001>
- [16] D. E. Camacho-Thompson, C. Gillen-O'Neel, N. A. Gonzales, and A. J. Fuligni, «Financial strain, major family life events, and parental academic involvement during adolescence», *Journal of Youth and Adolescence*, № 45, p. 1–10, 2016. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0443-0>
- [17] D. H. Caro, «Parent-child communication and academic performance. International», *Journal of Educational Research*, № 2, p. 15–37, 2011.
- [18] R. Crosnoe, and R. W. Ressler, «Parenting the Child in School», in *The Practice of Parenting*, M. H. Bornstein, Ed. Abingdon: Routledge, 2019, vol. 5, p. 410–430. <https://doi.org/10.4324/9780429401695-14>
- [19] J. L. Epstein, and M. G. Sanders, «Family, School, and Community Partnerships», in *Handbook of Parenting, Practical Issues in Parenting*,

- M. H. Bornstein, Ed. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2002, vol. 5, p. 407–437.
- [20] W. S. Grolnick, C. E. Price, K. L. Beiswenger, and C. C. Sauck, «Evaluative pressure in mothers: effects of situation, maternal, and child characteristics on autonomy supportive versus controlling behavior», *Developmental Psychology Journal*, № 43, p. 991–1001, 2007.
- [21] L. Hao, and M. Bonstead-Bruns, «Parents' extrafamilial resources and children's school attainment», *Developmental Psychology Journal*, № 71, p. 175–198, 1998.
- [22] N. E. Hill, and D. F. Tyson, «Parental involvement in middle school: a metaanalytic assessment of the strategies that promote achievement», *Developmental Psychology Journal*, № 45, p. 740–763, 2009.
<https://doi.org/10.1037/a0015362>
- [23] N. E. Hill, and L. C. Taylor, «Parental School Involvement and Children's Academic Achievement: Pragmatics and Issues», *Current Directions Psychological Science*, № 13(4), p. 161–164, 2004.
<https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00298.x>
- [24] J. Hollmann, J. Gorges, and E. Wild, «Motivational antecedents and consequences of the mother-adolescent communication», *Journal of Child and Family Studies*, № 25, p. 767–780, 2016.
<https://doi.org/10.1007/s10826-015-0258-8>
- [25] W. H. Jeynes, «The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: a meta-analysis», *Urban Education*, № 42, p. 82–110, 2007.
<https://doi.org/10.1177/0042085906293818>
- [26] L. Keijsers, and F. Poulin, «Developmental changes in parent-child communication throughout adolescence», *Developmental Psychology Journal*, № 49, p. 2301–2308, 2013. <https://doi.org/10.1037/a0032217>
- [27] S. Lamb, E. Markussen, R. Teese, N. Sandberg, and J. Polesel, «School Dropout and Inequality», In *School Dropout and Completion: International Comparative Studies in Theory and Policy*, S. Lamb, Ed. Dordrecht: Springer, 2011, p. 369–390. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9763-7_21
- [28] H. Park, «The varied educational effects of parent-child communication: a comparative study of fourteen countries», *Comparative Education Review*, № 52, p. 219–243, 2008. <https://doi.org/10.1086/528763>
- [29] M. A. Rogers, J. Theule, B. A. Ryan, and G. R. Adams, «Parental involvement and children's school achievement», *Canadian Journal of School Psychology*, № 24, p. 34–57, 2009.

- [30] R. W. Rumberger, R. Ghatak, G. Poulos, P. L. Ritter, and S. M. Dornbusch, «Family Influences on Dropout Behavior in One California High School», *Sociology of Education*, № 63(4), p. 283–299, 1990. <https://doi.org/10.2307/2112876>
- [31] I. M. Shochet, T. Smyth, and R. Homel, «The impact of parental attachment on adolescent perception of the school environment and school connectedness», *Australian and New Zealand Journal of Family Therapy*, № 28, p. 109–118, 2007. <https://doi.org/10.1375/anft.28.2.109>
- [32] T. Urdan, and E. Schoenfelder, «Classroom effects on student motivation: goal structures, social relationships, and competence beliefs», *Journal of School Psychology*, № 44, p. 331–349, 2006. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2006.04.003>
- [33] R. K. Vukovic, S. O. Roberts, and L. G. Wright, «From parental involvement to children's mathematical performance: the role of mathematics anxiety», *Early Education and Development*, № 24, p. 446–467, 2013. [Online]. Available: <http://surl.li/ejcaq>; <https://doi.org/10.1080/10409289.2012.693430> Дата звернення: Січ. 05, 2023.

MUTUAL UNDERSTANDING IN PARENT-CHILD RELATIONSHIPS AND ACADEMIC SUCCESS OF STUDENTS: ANALYSIS OF FOREIGN RESEARCH

Olha Chystiak,

Candidate of psychological sciences, docent,
senior researcher of the laboratory of psychology of communication
Institute of Social and Political Psychology NAES of Ukraine.
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4583-4933>
cholga1204@gmail.com

Abstract. The article examines the concept of "mutual understanding in parent-child relationships" as a condition and mechanism for maintaining the child's safety and supporting the academic success of a schoolchild, which is especially important in the conditions of a child's education during wartime. Based on the interpretation of the basic concepts of research ("communication", "mutual understanding" and "academic success" of children at school), the importance of careful attitude of researchers to terminology, which creates the coordinates of the localization of the research field, is asserted. The article analyzes the achievements of selected 25 articles published in scientific journals of the psychological profile, which were collected on the basis of Internet search

engines. The main research lines of statistically significant interrelationships are highlighted: 1) between children's academic performance at school, the indicator of parents' involvement in children's lives, the amount and quality of communication between parents and children, and the volume of communication topics related to educational success and school life; 2) conditioning of the above-mentioned relationships by various moderators, which may include: family status of parents, their educational level, children's age and form of interpersonal contact; 3) peculiarities of interpretation of the child's self-esteem and his need for help from parents during schooling. Based on the analysis of foreign studies, the child's need for help during schooling is asserted as a sign of the learning process itself, and not as an indicator of probable failure. It is proven that the social environment (currently family) as well as the involvement of parents in children's education outlines the chances of forming a child's need to master deep levels of education, which under certain conditions can act as both limitations and opportunities. It was determined that in the study of children's academic success, foreign researchers distinguish three areas of its presentations: school, home and academic socialization.

Keywords: self-esteem; academic performance; mutual understanding; parent-child communication; academic socialization.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] B. G. Anan'ev, *Chelovek kak predmet poznaniya*. Sankt-Peterburg, Rossiya: Piter, 2001.
- [2] L. I. Bozhovich, *Lichnost' i eyo formirovanie v detskom vozraste*. Moskva, Rossiya: Prosveshchenie, 1968.
- [3] L. V. Honchar, *Formuvannia humannykh vzaiemyn batkiv z ditmy molodshoho shkilnoho i pidlitkovoho viku*. Kyiv, Ukraina: TOV «Zadruha», 2017.
- [4] T. V. Dutkevych, *Dytiacha psykholohiia*. Kyiv, Ukraina: Tsentri uchbovoi litry, 2012.
- [5] T. Kravchenko, *Sotsialnyi rozvytok ditei starshoho shkilnoho viku v simi*. Kyiv, Ukraina: Feniks, 2005.
- [6] A. A. Kronik, «Metodika eksperimental'nogo issledovaniya vzaimoponimaniya v diade», *Psihologicheskij zhurnal*, t. 6, № 5, s. 124–130, 1985.
- [7] *Nova ukrainska shkola: sotsialno-psykholohichni tekhnolohii pidtrymky*; H. M. Bevz, S. L. Kravchuk, Red. Kropyvnytskyi, Ukraina: Imeks-LTD, 2021.

- [8] B. D. Parygin, *Osnovy social'no-psihologicheskoy teorii*. Moskva, Rossiya: Mysl', 1971.
- [9] Yu. O. Prykhodko, V. I. Yurchenko, *Psykholohichniy slovnyk-dovidnyk*. 4-te vyd., vypr. i dop. Kyiv, Ukraina: Karavela, 2020.
- [10] V. A. Semychenko, V. S. Zasluzheniuk, *Psykholohiia ta pedahohika simeinoho spilkuвання*. Kyiv, Ukraina: Veselka, 1998.
- [11] V. Shapar, *Suchasnyi tлумachnyi slovnyk*. Kharkiv, Ukraina: «PRAPOR», 2007.
- [12] W. Ahmed, and M. Bruinsma, «A structural model of self-concept, autonomous motivation and academic performance in cross-cultural perspective», *Electronic Journal of Research in Education Psychology*, № 4, p. 551–576, 2006.
- [13] A. Bandura, *Self-Efficacy in Changing Society*. Cambridge, NY: Cambridge University Press, 1995.
- [14] M. M. Barger, E. Moorman, N. R. Kuncel, and E. M. Pomerantz, «The Relation between Parents. Involvement in Children's Schooling and Children's Adjustment: A Meta-analysis», *Psychological Bulletin*, № 145(9), p. 855–890, 2019. <https://doi.org/10.1037/bul0000201>
- [15] L. Boonk, H. J. M. Gijsselaers, H. Ritzen, and S. Brand-Gruwel, «A Review of the Relationship between Parental Involvement Indicators and Academic Achievement», *Educational Research Review*, № 24, p. 10–30, 2018. <https://doi.org/10.1016/j.edurev.2018.02.001>
- [16] D. E. Camacho-Thompson, C. Gillen-O'Neel, N. A. Gonzales, and A. J. Fuligni, «Financial strain, major family life events, and parental academic involvement during adolescence», *Journal of Youth and Adolescence*, № 45, p. 1–10, 2016. <https://doi.org/10.1007/s10964-016-0443-0>
- [17] D. H. Caro, «Parent-child communication and academic performance. International», *Journal of Educational Research*, № 2, p. 15–37, 2011.
- [18] R. Crosnoe, and R. W. Ressler, «Parenting the Child in School», in *The Practice of Parenting*, M. H. Bornstein, Ed. Abingdon: Routledge, 2019, vol. 5, p. 410–430. <https://doi.org/10.4324/9780429401695-14>
- [19] J. L. Epstein, and M. G. Sanders, «Family, School, and Community Partnerships», in *Handbook of Parenting, Practical Issues in Parenting*, M. H. Bornstein, Ed. Mahwah: Lawrence Erlbaum Associates, 2002, vol. 5, p. 407–437.
- [20] W. S. Grolnick, C. E. Price, K. L. Beiswenger, and C. C. Sauck, «Evaluative pressure in mothers: effects of situation, maternal, and child characteristics on autonomy supportive versus controlling behavior», *Developmental Psychology Journal*, № 43, p. 991–1001, 2007.

- [21] L. Hao, and M. Bonstead-Bruns, «Parents' extrafamilial resources and children's school attainment», *Developmental Psychology Journal*, № 71, p. 175–198, 1998.
- [22] N. E. Hill, and D. F. Tyson, «Parental involvement in middle school: a metaanalytic assessment of the strategies that promote achievement», *Developmental Psychology Journal*, № 45, p. 740–763, 2009. <https://doi.org/10.1037/a0015362>
- [23] N. E. Hill, and L. C. Taylor, «Parental School Involvement and Children's Academic Achievement: Pragmatics and Issues», *Current Directions Psychological Science*, № 13(4), p. 161–164, 2004. <https://doi.org/10.1111/j.0963-7214.2004.00298.x>
- [24] J. Hollmann, J. Gorges, and E. Wild, «Motivational antecedents and consequences of the mother-adolescent communication», *Journal of Child and Family Studies*, № 25, p. 767–780, 2016. <https://doi.org/10.1007/s10826-015-0258-8>
- [25] W. H. Jeynes, «The relationship between parental involvement and urban secondary school student academic achievement: a meta-analysis», *Urban Education*, № 42, p. 82–110, 2007. <https://doi.org/10.1177/0042085906293818>
- [26] L. Keijsers, and F. Poulin, «Developmental changes in parent-child communication throughout adolescence», *Developmental Psychology Journal*, № 49, p. 2301–2308, 2013. <https://doi.org/10.1037/a0032217>
- [27] S. Lamb, E. Markussen, R. Teese, N. Sandberg, and J. Polesel, «School Dropout and Inequality», In *School Dropout and Completion: International Comparative Studies in Theory and Policy*, S. Lamb, Ed. Dordrecht: Springer, 2011, p. 369–390. https://doi.org/10.1007/978-90-481-9763-7_21
- [28] H. Park, «The varied educational effects of parent-child communication: a comparative study of fourteen countries», *Comparative Education Review*, № 52, p. 219–243, 2008. <https://doi.org/10.1086/528763>
- [29] M. A. Rogers, J. Theule, B. A. Ryan, and G. R. Adams, «Parental involvement and children's school achievement», *Canadian Journal of School Psychology*, № 24, p. 34–57, 2009.
- [30] R. W. Rumberger, R. Ghatak, G. Poulos, P. L. Ritter, and S. M. Dornbusch, «Family Influences on Dropout Behavior in One California High School», *Sociology of Education*, № 63(4), p. 283–299, 1990. <https://doi.org/10.2307/2112876>
- [31] I. M. Shochet, T. Smyth, and R. Homel, «The impact of parental attachment on adolescent perception of the school environment and school

- connectedness», Australian and New Zealand Journal of Family Therapy, № 28, p. 109–118, 2007. <https://doi.org/10.1375/anft.28.2.109>
- [32] T. Urdan, and E. Schoenfelder, «Classroom effects on student motivation: goal structures, social relationships, and competence beliefs», Journal of School Psychology, № 44, p. 331–349, 2006. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2006.04.003>
- [33] R. K. Vukovic, S. O. Roberts, and L. G. Wright, «From parental involvement to children’s mathematical performance: the role of mathematics anxiety», Early Education and Development, № 24, p. 446–467, 2013. [Online]. Available: <http://surl.li/ejcaq>; <https://doi.org/10.1080/10409289.2012.693430> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
03 січня 2023 року*

ЕКОНОМІКА

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-103-117](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-103-117)
УДК 338.26

Постоева Ольга Георгіївна,

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри економіки, підприємництва та менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-1167-636X>
olgapostoieva@gmail.com

БІЗНЕС-ПЛАНУВАННЯ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. У статті розглянуто теоретичні основи бізнес-планування. Піднімається питання як зміни у соціально-економічному середовищі впливають на ведення бізнесу, у тому числі на бізнес-планування. Сьогодні економіка України переживає надзвичайно важкі часи через повномасштабну війну. Має місце небачене до цього часу падіння валового внутрішнього продукту (ВВП), фізичне та економічне руйнування підприємств, переміщення підприємств з окупованих та звільнених від окупації територій, відтік капіталу, вимушена імміграція частини населення, зокрема, жінок-підприємців. Малий та середній бізнес є основою будь-якої економіки, оскільки забезпечує потреби споживачів, створює робочі місця та наповнює державний та місцеві бюджети податками та зборами. Тому створення бізнес-планів сучасних ефективних компаній відіграватиме вагому роль у відбудові економіки країни після війни. У дослідженні висвітлено основні завдання та складові бізнес-плану. Також проаналізовано його значення для розвитку підприємства та проблеми планування на сучасному етапі. Визначено тенденції впливу цифровізації на ведення бізнесу. Виділено такі тенденції як: постійне зростання кількості користувачів Інтернету, кількості людей, які використовують смартфон, мобільний Інтернет, зареєстровано та активно відвідують соціальні мережі; постійно збільшується продаж товарів онлайн. Сучасні цифрові технології дозволяють виходити не тільки на український, а й міжнародні ринки, наприклад, через відомі майданчики електронної торгівлі. Вже зараз у багатьох країнах

можна швидко придбати якісні конкурентоздатні українські товари. Стверджується, що підприємцям слід проводити систематичний аналіз змін та враховувати у бізнес-плануванні зростаючі широкі можливості Інтернету для реалізації місії компанії. Усі ці аспекти потрібно обмірковувати та включати до таких розділів бізнес-плану, як дослідження ринку, маркетинговий план.

Ключові слова: бізнес-планування; планування; бізнес-план; підприємство; підприємець; цифровізація; Інтернет.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Сьогодні економіка України переживає надзвичайно важкі часи через повномасштабну війну з країною-агресором – Російською Федерацією. Має місце набачене до цього часу падіння ВВП, фізичне та економічне руйнування підприємств, переміщення підприємств з окупованих та звільнених від окупації територій, відтік капіталу, вимушена імміграція частини населення, у тому числі жінок-підприємців.

Немає сумнівів що перемога буде за Україною і настане час економічної відбудови нашої держави, як це було у Хорватії, Німеччині, Бельгії та інших європейських державах у минулому столітті. Відновлення економіки можливе не тільки за рахунок фінансової допомоги (хоча це є дійсно важливим), а й за рахунок приватних інвестицій у малий та середній бізнес.

Важливим напрямом стане підтримка різноманітних бізнес-проектів, власниками яких можуть стати й ветерани війни. Українське суспільство, центральна та місцева влада, фінансові інститути, неприбуткові організації мають згуртуватись задля усебічної підтримки нових бізнес-проектів та відновленню й розвитку підприємств які працювали до війни.

Малий та середній бізнес є основою будь-якої економіки, оскільки забезпечує потреби споживачів, створює робочі місця та наповнює державний та місцеві бюджети податками та зборами. Тому проблема створення бізнес-планів сучасних ефективних компаній є завжди актуальною, і особливо в епоху цифровізації, коли ринкова конкуренція посилюється.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему ефективності планування, бізнес-планування для функціонування підприємства досліджували Г. Мінцберг, П. Друкер, Н. Міценко, В. Попов, С. Покропивний, С. Соболь, Г. Швиданенко, О. Дерев'янку, Ф. Дж. Грін, К. Хопп, К. Барроу, П. Барроу, Р. Браун, С. Р. Річ, Д. Е. Гамперт.

Розглянемо що розуміється під поняттям «бізнес-план». С. Покропивний, С. Соболь, Г. Швиданенко дають таке визначення бізнес-

плану: бізнес-план – це письмовий документ, в якому викладено сутність підприємницької ідеї, шляхи й засоби її реалізації, охарактеризовано ринкові, виробничі, організаційні та фінансові аспекти майбутнього бізнесу, а також особливості управління ним [3].

К. Барроу, П. Барроу, Р. Браун підкреслюють, що бізнес-план є поширеним у ринковій економіці інструментом менеджменту – основа конкретної маркетингової, фінансової, матеріально-технічної, кадрової політики ведення власного бізнесу. Бізнес-план виступає у якості рекламного інструменту – візитівки, за якою потенційні партнери бізнесу оцінюють вірогідність успіху підприємницької справи, це основа ведення переговорів із закордонними партнерами та майбутніми інвесторами [1].

Загалом, бізнес-планування в сучасному розумінні має досить довгу історію. Генрі Мінцберг (Henry Mintzberg) у своїй роботі «Зліт і падіння стратегічного планування» зазначив, що бізнес-планування з сучасними характеристиками (10-річний горизонт, п'ятирічні огляди) вже практикувалося у гірничодобувній промисловості Франції в 19 столітті [10]. Сучасна форма з'явилася в США в 1950-х роках як розширення бюджетних процесів. Це стало дуже важливою корпоративною діяльністю, що триває досі.

У XXI столітті корпоративне планування (також відоме як довгострокове та стратегічне планування) може перетворитися до невпізнання. Пітер Друкер, відомий гуру менеджменту, написав у 1992 році в *The Wall Street Journal* наступне: «Невизначеність – в економіці, суспільстві, політиці – стала настільки великою, що робить марним, якщо не контрпродуктивним, вид планування, який досі практикує більшість компаній: прогнозування на основі ймовірностей» [9]. З тих пір невизначеність зростає (тероризм, потенційні проблеми глобального потепління, назріваючий дефіцит вуглеводневого палива та хвилі епідемій); епоха електроніки значно збільшила швидкість комунікацій, а Інтернет створив величезний глобальний театр діяльності. Незважаючи на ці ознаки зміни «культури планування», формальне планування все ще практикується в багатьох, якщо не у всіх великих корпораціях [8].

Ми бачимо, що сьогодні питання готувати бізнес-план чи не планувати діяльність новоствореного підприємства залишається дискусійним.

Ф. Дж. Грін та К. Хопп провели у 2017 році дослідження оцінки шансів на успіх стартапу від написання бізнес-плану [2].

На думку дослідників, правда полягає в тому, що підприємці не знають, чи варто планувати. На кожне дослідження, яке показує, що це так, приходять інше дослідження, яке говорить, що стартапи мають вчитися на практиці. Це мало допомагає майбутньому підприємцю вирішити, чи варто планувати.

Прихильники підходів «навчання на практиці», таких як ощадливий стартап, кажуть, що краще діяти, імпровізувати, ніж витратити час і ресурси на 20-сторінковий план, який не витримає першого контакту з клієнтом. Навпаки, підхід «цілеспрямованого планування» радить, що план допомагає спланувати, організувати та керувати стартапом. План відповідає на такі ключові питання, як «Звідки ми знаємо?», «Куди ми хочемо потрапити?» і «Як ми збираємося туди потрапити?»

Відповідаючи на питання чому підприємці планують, дослідники стверджують, що існує низка факторів, які спонукають до рішення планувати: від минулого підприємницького досвіду до потреби в зовнішньому фінансуванні та бажання розвивати бізнес або впроваджувати інновації.

Результати їхнього дослідження ґрунтувалися на вивченні підприємницького планування за даними The Panel Study of Entrepreneurial Dynamics (PSED) research program [4], яка відстежувала репрезентативну вибірку з понад 1000 потенційних підприємців США протягом шести років (з 2005 по 2011 рік). Також ця дослідницька програма збрала одні з найвичерпніших даних про характеристики стартапів та їхніх засновників. У ній детально описується повний спектр заходів, які здійснюються для запуску бізнесу, і, що важливо, чи досягає він ключового показника життєздатності: досягнення позитивного грошового потоку.

Ф. Дж. Грін та К. Хопп виявили, що планувати варто. Підприємці, які пишуть офіційні плани, мають на 16% більше шансів досягти життєздатності, ніж інші підприємці, які не планують. Більше того, виявили, що спонукає людей писати бізнес-плани в першу чергу [2].

По-перше, підприємці-початківці, орієнтовані на швидке зростання, на 7% частіше планують, тоді як ті, хто має інноваційні, революційні ідеї, також дещо більше (4%) схильні до планування, ніж їхні колеги. Висновок полягає в тому, що планування приносить більше користі, коли проблеми більші. По-друге, підприємці, які шукають зовнішнє фінансування, на 19% частіше оприлюднюють своє бачення на папері, ніж ті, хто не шукає фінансування.

Написання плану може змінити ситуацію, коли справа доходить до успіху стартапу. Плани підтримують процес перетворення бачення підприємця в реальні дії, сприяючи організації та спрямуванню діяльності стартапу.

Однак у реальному світі підприємці зрідка починають із запитання «Планувати чи не планувати?». Найчастіше вони починають із туманного бачення того, як може виглядати успіх. На цих ранніх етапах вони можуть імпровізувати або експериментувати, щоб краще сфокусувати це бачення,

але коли стартап починає формуватися, а інновації та зростання стають важливими, для успіху стартапу стає необхідним бізнес-план [2].

План допомагає детально визначити, як скористатися можливістю, як виглядає успіх і які ресурси потрібні, і він може бути ключовим для інвестиційних рішень інвесторів бізнес-ангелів, банків і венчурних капіталістів. Бізнес-плани також залишаються дуже важливими для залучення коштів, оскільки це створює легітимність і впевненість інвесторів у серйозності підприємця. Крім того, це заспокоює персонал, постачальників, клієнтів та інші ключові зацікавлені сторони. Якщо підприємець хоче зібрати гроші та швидко розвиватися, зрештою він захоче написати план. Дослідники стверджують, що краще фінансовані стартапи мають більше шансів на успіх. Так само і більш досвідчені підприємці [2].

Отже, планувати чи не планувати – питання на яке має дати собі відповідь кожен підприємець. Якщо планувати – то тут виникає питання: якою має бути структура сучасного бізнес-плану? Процеси цифровізації, розвиток Інтернету змінює ринки, бізнеси, і, відповідно, планування. Які аспекти цифровізації мають бути відображені при складанні сучасного бізнес-плану? Також особливо актуальним буде питання бізнес-планування для створення і розвитку малих та середніх підприємств у період післявоєнного відновлення України.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті – дослідити зміни у сучасному бізнес-середовищі спричинених розвитком Інтернету, окреслити напрями врахування цих змін у бізнес-плануванні для відновлення та розвитку українських підприємств.

Завдання:

- Висвітлити актуальні дослідження проблеми бізнес-планування.
- Дослідити тренди доступу населення до Інтернету та особливості використання.
- Дослідити як сучасні компанії використовують можливості цифровізації для реалізації своєї місії на ринку.
- Визначити як мають бути враховані сучасні можливості використання Інтернету в розробці бізнес-планів.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Теоретичною базою поданого дослідження послуговували концепція еволюційного розвитку, розуміння соціально-економічних процесів з

позиції системного підходу до аналізу сутності ринкових перетворень та принципи постнекласичної науки. Коло наукових розвідок окреслює концепція ринкової економіки, теорія змін, де цифровізація виступає однією із її проявів.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Дослідження здійснювалося методом аналізу, синтезу і узагальнення наявних наукових здобутків щодо пізнання складних соціально-економічних процесів в умовах кризи спричиненої війною (економічна криза, вплив цифровізації на процеси бізнес-планування, бізнес-планування для відновлення та розвитку підприємств).

Для збору матеріалів використовувалася дослідницька база «Google Академія», та інші пошукові системи Інтернет-простору. Зібраний дослідницький матеріал стосувався наступних сфер знань: бізнес-планування, економіка, підприємництво, менеджмент, маркетинг, цифровізація.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Важливим кроком при створенні нового підприємства або розширенні існуючого є підготовка бізнес-плану. Такий план має містити в собі цілі підприємства, як короткострокові, так і довгострокові, містити опис продуктів або послуг, які реалізуються підприємством, опис вірогідної картини ринку цих продуктів, і, зрештою, інформацію про ресурси та засоби, які залучатимуться для виконання завдань з огляду на ймовірну конкуренцію [1].

Виникає питання яким має бути бізнес-план сучасної компанії? Що ще важливо враховувати в процесі-бізнес планування?

Дослідники С. Річ, Д. Гамперт, спираючись на власний досвід і досвід підприємницького форуму Массачусетського технологічного інституту, дають підприємцям рекомендації для складання переконливих та виграшних бізнес-планів [11].

Комплексний, ретельно продуманий бізнес-план необхідний для успіху підприємців і корпоративних менеджерів. Незалежно від того, чи відкриває підприємець новий бізнес, шукає додатковий капітал для існуючих продуктових ліній або пропонує нову діяльність у корпоративному підрозділі, він ніколи не зіткнеться з більш складним письмовим завданням, ніж підготовка бізнес-плану.

Лише добре продуманий і складений план може отримати необхідні інвестиції та підтримку підприємницької ідеї. Він повинен точно та привабливо описувати компанію або запропонований проєкт. Незважаючи

на те, що його предмет є рухомою ціллю, план повинен детально описувати поточний статус компанії або проекту, поточні потреби та очікуване майбутнє. Підприємці мають логічно та переконливо представити та обґрунтувати поточні та змінні потреби в ресурсах, маркетингові рішення, фінансові прогнози, виробничі вимоги та потреби в персоналі.

Оскільки підприємцям так важко зібрати, організувати, описати та задокументувати так багато, не дивно, що менеджери іноді ігнорують основи. С. Річ, Д. Гамперт стверджують, що найважливішим є точне врахування та відображення у бізнес-плані точок зору трьох сторін.

1. Ринку, включаючи як існуючих, так і потенційних клієнтів, замовників і користувачів запланованого продукту чи послуги.

2. Інвесторів фінансових чи інших ресурсів.

3. Виробника, будь то підприємець чи винахідник.

Дослідники наголошують, що занадто багато бізнес-планів пишуться виключно з позиції третьої сторони – виробника. Вони описують основну технологію або креативність запропонованого продукту чи послуги довго і в яскравих виразах. Вони нехтують прихильниками, які забезпечують фінансову життєздатність підприємства – ринком та інвестором [11].

Існує багато матеріалів з рекомендаціями щодо структури бізнес-плану, які можна використовувати у бізнес-плануванні.

Наприклад, в *методичних рекомендаціях* з розроблення бізнес-плану підприємств, затверджених [7] Міністерством економіки з метою методологічного забезпечення єдиного підходу до складання бізнес-плану розвитку підприємства, пропонується структура бізнес-плану, що складається з таких основних розділів:

- резюме;
- характеристика підприємства;
- характеристика продукції (послуг), що виробляється підприємством;
- дослідження та аналіз ринків збуту продукції (послуг);
- характеристика конкурентного середовища та конкурентні переваги;
- план маркетингової діяльності;
- план виробничої діяльності підприємства;
- організаційний план;
- план охорони навколишнього середовища;
- фінансовий план та програма інвестицій;
- аналіз потенційних ризиків;
- бюджетна та економічна ефективність інвестиційного бізнес-плану;
- соціально-економічні наслідки реалізації інвестиційного бізнес-плану [7].

Структура бізнес-плану носить лише рекомендаційний характер. Кожен підприємець, розробник може самостійно обирати та включати в конкретний бізнес-план певні розділи, які найповніше розкривають усі аспекти майбутньої діяльності.

Слід відзначити що, бізнес-план, може бути застосований для створення концепції бізнесу, для чіткого відпрацювання стратегії, для попередження помилок ще «на папері» шляхом детального аналізу маркетингу, фінансів, виробничої діяльності компанії.

Також бізнес-план є інструментом, за допомогою якого можна оцінити фактичні результати діяльності фірми за конкретний період. Наприклад, фінансовий розділ бізнес-плану може використовуватися як основа для складання бюджету виробничої діяльності та оперативного контролю за належним використанням коштів. Періодично компанія має звіряти результати своєї діяльності, щоб знайти відхилення від плану. Дослідити, чи можна вважати ці відхилення позитивними або негативними, а також передбачити подальший розвиток бізнесу.

Беручи до уваги усі переваги бізнес-планування, слід також відмітити проблеми невизначеності прогнозування, з якими стикаються підприємці та управлінці.

Прогнозування майбутнього – це сама суть сучасного бізнес-планування. Він забезпечує вимірювання, які виправдовують зусилля з планування. У часи швидких змін здатність прогнозувати далеко наперед стає все важче. Через це зростає потреба у скороченні часового горизонту планування. Непередбачувана війна, економічні санкції, епідемія коронавірусу, екологічна катастрофа, терористична атака, можуть серйозно обмежити подорожі, знизити попит і перервати ланцюги постачання. У 1960-х роках конкуруючим роздрібним торговцям доводилося шукати та облаштовувати роздрібні торгові точки та створювати складські приміщення для подальшого просування; починаючи з 2000-х років підприємець може раптово вийти на ринок із розповсюдженням в Інтернеті та шквалом реклами. На глобальному ринку, де багато спеціалізованої робочої сили передано на аутсорсинг, міжнародні конфлікти, які не піддаються контролю керівника, можуть миттєво поставити трудові ресурси поза досяжністю без особливого попередження. Тому не дивно, що зараз посилюється тиск на заміну довгострокового планування безперервними бюджетами, що коригуються щомісяця або кожного кварталу після короткої оцінки змін у соціально-економічному середовищі [8].

Бізнес-планування в тій чи іншій формі залишається актуальним. У багатьох компаніях мають місце складні цикли планування. У багатьох галузях, які досить стійкі до стрімких змін у бізнес-середовищі, насамперед із структурних причин, таких як тривалий час, необхідний для планування та будівництва. Наприклад, електростанції мають усталену форму планування (річний цикл), тому буде продовжувати використовуватися як основний метод управління. В інших напрямках бізнесу є ознаки того, що бізнес-планування незабаром зазнає радикальних змін. Деякі підприємства вже відмовляються від річного циклу. Новий стиль планування, ймовірно, запровадить набагато коротші часові горизонти, більш плавні бюджетні методи та змінить винагороди менеджменту задля забезпечення стимулів для гнучкості та інновацій [8].

На нашу думку, при підготовці сучасних бізнес-планів підприємці мають також фокусувати свою увагу на різних аспектах використання усіх переваг які існують у цифрову епоху.

Новий звіт Data Reportal Global Statshot Digital 2022 [12], опублікований у партнерстві з We Are Social і Hootsuite, показує значне зростання впровадження та активності цифрових технологій у всьому світі. Сотні мільйонів людей почали користуватися Інтернетом і соціальними мережами вперше за останні 12 місяців.

Кількість користувачів Інтернету та обсяг онлайн-бізнесу в усьому світі зростає неймовірною швидкістю. Кількість населення світу наразі перевищила 5 млрд користувачів Інтернету, і більшість із цих людей мають доступ до Інтернету вдома. Люди досліджують, навчаються, користуються електронною поштою, спілкуються в чаті, завантажують подкасти та купують онлайн.

Останні дані ООН про населення показують, що у 2022 році кількість людей на Землі перевищила 8 мільярдів, а за минулий рік цей показник зріс на 66 млн (0,8%). До третього кварталу 2022 року кількість мобільних користувачів у всьому світі зросла до 5,34 млрд, разом з тим смартфони становили майже 4 із 5 мобільних телефонів, які використовуються сьогодні. Кількість користувачів мобільним зв'язком зросла та становить 67% усього населення світу.

За 2022 рік кількість користувачів Інтернету зросла на 3,7%, досягнувши 5,03 млрд в липні 2022 року. Річне зростання на 178 млн нових користувачів підвищило глобальне проникнення Інтернету до 63,1%. Кількість користувачів соціальних медіа досягла 4,70 млрд в 2022 р. Глобальна база користувачів соціальних мереж тепер становить 59% від загального населення світу [12].

Усі ці дані переконливо свідчать про зростаючі можливості для просування товарів та послуг через Інтернет, які потрібно враховувати при бізнес-плануванні. Створення сучасного сайту, просування продукції у соціальних мережах, реєстрація на електронних торгових майданчиках у середині країни та міжнародних – може забезпечити стрімкий ріст підприємства. Цифровий маркетинг стає все більш важливим для бізнесу. Актуальними питаннями для підприємців є пошукова оптимізація, контент-маркетинг, маркетинг у соціальних мережах, пошуковий маркетинг та управління онлайн-репутацією.

Підприємці також мають пам'ятати що, якщо немає сайту, то «немає» й організації. Але перш ніж створювати веб-сайт, підприємець має знати, чого він сподівається досягти за допомогою нього. Важливо знати інформаційну архітектуру та каркаси разом із їхніми перевагами. Дослідження веб-сайтів конкурентів може бути корисним для планування власного сайту.

Гарний дизайн веб-сайту створює довіру до бізнесу. Високоякісні зображення створюють не тільки візуальну привабливість, але й заохочують користувачів. Створення якісного веб-сайту передбачає обмеження кількості кнопок дій та можливість адаптуватися до мобільних пристроїв, щоб націлюватися на мобільних користувачів. Зрештою, сайти мають бути розроблені у відповідності до останніх тенденцій дизайну.

Загалом, технології досягли такого рівня, що тепер можливо розпочати глобальний бізнес із смартфона. Підприємницькі двері відчинені для всіх, від підлітків до пенсіонерів і тих, хто робить обережні спроби продажів (наприклад, на OLX, Rozetka чи eBay), перш ніж зважитися на більший бізнес. Крім того, для сучасних підприємців існує ширший спектр доступу до фінансування, щоб допомогти втілити підприємницькі мрії в реальність, ніж будь-коли раніше. Тому, якщо ідея досить гарна й представлена у вигідному світлі, люди бажатимуть інвестувати у неї.

Слід пам'ятати, що комунікація з клієнтами та іншими компаніями кардинально змінилася за одне століття. Все почалося з друку, потім радіо, телебачення, телефону та факсу, а тепер усі працюють в Інтернеті. Нормою стає використання Мережі у якості основного засобу комунікації та продажів.

Володіти бізнесом в Інтернеті – це можливість нашого часу. Окрім значного розширення охоплення ринку завдяки Мережі, спостерігається зниження вартості ведення бізнесу в Інтернеті. Економляться час, гроші, папір, витрати на перевезення з операційного бюджету середнього бізнесу. Діловий світ усвідомлює широкі можливості, якими можна скористатися в кіберпросторі. Усі компанії, що працюють в Інтернеті, бачать переваги

онлайн-продажів. Вони спрямовують все більше і більше своїх маркетингових бюджетів на діяльність в Інтернеті, де вони отримують більшу віддачу від інвестицій.

Вплив Мережі на всі ділові та особисті комунікації неминуче буде зростати. Те, що раніше вважалось трендом, стає нормою. Загальна обізнаність і довіра до онлайн-транзакцій і стосунків із споживачами покращуються постійно шляхом розробки нових технологій безпеки. Споживачі відчують себе достатньо впевненими у розумінні Інтернету, щоб приймати рішення, пов'язані з грошима, на основі власних онлайн-досліджень. Настав час для всіх вийти в Інтернет. Досить ймовірно, що «новачки»-користувачі перестануть існувати досить скоро.

Популярними товарами є застосунки, музика, ігри, фільми, книги, онлайн навчання, швидке харчування. Розширення асортименту товарів, що продаються в Інтернеті, відбувається швидко.

У підприємця є можливість створити динамічний бізнес в Інтернеті, якщо зробити це правильно. Потрібно вибрати бізнес здатний задовольняти потреби споживачів, розробити відповідний веб-сайт для свого цільового ринку та створити значний трафік на своєму веб-сайті.

Онлайн-клієнт надзвичайно вимогливий, його очікування багато в чому перевищують очікування офлайн-покупця. Онлайн-покупці хочуть те, що хочуть, як хочуть, коли хочуть і за певною ціною. Товар і послуга повинні відповідати саме тому, що вони замовили, доставили негайно до потрібного місця та за найнижчою ціною, яку вони можуть знайти.

Конкуренція зростає і стає досить сильною, тому підприємці мають створити професійну та безпечну онлайн-присутність для свого бізнесу, орієнтуватися на демографію користувачів Інтернету, які мають прихильність до продукту чи послуги, і старанно працювати над залученням трафіку. Слід проводити попереднє ґрунтовне маркетингове дослідження, щоб надалі успішно привертати увагу покупців. Звісно це виклик, але можливість є також значною для підприємців.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Бізнес-планування залишається важливою частиною діяльності сучасного підприємства, особливо коли потрібно залучати зовнішні інвестиційні ресурси. На етапі реалізації, бізнес-план слід систематично переглядати, вносити корективи, обумовлені змінами, що відбуваються всередині фірми, змінами на ринку, та в економіці загалом.

Існує багато методичної літератури з бізнес-планування, спрямованої на допомогу підприємцям у складанні планів. Будь-яка структура бізнес-плану має рекомендаційний характер. Кожен підприємець, розробник може включати в конкретний бізнес-план певні розділи, які найповніше розкривають усі аспекти майбутньої діяльності підприємства. Разом з тим, структури розділів бізнес-планів є подібним. А саме, у бізнес-планах досліджують зовнішнє середовище компанії, формулюють місію та цілі на основі змін у соціально-економічному середовищі, викладають альтернативні дії та обрану стратегію, оцінюють результати, прогнозуючи доходи, витрати та прибутки; визначають необхідні інвестиції; оцінюють ризики, які можуть нашкодити реалізації бізнесу, нарешті, встановлюють контрольні показники з часом для вимірювання прогресу на шляху до досягнення цілей.

Слід пам'ятати, що бізнес-план має бути написаний з урахуванням трьох компонентів: ринку, включаючи як існуючих, так і потенційних клієнтів, замовників і користувачів запланованого продукту чи послуги; інвесторів фінансових чи інших ресурсів; та виробника чи надавача послуг. Слід уникати поширеної помилки розробників бізнес-планів – написання плану переважно з позиції виробника чи надавача послуг, де дуже детально описують основну технологію або креативність запропонованого продукту чи послуги. Неможна нехтувати ринком та інвесторами, оскільки саме вони будуть забезпечувати фінансову життєздатність підприємства.

Спостерігається постійне зростання населення світу, кількості користувачів Інтернет, кількості людей, які використовують смартфон, мобільний Інтернет, зареєстровані та активно відвідують соціальні мережі. Постійно збільшується продаж товарів онлайн.

Сучасні цифрові технології дозволяють виходити не тільки український, а й міжнародні ринки, наприклад через Amazon, eBay, чи Allegro. Вже зараз в США, Польщі та інших країнах можна швидко придбати якісні конкурентоздатні українські товари.

Підприємцям слід проводити систематичний аналіз змін та враховувати у бізнес-плануванні зростаючі широкі можливості Інтернет для реалізації місії компанії, просування товарів та послуг. Усі ці аспекти потрібно обмірковувати та включати до таких розділів бізнес-плану, як дослідження ринку, маркетинговий план. Вважаємо за доцільне включення в бізнес-план розділу з описом веб-сайту.

Перспективи подальших досліджень. Перспективним напрямками досліджень є вивчення змін, інновацій у підприємництві та менеджменті

та врахування цих знань у бізнес-плануванні; визначення інвестиційно привабливих сфер бізнесу на українському та глобальному ринках.

Важливими питаннями будуть організація навчання підприємців, особливо жінок та ветеранів війни основам бізнес-планування, маркетингу та менеджменту. Підвищення обізнаності підприємців й управлінців, залучення зарубіжного досвіду бізнес-планування, використання можливостей цифровізації сприятиме швидшому відновленню та розвитку вітчизняних підприємств.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] К. Барроу, П. Барроу, Р. Браун, *Бізнес-план*. Київ, Україна: Знання, КОО, 2001.
- [2] Francis J. Greene, Christian Hopp, «Research: Writing a Business Plan Makes Your Startup More Likely to Succeed», *Harvard Business Review*, July 14, 2017. [Online]. Available: <http://surl.li/exrex> Дата звернення: Груд. 10, 2022.
- [3] С. Ф. Покропивний, С. М. Соболь, Г. О. Швиданенко, О. Г. Дерев'янку, *Бізнес-план: технологія розробки та обґрунтування*. Київ, Україна: КНЕУ, 2002.
- [4] The Panel Study of Entrepreneurial Dynamics (PSED). [Online]. Available: <http://surl.li/exrfe> Дата звернення: Груд. 12, 2022.
- [5] В. Є. Москалюк, *Планування діяльності підприємства*. Київ, Україна: КНЕУ, 2005.
- [6] Міністерство економіки України. (2006, Верес. 06). *Наказ № 290 «Про затвердження Методичних рекомендацій з розроблення бізнес-плану підприємств»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrfy>
- [7] Encyclopedia.com. [Online]. Available: <https://www.encyclopedia.com> Дата звернення: Груд. 05, 2022.
- [8] Drucker Peter. «Planning for Uncertainty», *Wall Street Journal*, 22, July, 1992.
- [9] Henry Mintzberg, «The Rise and Fall of Strategic Planning», *The Free Press*, Vol. 21, № 1, pp. 298-301, 1994. <https://doi.org/10.2307/258641>
- [10] Stanley R. Rich, David E. Gumpert, «How to Write a Winning Business Plan», *Harvard Business Review*. [Online]. Available: <http://surl.li/exrfi> Дата звернення: Груд. 10, 2022.
- [11] Simon Kemp, Digital 2022: July Global Statshot Report, July 21, 2022. [Online]. Available: <http://surl.li/exrfp> Дата звернення: Верес. 10, 2022.

BUSINESS PLANNING IN THE AGE OF DIGITALIZATION

Olga Postoieva,

Ph.D., Associate Professor of the of the Department of Economics,
Entrepreneurship and Management
Educational and Scientific Institute of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-1167-636X>
olgapostoieva@gmail.com

Abstract. The article examines the theoretical basis of business planning. The question arises as to how changes in the social and economic environment affect enterprises, and business planning as well. Nowadays, Ukraine's economy is going through an extremely difficult time due to a full-scale war. The country faces an unprecedented GDP reduction, physical and economic destruction of enterprises, relocation of enterprises from occupied and liberated territories, capital outflow, and forced immigration of the population, including women-entrepreneurs. Small and medium-sized enterprises are the basis of any economy, as they meet the needs of consumers, create jobs, and fill state and local budgets with taxes. Therefore, the preparation of business plans for modern efficient companies will ensure an important impact on the recovery of the country's economy after the war. The article highlights the main tasks and components of a business plan. Its significance for the development of the enterprise and planning problems at the current stage are also analyzed. The article determines the trends of digitalization's impact on enterprises. The following trends are defined in the article: the continuing growth of the world population, the number of Internet users, the number of people who use smartphones, mobile Internet, registered and actively visit social networks; online shopping is constantly growing. Modern digital technologies allow entering both Ukrainian and also international markets, for example, through well-known e-commerce platforms. Now in many countries, it is already possible to buy many high-quality competitive Ukrainian goods. It is emphasized that entrepreneurs should systematically analyze changes and take into account in business planning the growing broad possibilities of the Internet for the realization of the company mission. It would be reasonable to include a section describing the website in the business plan. All these aspects need to be considered and included in sections of the business plan as market research, and marketing plan.

Keywords: business planning; planning; business plan; enterprise; entrepreneur; digitalization; Internet.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] K. Barrou, P. Barrou, R. Braun, Biznes-plan. Kyiv, Ukraina: Znannia, KOO, 2001.
- [2] Francis J. Greene, Christian Hopp, «Research: Writing a Business Plan Makes Your Startup More Likely to Succeed», Harvard Business Review, July 14, 2017. [Online]. Available: <http://surl.li/exrex> Data zvernennia: Hrud. 10, 2022.
- [3] S. F. Pokropyvnyi, S. M. Sobol, H. O. Shvydanenko, O. H. Derevianko, Biznes-plan: tekhnolohiia rozrobky ta obgruntuvannia. Kyiv, Ukraina: KNEU, 2002.
- [4] The Panel Study of Entrepreneurial Dynamics (PSED). [Online]. Available: <http://surl.li/exrfe> Data zvernennia: Hrud. 12, 2022.
- [5] V. Ye. Moskaliuk, Planuvannia diialnosti pidpryiemstva. Kyiv, Ukraina: KNEU, 2005.
- [6] Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. (2006, Veres. 06). Nakaz № 290 «Pro zatverdzhennia Metodychnykh rekomendatsii z rozroblennia biznes-planu pidpryiemstv». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrfy>
- [7] Encyclopedia.com. [Online]. Available: <https://www.encyclopedia.com> Data zvernennia: Hrud. 05, 2022.
- [8] Drucker Peter. «Planning for Uncertainty», Wall Street Journal, 22, July, 1992.
- [9] Henry Mintzberg, «The Rise and Fall of Strategic Planning», The Free Press, Vol. 21, № 1, pp. 298-301, 1994. <https://doi.org/10.2307/258641>
- [10] Stanley R. Rich, David E. Gumpert, «How to Write a Winning Business Plan», Harvard Business Review. [Online]. Available: <http://surl.li/exrfi> Data zvernennia: Hrud. 10, 2022.
- [11] Simon Kemp, Digital 2022: July Global Statshot Report, July 21, 2022. [Online]. Available: <http://surl.li/exrfp> Data zvernennia: Veres. 10, 2022.

*Стаття надійшла до редакції
02 січня 2023 року*

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-118-132](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-118-132)
УДК. 35. 352/354

Даниленко Лідія Іванівна,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри парламентаризму
Навчально-наукового інституту публічного
управління та державної служби Київського
національного університету імені Тараса Шевченка.
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-4524-8347>
apn1@ukr.net

СУСПІЛЬНИЙ КОНСЕНСУС – ЕФЕКТИВНА ТЕХНОЛОГІЯ АНТИКРИЗОВОГО УПРАВЛІННЯ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті акцентовано увагу на проблемі досягнення консенсусу при подоланні будь якої кризи, яка характеризується різкою та якісною зміною існуючої системи чи процесу і є різновидом деструктивного конфлікту, що має руйнівний характер, як на особистісному, так і соціальному та суспільному рівнях. З'ясовано, що досягнення суспільного консенсусу означає забезпечення згоди (збігу в поглядах і діях) між суб'єктами публічної влади (державного управління та місцевого самоврядування) з різних питань функціонування і розвитку держави та територіальної громади і громадянського суспільства в цілому. Охарактеризовано досвід досягнення суспільного консенсусу у повоєнні періоди у США, Німеччині, Японії та розроблено пропозиції для органів місцевого самоврядування щодо визначення і застосування таких його базових маркерів, як зміст, структура, ознаки прояву, інструменти антикризового управління. Встановлено, що консенсус є однією з ефективних технологій антикризового управління, в результаті якої виникає погоджене рішення, прийнятне для конфлікуючих сторін, в опрацюванні якого раціонально і свідомо беруть участь усі учасники конфліктної взаємодії: на рівні держави – органи державної влади і громадянське суспільство; на місцевому рівні – органи місцевого самоврядування і мешканці територіальної громади. Визначено, що основними об'єктами можливого погодження в системі місцевого

самоврядування є: кінцеві цілі (свобода, рівність, справедливість), які складають структуру основних уявлень населення про мету суспільного розвитку територіальної громади; правила гри чи процедури, що ґрунтуються на чинному законодавстві про систему місцевого самоврядування; зміст публічної політики на місцевому рівні. Охарактеризовано три рівні суспільного консенсусу: ціннісний - на рівні прийняття суспільства, територіальною громадою; процедурний - на рівні державного устрою і його закріплення на місцевому рівні; результативний - на рівні публічної політики в державі і на місцевому рівні, що фіксує взаємовідносини у системі «влада - опозиція» на всіх рівнях публічного управління і є особливо важливим рівнем реалізації суспільного консенсусу в умовах повномасштабної війни України з РФ.

Ключові слова: публічне управління; антикризове управління; система місцевого самоврядування; органи публічної влади; консенсус; конфлікт; територіальна громада; громадянське суспільство.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Життя людей завжди супроводжується конфліктними ситуаціями, пов'язаними з різними поглядами на розвиток особистості (психологічні конфлікти), суспільства (соціальні конфлікти), держави (політичні конфлікти). При цьому, конфлікт є невід'ємним компонентом будь-якої системи, у тому числі політичної, економічної, соціальної; цілком закономірним явищем, яке може, як стимулювати подальший розвиток системи, в якій він виник, так і руйнувати її. Тому він завжди потребує відповідного управління (антикризового), яке забезпечує мінімізацію його впливу на суспільні процеси, що відбуваються в державі і територіальній громаді.

В Україні, зокрема, на сучасному етапі її розвитку, особливо різко змінюються ціннісні орієнтації, комунікативні й організаційні структури, утверджується ідеологічний плюралізм тощо. Ці зміни позначаються на системі людських відносин, які переорієнтовують свою психіку на нове розуміння світу, в якому кожна людина є індивідуальністю, проблеми - є об'єктивною дійсністю, а їх подолання - переходом від існуючої до іншої якісної реальності. Особливо це стало відчутним в умовах війни, що розпочалась повномасштабним воєнним вторгненням РФ в Україну 24 лютого 2022 року і продовжується до нині.

Саме тому питання застосування ефективних технологій антикризового управління, які забезпечують прийняття легітимних рішень,

не лише на рівні держави, а й на місцевому рівні, перебувають у центрі уваги багатьох науковців і практиків системи публічного управління. Особливо це стосується такої управлінської технології як суспільний консенсус, який визначається в Законі України «Про стандартизацію» [10] «відсутністю серйозних заперечень з суттєвих питань у більшості заінтересованих сторін та досягається в результаті процедури, спрямованої на врахування думки всіх сторін і зближення розбіжних поглядів. Консенсус не обов'язково є одноставним» (п. 6 ч. 1 ст. 1).

Під поняттям «консенсус» розуміється згода, яка сприяє не лише прийняттю консолідованих узгоджених рішень, а й визнає соціальне партнерство суспільною цінністю, сприяє формуванню *консолідованої демократії* як ефективної моделі розвитку багатьох демократичних держав світу, в якій «злагоджено працюють лідери всіх сегментів багатоукладного суспільства, формується велика коаліція, яка дозволяє меншості мати право вето, а місця в уряді розподіляти пропорційно до існуючих у суспільстві сегментів» [6] та сприяє формуванню «консенсусної культури, як запоруки розвитку майбутнього толерантного суспільства незалежної України» [7, с. 13–16]. Тому, *суспільний консенсус* ми розглядаємо як одну з ефективних технологій антикризового управління, яка лежить в основі консенсусної (консолідованої, плюралістичної) демократії та консенсусної культури суспільства і підтвердила свою важливість як характеристика успішного досвіду антикризової спрямованості реформ, проведених у США у 30-х роках ХХ ст. (після Великої депресії) та повоєнних 40-х роках ХХ ст. у Німеччині та Японії. Досвід цих зарубіжних держав у застосуванні технології суспільного консенсусу в антикризовому управлінні є особливо цінним для України, як у період сучасної війни з РФ, так і повоєнний переможний період. Адже, антикризове управління є невід'ємним елементом загальної системи публічного управління, що здійснюється в умовах обмежень за часом та фінансів і включає в себе своєчасну діагностику кризової ситуації, аналіз причин її виникнення, визначення системи заходів щодо функціонування держави в кризових умовах, розробку плану виходу з неї. Особливо важливою ця управлінська технологія постає у час дії реформи місцевого самоврядування [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі проблеми консенсусу знаходили своє осмислення у працях учених багатьох галузей знань, зокрема у філософії, психології, праві, соціології, політології, публічному управлінні та адмініструванні, які визначали його як технологію розв'язання будь якого конфлікту, яке завжди є наявним у суспільстві. Адже, природа конфлікту закладена в сутності самих

суспільних відносин, оскільки спільна діяльність може як об'єднувати, так і роз'єднувати людей. На думку багатьох науковців, конфлікт є позитивним явищем, оскільки стимулює подальший розвиток системи, в якій він виник. Водночас неконтрольований конфлікт може мати деструктивні наслідки та призвести до знищення його суб'єктів.

Ми позначаємо конфлікт як «тип соціального відношення, в якому його учасники протистоять один одному через несумісність цілей (реальну чи уявну), поглядів, інтересів, потреб, мотивів» [2, с. 503–513]. Саме тому він потребує управління на різних рівнях:

- *особистісному*, яким займається психології управління, представлена працями сучасних українських науковців, таких як О. Боднарчук, Л. Карамушка, Л. Орбан-Лембрик, М. Пірен та ін.;

- *груповому або соціальному*, яким займається соціальне управління (А. Гірник та ін.);

- *суспільному*, яким займається антикризове державне (публічне) управління, представлене працями О. Бабкіної, В. Гошовської, І. Забеліної, В. Козакова, В. Ребкало та ін., а також – для системи місцевого самоврядування в роботах П. Ворони, Л. Герасіної, І. Грищенко, Т. Дерун, Р. Карагіоз, В. Колтун, А. Лелеченко та ін.

У цих та інших наукових працях підтримується ідея дослідження проблеми консенсусу як управлінської технології, що характеризується стратегією примирення в політико-правових конфліктах і типологією політичної згоди в сучасному суспільстві на різних рівнях публічного управління, зокрема і в системі місцевого самоврядування.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає у теоретичному аналізі суспільного консенсусу як однієї з ефективних технологій антикризового управління, зокрема у системі місцевого самоврядування, в результаті якої виникає погоджене рішення, прийнятне для конфліктуючих сторін, в опрацюванні якого раціонально і свідомо беруть участь усі учасники конфліктної взаємодії.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**: окреслити актуальність проблеми досягнення суспільного консенсусу (згоди) при подоланні соціальної і політичної кризи між суб'єктами публічної влади на рівні місцевого самоврядування; визначити основні об'єкти суспільного консенсусу в системі місцевого самоврядування та охарактеризувати рівні його досягнення; розробити практичні рекомендації вітчизняним органам місцевого самоврядування щодо застосування

міжнародного досвіду (США, Німеччина, Японія) у досягненні суспільного консенсусу у першій половині ХХ ст.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Розглядаючи *суспільний консенсус* як універсальну філософську категорію, визначаємо, що він виникає як згода в системі суспільних відносин лише за умов створення міцних і сталих зв'язків між її учасниками: на рівні держави – між владою і громадянським суспільством; на рівні місцевої влади – між органами місцевого самоврядування і територіальною громадою. А це, в свою чергу, передбачає розгляд системи суспільних відносин через такі два чинника, як «відстань» між ними та «сила» їхнього зв'язку (комунікація).

Зазначені показники мають особливе значення, зокрема в умовах змін, обумовлених конфліктами, кризами, війнами і покладені в основу міжнародного індексу «рейтинг недієздатності держав», який встановлює рівні *стабільності, міцності та дієздатності* держав. Цей індекс започаткований Фондом миру у 2005 році. Він є стабільно низьким у скандинавських країнах (Фінляндія, Норвегія, Ісландія, Данія) [11]. Україна ж за цим індексом погіршила ситуацію: у 2014 році посідала 113 місце серед 177 країн світу; у 2021 році – 91 місце. Цьому сприяла, в тому числі і війна з РФ, яка додала до наявних негативних показників ще й нові, такі як: внутрішньо-переміщені особи, реваншистські настрої, зовнішнє воєнне втручання РФ у мирне життя України. І тепер ми, на жаль, маємо всі негативні показники з «рейтингу недієздатності держав», які потребують подолання й усунення [8]. Адже, там де показники «відстань» і «сила взаємодії» між елементами будь якої системи тривалий час залишається однаково стабільною, там показник «міцності» є вищим.

Про це переконливо свідчать приклади довготривалого чи короткотривалого існування будь якої природної системи. Наприклад, хімічної, в якій хімічний елемент тривалий час є «сталим», якщо в нього сформовані «сильні» ковалентні зв'язки і є «міцним», якщо ці зв'язки сформовані на засадах «сильної» взаємодії.

Так, наприклад, візьмемо лише алмаз і графіт, які складаються з атомів вуглецю і за шкалою Мооса віднесені до речовин із різним ступенем міцності. «Еталоном міцності/твердості є алмаз, а еталоном м'якості – графіт» [13]. Секрет такого явища пояснюється тим, що у будові кристалічної решітки в алмазі між атомами існують однаково стабільні відстані і сила взаємодії, а у графіті – різні.

Відтак, можна стверджувати, що коли у соціальній (політичній, економічній) більш складній системі, до якої віднесено систему самоврядування і державу чітко визначена мета, структура, принципи організації влади, система комунікації між її складовими елементами, як показники її стабільності та міцності, тоді в ній легше досягається суспільний консенсус і навпаки, там де а опозиція й коаліція, як структурні елементи системи на рівні держави та міст (районів у містах), сіл чи селищ, не мають згоди у системі цінностей, інтересів, мотивів і потреб, коли в них відсутній об'єднуючий/консолідуєчий фактор такий, наприклад, як національна ідея, тоді така система не є стабільною і весь час знаходиться у стані конфліктів, які мають деструктивний (руйнівний) характер.

Саме у такому кризовому стані до війни з рф перебувала наша Україна як держава уподовж багатьох років і, створені нею, інститути публічної влади – органи державного управління та органи місцевого самоврядування.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для доведення цієї думки нами використано комплекс теоретичних методів наукового дослідження: аналіз сучасного стану досліджуваної проблеми у науковій літературі з галузі знань «Публічне управління та адміністрування»; порівняльний аналіз інструментів антикризового управління (методів, технологій), які застосовувались під час виходу з політичної кризи/війни деякі зарубіжні держави (США, Німеччина, Японія); метод моделювання – для вироблення практичних рекомендацій органам місцевого самоврядування щодо застосування суспільного консенсусу як ефективної технології антикризового управління під час сучасної війни України з рф та у повоєнний період; метод екстраполяції – для утвердження суспільного консенсусу як ефективної технології антикризового управління, в результаті застосування якої в системі місцевого самоврядування і в кожній територіальній громаді, зокрема, настає стабільний розвиток.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Зазначимо, що під час війни з рф, українське суспільство об'єдналося навколо національної ідеї єдності влади і народу з метою подолання зовнішнього ворога (рф), а разом із тим і внутрішнього ворога – «роздрібненість у силових структурах й еліті» як одного з показників недієздатності держави [8].

Ми нині фіксуємо зниження цього показника в Україні і, навпаки, спостерігаємо велику кількість прийнятих консолідованих політико-управлінських рішень в органах публічної влади. Наприклад, у Верховній

Раді України за перші чотири місяці від початку повномасштабної війни Росії проти України було ухвалено майже дві сотні законів і постанов. Більшість із них проголосована конституційною більшістю (57%) [4].

Це стало позитивною тенденцією посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як умови подолання кризи вітчизняного парламентаризму [1], в якому парламентарі приходять до згоди (консенсусу) із суспільством, а депутати місцевих рад – із територіальною громадою. Під час війни з РФ, більшість керівників органів місцевого самоврядування продемонстрували єдність із своїм населенням навколо єдиної мети – захисті незалежності своєї держави. Це проявилось на різних рівнях прояву – «консенсусній поведінці», «консенсусному способі мислення» та «консенсусній культурі» (див. рис. 1).

Незалежність держави – ціль українського суспільства, що підлягає погодженню (суспільному консенсусу) у системі публічної влади (державної та місцевої)					
Трансформується у:		Проявляється у :		Забезпечується :	
1-й – ціннісний	ціннісні уявлення про можливість об'єднання різних поглядів	консенсусне мислення	толерантність	інструменти формування національної ідеї	способи легітимації національної ідеї
2-й – процесний	вироблення однакових «правил гри» для всіх	консенсусна поведінка	справедливість	прийняття законодавчих актів	прийняття нормативно-правових актів
3-й – результативний	прийняття узгоджених політико-управлінських рішень	консенсусна політика	добросовісність	запровадження діалогу у системі «коаліція-опозиція» на всіх рівнях публічного управління	

Рис. 1 Консенсусна культура: рівні, структура, інструменти формування і розвитку

Джерело: авторська розробка на основі [5], [8–9].

Як видно з рис. 1, об'єктами можливого погодження у системі публічної влади, що постійно потребують суспільного консенсусу, є:

- кінцеві цілі (свобода, рівність, справедливість), які складають структуру основних уявлень населення про мету суспільного розвитку;
- правила гри чи процедури;
- зміст публічної політики.

Зазначені складові консенсусу можуть проявлятися, як на рівні суспільства (ціннісний консенсус), так і на рівні режиму (процедурний консенсус) чи на рівні політики, уряду, системи місцевого самоврядування (результативний консенсус).

Як правило, консенсус на рівні суспільства свідчить про те, що суспільство поділяє однакові ціннісні уявлення і цілі (в сучасній Україні – це утвердження і захист незалежності держави); процедурний – встановлює правила політичної гри, які фіксуються в конституційних положеннях, законах, підзаконних актах, зокрема і нормативних актах органів місцевого самоврядування; результативний – фіксує взаємовідносини на рівні «влада – опозиція» на всіх рівнях публічної влади – державному і місцевому.

За допомогою рис. 1 також видно, що консенсусна культура має три рівні сформованості – рівень мислення кожного суб'єкта конфліктної взаємодії, рівень їхньої поведінки та рівень політики (прийняття управлінських рішень у формі концепцій, стратегій, програм розвитку, планів дій, нормативних актів тощо). На кожному з них виникає власно кажучи своя згода/консенсус як наслідок зближення розбіжних поглядів й урахування та задоволення думок усіх сторін домовленості, але умови у них – різні:

- на базовому рівні важливою умовою є сформованість ціннісних уявлень про можливість об'єднання різних поглядів, що як правило забезпечується консенсусним мисленням і толерантною поведінкою, сформованою у керівника територіальної громади і демонструється такими інструментами антикризового управління як спільні проекти, публічні звіти перед територіальною громадою, системні зустрічі та консультації;

- на процедурному – вироблення «правил гри» для всіх у вигляді консенсусного голосування нормативно-правових актів та переважання появи справедливості в поведінці керівників, зокрема органів місцевого самоврядування;

- на результативному – прийняття узгоджених політико-управлінських рішень на державному і місцевому рівнях шляхом сформованої, у першу чергу, у керівників органів державної влади та органів місцевого самоврядування здатності до реалізації консенсусної політики, демонстрування доброчесності, дотримання діалогу у системі «коаліція-опозиція» на всіх рівнях публічного управління.

Сформована, таким чином, *консенсусна культура* в діяльності публічних керівників сприятиме вирішенню стратегій:

- соціального партнерства, що формується на засадах *толерантного* способу мислення (терпеливого до іншого світогляду, способу життя, поведінки і звичаїв [14];
- прийняття узгодженого колективного рішення, що забезпечується сформованою системою цінностей, серед яких *справедливість* визнається найвищою чеснотою, що за висловом Платона «утримує мужність, поміркованість та мудрість в повній рівновазі й гармонії» [12];
- формування гуманітарної/консенсусної політики, що ґрунтується на основі *доброчесності* як вимоги закону, яким передбачено, що всі дії громадян мають бути спрямовані на захист інтересів держави [3]. На її основі формується модель консенсусної демократії [6], яку забезпечує велика коаліція, що дозволяє меншості мати право вето, а місця у владі, і у місцевій зокрема, розподіляти пропорційно до існуючих у суспільстві сегментів.

Тобто, суспільний консенсус досягається у державі, в якій сформована консенсусна культура; у публічній владі – коли вона сформована у державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування і передбачає знання основ антикризового управління, за допомогою яких провідні держави світу змогли за відносно короткий час у першій половині ХХ ст. вийти з глибокої кризи і стати високо розвинутими – США 30-х років після виходу з Великої депресії, Німеччина та Японія – після Другої світової війни (40-і роки ХХ ст.). Всі ці держави використовували технологію суспільного консенсусу і серед погоджувальних позицій ключовими визначали такі:

- не втручання держави в економіку на перших етапах виходу з кризи;
- широка державна підтримка приватного підприємництва і ринку;
- розроблення регіональних програм розвитку робочих місць у галузях, що мають важливе значення для населених пунктів (включаючи сільські райони), особливо для молоді.

До прикладу у США для:

- забезпечення концепції «не втручання держави в економіку» було розвинуто мережу змішаних підприємств, які стали найбільш конкурентоспроможними та гнучкими; в кожній галузі промисловості пропонувалося добровільно об'єднатися і виробити «кодекси чесної конкуренції»;
- забезпечення широкої державної підтримки приватного підприємництва і ринку було створено Президентську раду з удосконалення управління, завданнями якої стало: вдосконалення управління фінансовими ресурсами; раціоналізація управлінських

інструментів і процедур; координація діяльності генеральних інспекторів; зусилля різних відомств по скороченню числа злочинів тощо;

- вироблення заходів і програм щодо забезпечення роботою молоді було розроблено практичні інструменти антикризового управління щодо поєднання роботи з професійним навчанням, стимулювання приватного підприємництва, практики отримання професійної освіти без відриву від виробництва, розвиток освітньої концепції «навчання впродовж усього життя».

В Японії, наприклад, у перший період виходу з кризи було встановлено пряме державне управління переважною більшістю галузей і підприємств, створено умови для ринкової конкуренції, запроваджено модель підготовки управлінських кадрів за зразком американської системи «підготовки зразкових майстрів», що ґрунтується на освітній концепції – «навчання через досвід».

Особливе значення для України має антикризова спрямованість реформ Л. Ерхарда – вченого і політика, другого канцлера ФРН, якого заслужено називають «архітектором німецького дива». Воно полягало в тому, що майже швидко (за десять років, на відміну від прогнозованих – тридцяти) за рахунок правильно вибраної концепції «соціального ринкового господарства», яка передбачала пряму відповідальність тільки держави за результати реформ. Держава активно втручалася в економічні процеси, але напрям, характер, способи такого втручання були чітко орієнтовані на формування ринкової економіки, заснованої на приватній власності на засоби виробництва і захищеної законодавчою системою влади.

Отже, в країнах з розвиненою ринковою економікою нагромаджено багатий досвід як запобігання, так і подолання кризових ситуацій на макро- і мікрорівнях, які можуть бути запроваджені в Україні, зокрема з метою завершення реформи децентралізації владних повноважень, яка, на погляд багатьох експертів до війни з РФ, була найуспішнішою.

Однак, нині для її завершення важливим є оволодіння досвідом тих країн, які успішно подолали наслідки війни і відновили свої міста і села, застосовуючи при цьому не лише високу кваліфікацію розробників планів відновлення держави та її територій, а й різноманітні методи й інструментарій при реалізації цих планів, проявляючи твердість і послідовність у досягненні поставлених цілей; і головне – виробляючи широку національну згоду (суспільний консенсус) щодо головних цілей соціально-економічного розвитку на найближчу та віддалену перспективи.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

У результаті теоретичного аналізу проблеми суспільного консенсусу як ефективної технології антикризового управління встановлено, що основними об'єктами можливого погодження в системі місцевого самоврядування є не лише кінцеві цілі (свобода, рівність, справедливість, незалежність, конкурентоздатність), які складають структуру основних уявлень населення про мету суспільного розвитку територіальної громади, а й встановлення правил гри/процедур, що ґрунтуються на чинному законодавстві про систему місцевого самоврядування й основних підзаконних актах, прийнятих у територіальній громаді, зокрема пов'язаних із виробленням власних «кодексів чесної конкуренції» як публічної політики на місцевому рівні, що сприятиме відновленню українських територій у воєнний і повоєнний періоди. З'ясовано, що шляхом одержання суспільного консенсусу виникає погоджене рішення, яке прийнятне для всіх конфліктуючих сторін. А в його прийнятті свідомо беруть участь усі учасники конфліктної взаємодії. Саме таким був успішний вихід із кризи (війни, суспільної депресії тощо) провідних держав світу, досвід яких може бути використаний і для України.

Перспективи подальших досліджень. Представлені результати досліджень є основою для розроблення цілісної моделі антикризового управління у системі публічної влади в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] В. А. Гошовська, Л. А. Пашко, Л. І. Даниленко, «Посилення інституційної спроможності Верховної Ради України як умова подолання кризи вітчизняного парламентаризму», *Зб. наук. праць Національної академії державного управління при Президентові України*, вип. 1, с. 31–42, 2019. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/pID62w> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [2] Л. І. Даниленко, В. А. Гошовська та ін., *Політичний конфлікт як різновид соціального конфлікту. Парламентаризм*. Київ, Україна: НАДУ, 2016.
- [3] Доброчесність як вимога закону. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/q1rONC> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [4] Закони воєнного часу: які рішення ухвалила Рада за чотири місяці. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/i7XR3k> Дата звернення: Січ. 05, 2023.

- [5] Р. С. Карагіоз, «Політична згода в сучасному суспільстві: роль, типологія та рівні», Актуальні проблеми політики, вип. 37, с. 307–312, 2009; Л. І. Кормич, Ред. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/yafiqv> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [6] «Консенсусна модель демократії А. Лейпхарта», в *Політологія* / М. М. Вегенш. Київ, Україна: Знання, 2008, 384 с. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2599.html> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [7] А. Лелеченко, «Сутність регіональної політики сталого розвитку в умовах децентралізації», in *Perspectives of world science and education*, Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2020, с. 654–658.
- [8] Л. Даниленко, «Консенсусна культура як запорука розвитку майбутнього толерантного суспільства незалежної України», на засіданні Міжнар. круглого столу до Дня Незалежності України, м. Київ, 22 серп. 2022 р., *Незалежність України: сучасна доктрина і практика публічного управління*; Л. Г. Комахи, Ред. Київ: ННІ ПУДС КНУ імені Тараса Шевченка, 2022, с. 13–16.
- [9] *Політична конфліктологія: конспект лекцій для слухачів освітньо-професійної програми підготовки магістрів галузі знань «Державне управління» напряму підготовки 15010012 «Парламентаризм та парламентська діяльність»* / Л. І. Даниленко. Київ, Україна: Національна академія державного управління при Президентові України, 2015.
- [10] Верховна Рада України. (2014, Черв. 05). *Закон № 1315-VII «Про стандартизацію»*. Відомості Верховної Ради, № 31, ст. 1058. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/iXJ1Rk>
- [11] Рейтинг неієздатності держав. *Вікіпедія*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [12] Справедливість. *Вікіпедія*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/ZIX7Wa> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [13] Схожість графіту і алмазу. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://graphite.in.ua/ua/a169331-shodstvo-grafita-almaz.html> Дата звернення: Січ. 05, 2023.
- [14] Толерантність – це розуміння того, що людина має право бути не такою, як інші. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://is.gd/qkhlqF> Дата звернення: Січ. 05, 2023.

SOCIAL CONSENSUS – AN EFFECTIVE TECHNOLOGY OF ANTI-CRISIS MANAGEMENT IN THE LOCAL GOVERNMENT SYSTEM

Lydia Danylenko,

Doctor of Pedagogical Sciences, Professor,
Professor of the Department of Parliamentarism
of the Educational and Scientific Institute of
Public Administration and Civil Service of the
Taras Shevchenko National University of Kyiv, DrHb.
Kyiv, Ukraine.

<https://orcid.org/0000-0002-4524-8347>
apn1@ukr.net

Abstract. The article focuses on the problem of reaching a consensus when overcoming any crisis, which is characterized by a sharp and qualitative change in the existing system or process and is a type of destructive conflict that has a destructive nature, both at the personal, social and public levels. It was found that achieving public consensus means ensuring agreement (coincidence in views and actions) between subjects of public power (state administration and local self-government) on various issues of functioning and development of the state and territorial community and civil society as a whole. The experience of achieving social consensus in the post-war periods in the USA, Germany, and Japan is characterized, and proposals are developed for local self-government bodies regarding the definition and application of its basic markers, such as content, structure, signs of manifestation, and anti-crisis management tools. It has been established that consensus is one of the effective technologies of anti-crisis management, which results in an agreed solution acceptable to the conflicting parties, in the development of which all participants in the conflict interaction rationally and consciously participate: at the state level – state authorities and civil society; at the local level – local self-government bodies and residents of the territorial community. It was determined that the main objects of possible agreement in the system of local self-government are: final goals (freedom, equality, justice), which make up the structure of the basic ideas of the population about the purpose of social development of the territorial community; rules of the game or procedures based on current legislation on the system of local self-government; the content of public policy at the local level. Three levels of social consensus are characterized: valuable – at the level of acceptance by society, the territorial community; procedural – at the level of the state system and its consolidation at the local level; effective –

at the level of public policy in the state and at the local level, which fixes the relationship in the "power-opposition" system at all levels of public administration and is a particularly important level of realization of public consensus in the conditions of a full-scale war between Ukraine and the Russian Federation.

Keywords: public management; anti-crisis management; local self-government system; public authorities; consensus; conflict; territorial community; civil society.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] V. A. Hoshovska, L. A. Pashko, L. I. Danylenko, «Posylennia instytutsiinoi spromozhnosti Verkhovnoi Rady Ukrainy yak umova podolannia kryzy vitchyznianoho parlamentaryzmu», Zb. nauk. prats Natsionalnoi akademii derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, vyp. 1, s. 31–42, 2019. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/pID62w> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [2] L. I. Danylenko, V. A. Hoshovska ta in., Politychnyi konflikt yak riznovyd sotsialnoho konfliktu. Parlamentaryzm. Kyiv, Ukraina: NADU, 2016.
- [3] Dobrochesnist yak vymoha zakonu. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/q1rONC> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [4] Zakony voiennoho chasu: yaki rishennia ukhvalyla Rada za chotyry misiatsi. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/i7XR3k> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [5] R. S. Karahioz, «Politychna zghoda v suchasnomu suspilstvi: rol, typolohiia ta rivni», Aktualni problemy polityky, vyp. 37, s. 307–312, 2009; L. I. Kormych, Red. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/yafiqv> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [6] «Konsensusna model demokratii A. Leipkharta», v Politolohiia / M. M. Vehensh. Kyiv, Ukraina: Znannia, 2008, 384 s. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://politics.ellib.org.ua/pages-2599.html> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [7] A. Lelechenko, «Sutnist rehionalnoi polityky staloho rozvytku v umovakh detsentralizatsii», in Perspectives of world science and education, Abstracts of the 9th International scientific and practical conference. CPN Publishing Group. Osaka, Japan, 2020, s. 654–658.
- [8] L. Danylenko, «Konsensusna kultura yak zaporuka rozvytku maibutnoho tolerantnoho suspilstva nezalezhnoi Ukrainy», na zasidanni Mizhnar. kruhloho stolu do Dnia Nezalezhnosti Ukrainy, m. Kyiv, 22 serp. 2022 r., Nezalezhnist Ukrainy: suchasna doktryna i praktyka publicnoho

- upravlinnia; L. H. Komakhy, Red. Kyiv: NNI PUDS KNU imeni Tarasa Shevchenka, 2022, s. 13–16.
- [9] Politychna konfliktolohiia: konspekt lektsii dlia slukhachiv osvitno-profesiinoi prohramy pidhotovky mahistriv haluzi znan «Derzhavne upravlinnia» napriamu pidhotovky 15010012 «Parlamentaryzm ta parlamentska diialnist» / L. I. Danylenko. Kyiv, Ukraina: Natsionalna akademiia derzhavnoho upravlinnia pry Prezydentovi Ukrainy, 2015.
- [10] Verkhovna Rada Ukrainy. (2014, Cherv.05). Zakon № 1315-VII «Pro standartyzatsiiu». Vidomosti Verkhovnoi Rady, № 31, st. 1058. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/iXJ1Rk>
- [11] Рейтинг недієздатності держав. *Вікіпедія*. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://uk.wikipedia.org/wiki> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [12] Spravedlyvist. *Вікіпедія*. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/ZIX7Wa> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [13] Skhozhist hrafitu i almazu. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://graphite.in.ua/ua/a169331-shodstvo-grafita-almaza.html> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.
- [14] Tolerantnist – tse rozuminnia toho, shcho liudyna maie pravo buty ne takoiu, yak inshi. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://is.gd/qkhlqF> Data zvernennia: Sich. 05, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
03 січня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-133-148](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-133-148)

УДК 351:001.8

Дегтярьова Ія Олександрівна,

доктор наук з державного управління, професор,
професор кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@uem.edu.ua

Крилов Максим Сергійович,

аспірант кафедри публічного управління і проектного менеджменту
Навчально-наукового інституту менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-8078-2959>
krilovm@ukr.net

ТИПОЛОГІЯ ІНСТРУМЕНТІВ ПУБЛІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НА ОСНОВІ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ

Анотація. Статтю присвячено ідентифікації та типологізації інструментів публічного регулювання. Встановлено, що типологія інструментів публічного регулювання, на відміну від публічно-управлінських механізмів, є мало розробленою в галузі знань публічного управління та адміністрування. Визначено, що інструменти публічного регулювання – це засоби і способи, які використовуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та неурядовими структурами для упорядкування відносин у певних сферах суспільного життя, приведення їх стану або стану певної сфери, галузі чи території до певного рівня розвитку. Розкрито специфічні характеристики інструментів публічного регулювання (на прикладі таких інструментів, як податки та збори, ліцензування, екологічні норми та стандарти безпеки, стандарти землекористування), що засвідчило необхідність комплексного використання інструментів у рамках відповідних управлінських механізмів та належного аналітичного забезпечення процесів формування і застосування інструментів. До найважливіших загальних характеристик інструментів публічного регулювання віднесено цілеорієнтованість, функціональну зумовленість,

комплексність та часові умови застосування. Здійснено типологію інструментів публічного регулювання відповідно до системного підходу, а саме з урахуванням таких основних складових моделі регулювання: головні завдання регулювання; характеристики інструментів регулювання; ефекти від застосування інструментів регулювання; характеристики об'єктів регулювання; характеристики суб'єктів регулювання.

Ключові слова: інструменти державного регулювання; типологія; завдання державного регулювання; суб'єкти регулювання; об'єкти регулювання; модель регулювання.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Соціально-економічні процеси в державі не можуть бути ефективними без застосування публічно-управлінських механізмів, особливе значення серед яких мають інструменти публічного регулювання. Ці інструменти можуть бути різними, але найважливішою їх ознакою є те, що вони допомагають забезпечити здоров'я, безпеку та добробут громадян, основу для контролю за використанням землі, природних ресурсів, забудови територій, стимулюють й обмеження для розвитку господарської діяльності та ін.

До найгостріших сучасних завдань, які потребують спеціального публічного регулювання, слід віднести:

- захист довкілля та природних ресурсів, адже відбуваються негативні процеси зміни клімату, забруднення повітря та води;
- забезпечення громадського здоров'я, в тому числі після пандемії COVID-19;
- забезпечення чесної конкуренції та умов для сталого економічного розвитку;
- захист споживачів від шахрайства та небезпечних продуктів;
- соціальний захист найбільш вразливих членів суспільства та ін.

Кожне із зазначених завдань ускладнене чинниками війни Російської Федерації проти України, що зумовлює потребу в оновленні регуляторного інструментарію.

Інструменти публічного регулювання визначаються в залежності від актуальних проблем сфери, галузі, держави чи регіону, конкретної групи населення, а також на основі наукових досягнень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання типології інструментів публічного регулювання не є широко досліджуваними у

науковій літературі, на відміну від механізмів державного управління та регулювання. Разом з тим значна кількість праць присвячені дослідженням інструментів публічного регулювання, які доцільно використовувати у різних ситуаціях для досягнення певних завдань в межах держави. Варто виділити наукові праці таких авторів, як В. Борщевський [3], який дослідив особливості публічного управління в умовах війни; Н. Галіцина [4], Т. Кравцова, Н. Петрова [7], І. Патерило [9], які досліджували загальні основи використання інструментів публічного управління, а також низку праць щодо вирішення конкретних державних завдань. Методологічно корисною є наукова праця І. Дегтярьової про теоретичне обґрунтування складових розробки механізмів підвищення конкурентоспроможності регіону [5, с. 69–70], адже більшість висновків мають загальнонауковий характер, а не обмежуються лише проблематикою регіону. Так, запропонована дослідницею методологія формування публічно-управлінських механізмів та їх типологія щодо регіональної конкурентоспроможності можуть бути адаптовані і щодо інструментів публічного регулювання. Отже, на відміну від проблематики публічно-управлінських механізмів, наукове завдання типологізації інструментів публічного регулювання ще не вирішене, що стримує розвиток наукових засад системного вироблення ефективних державно-управлінських рішень.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Тому *метою* статті є здійснення типологізації інструментів публічного регулювання на основі системного підходу.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі *завдання*:

- визначити поняття інструментів публічного регулювання;
- проаналізувати конкретні інструменти публічного регулювання та визначити їх специфічні та загальні характеристики;
- розробити типологію інструментів публічного регулювання.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

Відповідно термінологічного словника з публічного управління, «інструменти публічного управління – засоби, способи досягнення цілей розвитку держави, її територій, сфер та галузей. Основні типи таких інструментів: правові, організаційні, фінансові, інформаційні, мотиваційні, матеріально-технічні (автор поняття І. Дегтярьова) [10, с. 64].

Коли ж говоримо про регулювання суспільних відносин, то в цьому ж словнику воно визначається як «упорядкування відносин між соціальними спільнотами, утвореннями, групами та окремими індивідами в різних сферах життя суспільства на основі спеціально встановлених або об'єктивно сформованих і загально визнаних соціальних норм і правил (автор поняття Д. Карамішев) [10, с. 153].

Отже, *інструменти публічного регулювання* – це засоби і способи, які використовуються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та неурядовими структурами для упорядкування відносин у певних сферах суспільного життя, приведення їх стану або стану певної сфери, галузі чи території до певного рівня розвитку. Застосовуючи підхід І. Дегтярьової, можна виокремити правові, організаційні, фінансові, інформаційні, мотиваційні, матеріально-технічні інструменти публічного регулювання.

Передусім такі інструменти мають бути передбачені в нормативно-правовій площині. Невипадково Н. Галіцина [4] та Т. Кравцова, Н. Петрова [7] інструменти державного регулювання називають регуляторними актами, адміністративними актами та адміністративними договорами. Інші дослідники серед таких інструментів називають нормативно-правові акти, адміністративні акти, адміністративні договори, плани та фактичні дії. Також І. Патерило [9] визначає підзаконні акти, адміністративні акти, адміністративні договори, адміністративні дії та плани як основні елементи цих інструментів.

Дослідники загалом виокремлюють такі інструменти публічного регулювання: організаційні, нормативно-правові, соціальні, інституційні, політичні, судові, економічні, інформаційні, поділяючи їх на одноразового і багаторазового застосування.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

Для досягнення мети в ході дослідження використано системний підхід, а також такі методи наукового пізнання:

- узагальнення, аналіз, синтез, абстрагування – для визначення поняття інструментів публічного регулювання;
- аналіз, синтез, індукція, дедукція – для аналізу конкретних інструментів публічного регулювання та визначення їх специфічних і загальних характеристик;
- аналізу, порівняння, групування, систематизації – для розроблення типології інструментів публічного регулювання.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Насамперед наведемо приклади інструментів публічного регулювання та розкриємо їх специфічні характеристики.

Формування нормативно-правової бази – це основний інструмент публічного регулювання, який передбачає створення набору законів, правил, інструкцій тощо, що регулюють поведінку підприємств, організацій та окремих осіб у певній галузі чи сфері. Метою нормативно-правової бази є забезпечення того, щоб діяльність цих суб'єктів здійснювалася у спосіб, що відповідає поточним та стратегічно-важливим суспільним інтересам, таким як забезпечення безпеки споживачів, сприяння чесній конкуренції, захист довкілля тощо.

Нормативно-правовий механізм, як правило, включає такі елементи (авт. – інструменти):

- *закони та підзаконні акти* – основні правові інструменти, які встановлюють правила та настанови, яких повинні дотримуватися підприємства, установи, організації, громадяни;
- *наглядові та правоохоронні органи* – державні органи, відповідальні за дотримання законів і нормативних актів;
- *вимоги щодо ліцензування та отримання дозволів* (нормативно-правова база може вимагати від підприємств та організацій отримання ліцензій або дозволів, перш ніж вони зможуть працювати в певній галузі чи сфері);
- *стандарти та інструкції* (нормативно-правова база може також включати стандарти та настанови, які містять більш конкретні вимоги та очікування для підприємств та організацій. Ці стандарти та інструкції можуть розроблятися галузевими організаціями, торговельними асоціаціями або державними установами);
- *участь громадськості* (регуляторна база може також включати положення про участь громадськості, наприклад, можливість для громадян надавати свої пропозиції щодо запропонованих законів і нормативних актів, а також вимагати перегляду та виправлення адміністративних рішень) [1].

Податки та збори. Уряди використовують податки для отримання доходів і перерозподілу багатства, а збори – для покриття витрат на державні послуги. Податки можуть мати різні форми, наприклад, податки на прибуток, податки з продажу, податки на майно та інші. При цьому муніципальні або місцеві податки є яскравим прикладом використання інструментів публічного регулювання, коли збільшуючи чи знижуючи податки влада може розвивати регіон та привертати інвесторів.

Податки та збори можуть використовуватися як інструмент державного регулювання різними способами, зокрема:

- податки можуть бути використані для перерозподілу багатства та подолання економічної нерівності, що особливо важливо для соціально-незахищених верств населення, які знаходяться в складних життєвих обставинах;

- податки можуть бути використані для створення стимулів для певної поведінки або перешкоджання іншій шляхом коригування податкових ставок на основі певних умов, зокрема коригуючи ставки оподаткування можна стимулювати активність бізнесу або діяльність окремих галузей народного господарства;

- збори можуть використовуватися для забезпечення того, щоб витрати на державні послуги покривалися тими, хто ними користується;

- податки і збори також можуть мати регуляторний вплив на бізнес і приватних осіб, створюючи фінансовий тягар, який впливає на поведінку суспільства. Наприклад, високі податки на тютюнові вироби можуть перешкоджати курінню, а високі збори за отримання дозволів на будівництво можуть стримувати розвиток певних територій [11].

Однак податки та збори можуть також створювати проблеми для бізнесу та фізичних осіб, наприклад, зменшувати дохід і ускладнювати роботу або розвиток бізнесу. Важливо, щоб уряд встановив правильний баланс між регулюванням та економічним зростанням.

Ліцензування бізнесу. Цей тип регулювання вимагає від компаній отримати ліцензію від державного органу, перш ніж вони зможуть працювати. Цей процес, як правило, передбачає подання заяви, сплату збору та дотримання певних вимог. Ліцензування бізнесу необхідне з кількох причин:

- воно гарантує, що підприємства, які працюють у певній галузі, відповідають певним стандартам і вимогам, що захищає споживачів від шахрайства та небезпечних продуктів чи послуг;

- дозволяє державним органам контролювати та регулювати галузь, гарантуючи, що вона працює у чесний та конкурентний спосіб;

- воно слугує джерелом доходу для уряду, оскільки підприємства повинні сплачувати збір за отримання ліцензії;

- забезпечення чесної конкуренції в галузі шляхом запобігання діяльності некваліфікованих або недобросовісних підприємств;

- забезпечення джерела доходів для громади [6].

Екологічні норми та стандарти безпеки. Публічне регулювання у сфері охорони довкілля пов'язане з охороною здоров'я та здійснюється за

допомогою екологічних стандартів, які встановлюються державними органами з метою захисту довкілля і здоров'я людей. Ці стандарти використовуються для контролю та моніторингу різних видів діяльності, які потенційно можуть завдати шкоди довкіллю, наприклад, забруднення від промислових об'єктів, транспорту та сільського господарства. Процес публічного регулювання за допомогою екологічних стандартів зазвичай має різні види:

- *встановлення стандартів.* Державні установи, такі як Міністерство охорони навколишнього природного середовища, Державна екологічна інспекція встановлюють екологічні стандарти для різних забруднювачів і видів діяльності. Ці стандарти можуть ґрунтуватися на наукових дослідженнях і рекомендаціях експертів;

- *моніторинг та дотримання.* Державні органи контролюють дотримання екологічних стандартів шляхом проведення перевірок, збору даних та аналізу звітів, поданих підприємствами та іншими організаціями;

- *правозастосування.* Якщо виявлено, що підприємство чи організація порушує екологічний стандарт, державний орган може вжити примусових заходів, наприклад, накласти штраф, зобов'язати підприємство вжити коригувальних заходів або навіть закрити його діяльність;

- *перегляд.* Екологічні стандарти регулярно переглядаються та оновлюються, щоб відображати нові наукові знання та мінливі умови навколишнього середовища [2].

У контексті COVID-19 були встановлені стандарти безпеки для захисту населення від поширення вірусу, включаючи рекомендації щодо соціального дистанціювання, носіння масок і використання засобів індивідуального захисту (ЗІЗ) в певних умовах. Ці правила були впроваджені державними установами, бізнесом та іншими організаціями для захисту населення та запобігання поширенню вірусу. На додаток до цих стандартних заходів, державні органи також запровадили обов'язкове тестування та протоколи відстеження контактів, накази про карантин та ізоляцію, а також обмеження на подорожі для стримування поширення вірусу. Закони та нормативні акти про надзвичайні ситуації у сфері громадського здоров'я також використовуються для державного регулювання безпеки під час пандемії.

Стандарти землекористування. Інструменти публічного регулювання, які регулюють використання землі в межах певної географічної території, використовуються для контролю за забудовою та використанням землі, включаючи типи будівель, які можуть бути

збудовані, щільність забудови та види використання землі (житлова, комерційна, промислова тощо).

Метою зонування та правил землекористування є сприяння здоров'ю, безпеці та добробуту громадян шляхом забезпечення використання землі у спосіб, що відповідає баченню та цілям громади. Вони також допомагають захистити вартість майна та запобігти негативним наслідкам несумісного використання землі, таким як шум, забруднення та затори на дорогах.

Правила зонування, як правило, встановлюються органами місцевого самоврядування і зазвичай базуються на карті зонування, яка ділить громаду на різні райони зонування. Ці райони часто базуються на типі землекористування, який підходить для даної території, наприклад, житлового, комерційного або промислового. Деякі приклади правил зонування та землекористування включають:

- встановлення мінімальних розмірів ділянок для нових забудов з метою запобігання перенаселеності;
- обмеження будівництва певних типів будівель у певних районах, наприклад, заводів у житлових кварталах;
- вимога щодо певного відсотку відкритого простору в нових забудовах;
- встановлення правил висоти та відступів для будівель;
- встановлення правил щодо захисту навколишнього середовища, наприклад, захисту водно-болотних угідь або заплав [8].

Окрім типових інструментів публічного регулювання використовуються також і *нетипові інструменти*.

Одним із прикладів використання нетипового інструменту публічного регулювання є використання економічних стимулів, таких як податкові пільги або субсидії, для заохочення певної поведінки. Це популярний метод у багатьох державах, зокрема у США, Канаді та Австралії, де державні органи використовують податкові пільги, щоб заохотити бізнес інвестувати в певні галузі або впроваджувати певні технології.

Іншим прикладом нетипового інструменту публічного регулювання є використання «підштовхувань» або «архітектури вибору» для спрямування поведінки. Цей метод використовують у багатьох містах світу, зокрема в Амстердамі, Лондоні та Сінгапурі, щоб заохотити людей переробляти відходи або заощаджувати енергію. Це можна зробити за допомогою невеликих змін у дизайні продуктів або через використання соціальних норм та інших психологічних прийомів.

Важливим типом інструментів публічного регулювання є публічно-приватне партнерство. Цей інструмент популярний у багатьох державах – Великій Британії, США, Канаді, державах ЄС, де публічна адміністрація і приватний сектор працюють разом для досягнення спільних цілей, наприклад, розбудови інфраструктури чи надання якісних публічних послуг.

Ще одним нетиповим інструментом публічного регулювання є використання облігацій соціального впливу – фінансових інструментів, які окупуються за рахунок досягнення соціальних результатів. Це інноваційний інструмент, який був впроваджений у кількох державах, таких як Великобританія, США, Канада та Австралія, де він використовувався для фінансування програм, спрямованих на зниження рівня злочинності, покращення здоров'я та вирішення інших соціальних питань.

В сучасній Україні в публічному регулюванні в умовах війни використовуються багато нових підходів та інструментів. Зокрема, в державі було впроваджено нові нормативно-правові документи, що регулюють діяльність державних, комерційних установ та населення під час війни. Окрім цього, держава здійснила низку змін до оподаткування підприємців та бізнесу, що дозволило забезпечити фінансову підтримку під час війни.

Ліцензування та дозвільна система також піддалися змінам, оскільки поширилися нові види діяльності – волонтерство, різного роду матеріальні допомоги та постачання життєво-важливих видів продукції, які потребують спрощеної процедури реєстрації. Піддалися змінам стандарти безпеки, які передбачили можливість формування бомбосховищ для населення.

З урахуванням вище зазначеного, інструменти публічного регулювання мають такі загальні характеристики:

- вони є зовнішнім представленням адміністративних дій, що вживаються органами публічної адміністрації;
- вони передбачають правові зміни в певній сфері;
- вони зумовлені обов'язками та повноваженнями суб'єктів публічної адміністрації;
- мають темпоральну зумовленість, тому важливо, щоб регулярно переглядалися, оновлювалися відповідно до сучасних умов;
- застосовуються у комплексі;
- вони визначаються конкретними цілями та завданнями конкретного суб'єкта публічного впливу і обираються на основі того, що є найбільш ефективним для певної сфери, галузі чи території на певний момент часу.

При здійсненні публічного управління державою в умовах війни, варто приділити увагу таким цілям публічного регулювання:

- формування надійних каналів комунікації з населенням для поширення важливої інформації про загрози і методи їх зменшення;
- формування організацій з управління надзвичайними ситуаціями та оперативного реагування на катастрофи для відновлення після наслідків війни;
- збір і аналіз даних для формування військової стратегії і прийняття рішень;
- ефективна координація і співпраця між різними державними установами і відомствами з метою ефективного спільного реагування;
- програми підтримки добробуту військовослужбовців та їхніх сімей, а також цивільного населення, яке постраждало від війни;
- надійна інфраструктура кібербезпеки для захисту від кібератак та інших форм цифрової війни;
- ефективно функціонуюча правова система для переслідування воєнних злочинів та забезпечення відповідальності за дії, вчинені під час війни [3].

Так, в умовах воєнного стану вкрай важливо вдосконалити управління державою та її регіонами. Це ставить нові виклики перед системою державного управління України. Для подолання цих викликів необхідна ефективна співпраця між органами державної влади, органами місцевого самоврядування та структурами громадянського суспільства. Це допоможе вирішити існуючі інституційні проблеми, які перешкоджають адаптації держави до воєнного стану та обмежують її економічні перспективи після війни.

Отже, аналіз наукових праць [1]–[11] дозволив на основі підходу щодо типології публічно-управлінських механізмів, запропонованої І. Дегтярьовою в праці [5], пропонувати таку типологію інструментів публічного регулювання:

I. За головними завданнями регулювання:

- I.1) зниження або підвищення рівня ділової активності в певній сфері чи галузі;
- I.2) захисні, стримуючі або стимулюючі;
- I.3) вплив на конкретні фактори у певних сферах, галузях чи територіях: послаблення негативних проявів факторів, поява та підсилення позитивних;
- I.4) дотримання законності і правопорядку;
- I.5) вирішення питань сталого значення чи тимчасових питань розвитку певної сфери або галузі;

I.6) збільшення або зменшення фінансових надходжень до бюджетів та ін.

II. За характеристиками інструмента регулювання:

II.1) форма інструмента: документи (нормативно-правовий акт, ліцензія, дозвіл, стандарт, інструкція, положення тощо), процедури, фінанси, інформація;

II.2) форма упровадження: примус, стимулювання, переконання;

II.3) тривалість дії: тимчасові, постійні;

II.4) новизна: типові, нетипові, інноваційні, ретро-інструменти;

II.5) передбачуваний термін застосування: коротко-, середньо-, довгострокові;

II.6) ступінь взаємозалежності від синхронного упровадження інших інструментів: високий, середній, низький;

II.7) сила регуляторного впливу: послабленого, помірного, посиленого впливу;

II.8) причина виникнення інструмента: реактивні, стратегічні;

II.9) спрямованість впливу: вертикальний, горизонтальний.

III. За характеристиками ефектів від застосування інструментів регулювання:

III.1) сфера отримання основних результатів: економічна, соціальна, екологічна, науково-освітня, культурна, інноваційна тощо; галузь економіки; територія;

III.2) тип ключових змінених або створених об'єктів: матеріальні та нематеріальні об'єкти;

III.3) час отримання результатів: у коротко-, середньо-, довгостроковій перспективі.

IV. За характеристиками об'єкта регулювання:

IV.1) об'єкт регулювання: сфера, галузь, адміністративно-територіальна одиниця; підприємства, установи, організації, громадяни;

IV.2) сфера: організаційна, інвестиційна, інноваційна, фінансова та ін.;

IV.3) поширеність застосування: загальнонаціональні, регіональні, локальні;

IV.4) очікування регулювання: очікувані, неочікувані;

IV.5) масштаб поширення впливу: транснаціональні, державні, регіональні, місцеві.

IV. За характеристиками суб'єктів регулювання:

V.1) за типом органів державної влади: законодавчі, урядові, судові;

V.2) рівень запровадження регулювання: державний, регіональний, місцевий;

V.3) спрямованість ініціативи щодо появи й упровадження: знизу, згори;

V.4) суб'єкти ініціативи: органи державної влади, органи місцевого самоврядування, бізнес, громадськість, населення та ін.

Представлена типологія інструментів публічного регулювання сприяє полегшенню розуміння множини та визначенню найбільш відповідних інструментів для ефективною публічної політики.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Інструменти публічного регулювання як засоби і способи приведення суспільних відносин і рівня соціально-економічного розвитку до певного бажаного стану відіграють життєво важливу роль у забезпеченні здоров'я, безпеки та сталого добробуту суспільства. Дієві інструменти цього типу необхідні для того, щоб гарантувати, що кожен має рівні можливості для доступу до благ і ресурсів, необхідних для гідного життя, в тому числі й наступних поколінь.

Типологія інструментів публічного регулювання, на відміну від публічно-управлінських механізмів, є мало розробленою в галузі знань публічного управління та адміністрування. Базовим підходом до їх типологізації пропонується групування за такими основними складовими моделі регулювання:

- головні завдання регулювання;
- характеристики інструментів регулювання;
- ефекти від застосування інструментів регулювання;
- характеристики об'єкта регулювання;
- характеристики суб'єктів регулювання.

Інструменти публічного регулювання застосовуються в комплексі, де базовим інструментом є нормативно-правове регулювання, що дозволяє зафіксувати правила, відповідно до яких будуть застосовуватися інші інструменти регулювання, а дії людей та інституцій будуть впорядкованими, організованими і прогнозованими.

Перспективи подальших досліджень. В сучасних умовах важливо підбирати інструменти публічного регулювання, які дозволяють підтримувати життєздатність держави та забезпечувати безпеку життя та діяльності населення. Так, подальші наукові дослідження мають стосуватися аналізу застосування інструментів публічного регулювання на прикладі конкретної сфери чи галузі в умовах війни на території України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Є. Багрей, «Інструменти публічного управління економікою України», *Інновації в управлінні публічним сектором економіки*. 2021. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrsk> Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [2] Системи екологічного управління: сучасні тенденції та міжнародні стандарти / С. В. Берзіна та ін. Київ, Україна: Ін-т екологічного управління та збалансованого природокористування, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrsp> Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [3] В. Борщевський, О. Василиця, Є. Матвеев, «Публічне управління в умовах воєнного стану: інституційні трансформації, стратегії планування та механізми розвитку», *Держава та регіони*, № 2(76), 2002. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrsu> <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5> Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [4] Н. Галіцина, «Інструменти адміністративно-правового механізму реалізації концепції соціальної держави: вихідні положення», *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*, т. 2, вип. 6, с. 40–45, 2015.
- [5] І. О. Дегтярьова, «Теоретичне обґрунтування складових розробки механізмів підвищення конкурентоспроможності регіону», *Статистика України*, № 1, с. 67–70, 2013. [Електронний ресурс]. Доступно: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2013_1_13 Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [6] О. Демяненко, Ліцензування як один із важелів державного регулювання підприємницької діяльності. *Міністерство юстиції*. [Електронний ресурс]. Доступно: https://minjust.gov.ua/m/str_20085 Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [7] Т. Кравцова, Н. Петрова, «Адміністративно-правове регулювання державної допомоги суб'єктам господарювання в Україні», *Юридичний науковий електронний журнал*, № 6, с. 227–229, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrtb> Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [8] О. Охотнікова, «Публічне адміністрування землеустрою: проблеми та шляхи їх вирішення», *Часопис Київського університету права*, № 3, с. 103–108, 2019. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2019.17>

- [9] І. Патерило, «Інструменти діяльності публічної адміністрації: сутність та зміст», *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*, т. 2, вип. 27, с. 174–178, 2014.
- [10] *Публічне управління / уклад.:* В. С. Куйбіда, М. М. Білинська, О. М. Петроє та ін.; В. С. Куйбіди, М. М. Білинської, О. М. Петроє, Ред. Київ, Україна: НАДУ, 2018.
- [11] Л. П. Сідельников, Н. В. Онікієнко, «Фіскальні інструменти державного регулювання господарської діяльності в умовах Євроінтеграції», *Гроші, фінанси, кредит*, № 18, с. 187–191, 2017. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrrn> Дата звернення: Січ. 02, 2023.

TYPOLOGY OF PUBLIC REGULATION INSTRUMENTS BASED ON A SYSTEMATIC APPROACH

Iia Dehtiarova,

Doctor of Science in Public Administration, Professor,
Professor of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-0807-961X>
iyadeht@uem.edu.ua

Maksim Krylov,

Postgraduate student of the Department of public administration and
Project Management Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-8078-2959>
krilovm@ukr.net

Abstract. The article is devoted to the identification and typology of tools of public regulation. It was established that the typology of public regulation tools, in contrast to public management mechanisms, is poorly developed in the field of knowledge of public management and administration. It was determined that the tools of public regulation are means and methods used by state authorities, local self-government bodies and non-governmental structures to regulate relations in certain spheres of social life, bring their state or the state of a certain sphere,

industry or territory to a certain level of development. The specific characteristics of public regulation tools were revealed (using the example of such tools as taxes and fees, licensing, environmental norms and safety standards, land use standards), which proved the need for comprehensive use of tools within the framework of relevant management mechanisms and proper analytical support for the processes of formation and application of tools. The most important general characteristics of public regulation tools include goal orientation, functional conditioning, complexity and time conditions of application. A typology of public regulation tools was carried out in accordance with the system approach, namely, taking into account the following main components of the regulation model: the main tasks of regulation; characteristics of regulatory tools; effects of the use of regulatory tools; characteristics of regulated objects; characteristics of regulatory subjects.

Keywords: instruments of state regulation; typology; tasks of state regulation; subjects of regulation; objects of regulation; regulation model.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] Ye. Bahrei, «Instrumenty publichnoho upravlinnia ekonomikoiu Ukrainy», Innovatsii v upravlinni publichnym sektorom ekonomiky. 2021. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrsk> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [2] Systemy ekolohichnoho upravlinnia: suchasni tendentsii ta mizhnarodni standarty / S.V. Berzina ta in. Kyiv, Ukraina: In-t ekolohichnoho upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrsp> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [3] V. Borshchevskiy, O. Vasylytsia, Ye. Matvieiev, «Publichne upravlinnia v umovakh voiennoho stanu: instytutsiini transformatsii, stratehii planuvannia ta mekhanizmy rozvytku», Derzhava ta rehiony, № 2(76), 2002. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrsu> <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2022.2.5> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [4] N. Halitsyna, «Instrumenty administratyvno-pravovoho mekhanizmu realizatsii kontseptsii sotsialnoi derzhavy: vykhidni polozhennia», Naukovyï visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu. Seriia «Iurydychni nauky», t. 2, vyp. 6, s. 40–45, 2015.
- [5] I. O. Dehtiarova, «Teoretychne obgruntuvannia skladovykh rozrobky mekhanizmiv pidvyshchennia konkurentospromozhnosti rehionu», Statystyka Ukrainy, № 1, s. 67–70, 2013. [Elektronnyi resurs].

- Dostupno: http://nbuv.gov.ua/UJRN/su_2013_1_13 Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [6] O. Demianenko, Litsenzuvannia yak odyn iz vazheliv derzhavnoho rehuliuвання pidpriemnytskoi diialnosti. Ministerstvo yustytsii. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: https://minjust.gov.ua/m/str_20085 Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [7] T. Kravtsova, N. Petrova, «Administrativno-pravove rehuliuвання derzhavnoi dopomohy subiektam hospodariuvannia v Ukraini», Yurydychnyï naukovyï elektronnyï zhurnal, № 6, s. 227–229, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrtb> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [8] O. Okhotnikova, «Publichne administruvannia zemleustroi: problemy ta shliakhy yikh vyrishennia», Chasopys Kyivskoho universytetu prava, № 3, s. 103–108, 2019. <https://doi.org/10.36695/2219-5521.3.2019.17>
- [9] I. Paterylo, «Instrumenty diialnosti publichnoi administratsii: sutnist ta zmist», Naukovyï visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriiia «Pravo», t. 2, vyp. 27, s. 174–178, 2014.
- [10] Publichne upravlinnia / uklad.: V. S. Kuibida, M. M. Bilynska, O. M. Petroie ta in.; V. S. Kuibidy, M. M. Bilynskoi, O. M. Petroie, Red. Kyiv, Ukraina: NADU, 2018.
- [11] L. P. Sidelnykov, N. V. Onikiienko, «Fiskalni instrumenty derzhavnoho rehuliuвання hospodarskoi diialnosti v umovakh Yevrointehratsii», Hroshi, finansy, kredyt, № 18, s. 187–191, 2017. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: http://bses.in.ua/journals/2017/18_2017/39.pdf Data zvernennia: Sich. 02, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
02 січня 2023 року*

DOI [https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23\(52\)-149-166](https://doi.org/10.58442/2522-9931-2023-23(52)-149-166)
УДК 354:502:004.9

Мороз Володимир Васильович,
кандидат наук з державного управління, доцент,
завідувач кафедри публічного управління і
проектного менеджменту Навчально-наукового інституту
менеджменту та психології
ДЗВО «Університет менеджменту освіти».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0003-4306-3741>
mrfrosvv@uem.edu.ua

Воробйов Сергій Валерійович,
кандидат наук з державного управління,
директор Науково-дослідницького центру
інновацій у природоохоронній сфері
«ЕкоУкраїна» наукової установи
«Цифрова агенція «Е-Екологія».
Київ, Україна.

 <https://orcid.org/0000-0002-2921-9992>
vs.ecoukraine@gmail.com

РОЗВИТОК ПРАВОВОЇ КУЛЬТУРИ ГРОМАДЯН У СФЕРІ ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ З ВИКОРИСТАННЯМ ІНСТРУМЕНТІВ ЦИФРОВОГО ВРЯДУВАННЯ

Анотація. У статті проаналізовано деякі проблеми формування правової основи щодо використання цифрових інструментів інформаційно-комунікаційної взаємодії державних природоохоронних органів та громадян в контексті пошуку можливостей посилення впливу громадськості на публічне управління в природоохоронній сфері в Україні. Доведено, що впровадження сучасних цифрових інструментів у сфері охорони довкілля сприяє підвищенню залученості громадян до процесів громадського природоохоронного контролю, а також підвищенню рівня правової культури за рахунок активної позиції громадянина, вмінню налагоджувати взаємодію з державними природоохоронними органами та сприяння притягненню відповідальності порушників природоохоронного законодавства. Обґрунтовано, що формування високого рівня правової культури у сфері охорони довкілля в Україні важливо з багатьох причин, зокрема: це формування цінностей, норм і переконань щодо дбайливого ставлення до оточуючого природного середовища; це вміння

взаємодіяти з правовою системою в рамках реалізації конституційного права особи й громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля; це активізація й об'єднання потенціалу суспільства й держави щодо пошуку шляхів вирішення проблем екологічного характеру шляхом громадського впливу на прийняття управлінських рішень на рівні контролюючих органів та органів місцевого самоврядування. Автори наводять конкретні приклади застосування цифрових інструментів, розроблених громадським сектором, а також підходи щодо удосконалення правового забезпечення подальшого розвитку процесів цифровізації в природоохоронній сфері, а саме: два різні підходи, а саме: до діючої нормативно-правової бази, з метою удосконалення правової основи для забезпечення функціонування цифрових механізмів у відповідності до діючого законодавства; системний підхід, зміст якого полягає в адаптації програмних алгоритмів функціонування цифрового механізму до чинної нормативно-правової бази, з можливістю швидкого оновлення відповідного програмного забезпечення у випадку внесення змін до діючих нормативно-правових актів.

Ключові слова: правова культура; публічна політика; громадський контроль; цифрові інструменти; охорона довкілля.

ВСТУП / INTRODUCTION

Постановка проблеми. Україна потребує впровадження нових підходів щодо забезпечення раціонального природокористування на основі концептуальних ідей сталого розвитку шляхом стимулювання інноваційної модернізації різних галузей та сфер підприємницької діяльності, перегляду норм та нормативів спеціального використання природних ресурсів, організації сталого господарювання, застосування дієвих механізмів використання та відтворення природних ресурсів на рівні територіальних громад в умовах децентралізації тощо, зокрема на етапі поствоєнного відновлення та подальшого реконструктивного розвитку суспільства та економіки. Особливого значення набуває питання створення ефективної системи громадського нагляду та контролю у сфері використання та охорони навколишнього природного середовища у поствоєнний період. Це вимагатиме значного прориву у розвитку правової культури громадян та розбудови такої системи публічного управління у сфері охорони довкілля, яка передбачатиме налагодження ефективної взаємодії громадян та органів влади різних рівнів, які у співпраці реалізовуватимуть спільну політику захисту довкілля, дотримання правоохоронного законодавства у зазначеній сфері, зокрема за рахунок

впровадження інструментів цифрового врядування на місцевому, регіональному та національному рівнях. За даних умов зростатиме значення контрольних функцій держави та місцевого самоврядування, громадського контролю за дотриманням законодавства, використанням бюджетних коштів на цілі раціонального природокористування та охорони навколишнього природного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Вивчення впливу процесів цифровізації управлінських систем у теоретичному та практичному вимірах є ключовим у реаліях сучасності з огляду на внутрішні поствоєнні виклики України, що відобразилося у збільшенні наукових досліджень присвячених даній тематиці. Все більше вітчизняних науковців аналізують аспекти впливу цифровізації на розширення можливостей громадської участі в управлінні природоохоронною діяльністю на рівні регіонів, територіальних громад, галузей. Важливу наукову цінність в дослідженні витоків громадського природоохоронного руху в Україні, його ролі у процесах формування бережливого ставлення до довкілля та екологічної культури українського суспільства, містять наукові напрацювання С. Берзіної, В. Борейка, І. Жаровської, Т. Гаращук, В. Речицкого, М. Остапенко, Т. Наливайко, О. Стегній, К. Сіренко, О. Локшина, Л. Ільчук, В. Шведун та інших. Проблеми цифровізації публічного управління та взаємодії державного та громадського секторів, знайшли відображення у наукових працях таких вчених, як О. Карпенко, В. Куйбіда, І. Бистряков, В. Купріяновський, С. Коляденко, В. Апалькова, Ю. Шайгородський, Г. Палій, Л. Усаченко та інших.

МЕТА ТА ЗАВДАННЯ / AIM AND TASKS

Мета статті полягає в аналізі та обґрунтуванні проблем формування правової основи щодо використання цифрових інструментів інформаційно-комунікаційної взаємодії державних природоохоронних органів та громадян України.

Відповідно до зазначеної мети у статті поставлено такі **завдання**:

- здійснити аналіз та обґрунтування наукових здобутків у розрізі окресленої проблеми;
- довести, що впровадження сучасних цифрових інструментів у сфері охорони довкілля сприяє підвищенню залученості громадян до процесів громадського природоохоронного контролю, а також підвищенню рівня правової культури за рахунок активної позиції громадянина.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ / THE THEORETICAL BACKGROUNDS

В Україні формується стійкий тренд щодо зростання запиту суспільства на участь у формуванні і реалізації публічної політики, виробленні державно-управлінських рішень та здійсненні громадського контролю. Безпосередня участь представників громадського сектору у реалізації заходів з охорони навколишнього природного середовища може відбуватись у вигляді залучення громадян до перевірок дотримання фізичними та юридичними особами, органами місцевого самоврядування, підприємствами, установами, організаціями незалежно від форм власності, державними органами, їх посадовими особами, вимог природоохоронного законодавства. Цей вид діяльності є врегульованим правовими нормами і має назву «Громадський екологічний контроль» [1]. Основною метою громадського екологічного контролю є сприяння громадськості органам державної влади у реалізації заходів з охорони навколишнього природного середовища (природоохоронних заходів) та заходів з державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності з питань, що стосуються дотримання вимог природоохоронного законодавства суб'єктами господарювання та іншими фізичними і юридичними особами.

Усталена практика участі громадськості у прийнятті управлінських рішень в сфері охорони навколишнього природного середовища, має позитивні аспекти для держави, оскільки на практиці підвищується якість процесу вироблення державно-управлінських рішень, так само, як і якість виконання фізичними та юридичними особами вимог діючого природоохоронного законодавства.

Формування високого рівня правової культури у сфері охорони довкілля в Україні важливо з багатьох причин: по-перше, це формування цінностей, норм і переконань щодо дбайливого ставлення до оточуючого природного середовища; по-друге, це вміння взаємодіяти з правовою системою в рамках реалізації конституційного права особи й громадянина на безпечне для життя і здоров'я довкілля; по-третє, це активізація й об'єднання потенціалу суспільства й держави щодо пошуку шляхів вирішення проблем екологічного характеру шляхом громадського впливу на прийняття управлінських рішень на рівні контролюючих органів та органів місцевого самоврядування.

Конституцією України закладено систему екологічних норм, які разом утворюють основу комплексного правового регулювання суспільних відносин у сфері охорони навколишнього природного середовища. Пряме або опосередковане відношення до охорони довкілля, екологічної безпеки чи

природокористування, мають 15 статей Конституції із 159, а саме, в статтях 3, 13, 14, 16, 49, 50, 66, 85, 92, 106, 116, 119, 132, 138, 142 закріплено основні екологічні права і обов'язки громадян та сформульовано повноваження законодавчої і виконавчої гілок влади [4]. Зміст зазначених норм також уточнюється та розкривається в Законах України та підзаконних нормативно-правових актах [2]– [5].

Слід зазначити, що діюче законодавство забезпечує громадянам достатньо широкі права та можливості, в частині їх участі у реалізації природоохоронних заходів та здійснення громадського контролю у природоохоронній сфері, що реалізуються державними органами у галузі охорони навколишнього природного середовища. За формою, таку участь умовно можна поділити на колективну та індивідуальну.

Колективна форма участі унормована частиною 4 статті 16, статтею 21 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [3] і характеризується тим, що громадяни можуть приймати участь у природоохоронній діяльності колективно, шляхом набуття членства у профільних інститутах громадянського суспільства – громадських екологічних організаціях.

Так, згідно згаданого Закону, громадські екологічні організації мають право:

а) брати участь у розробці планів, програм, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, розробляти і пропагувати свої екологічні програми;

б) утворювати громадські фонди охорони природи; за погодженням з місцевими радами за рахунок власних коштів і добровільної трудової участі членів громадських організацій виконувати роботи по охороні та відтворенню природних ресурсів, збереженню та поліпшенню стану навколишнього природного середовища;

в) брати участь у проведенні центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику із здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, раціонального використання, відтворення і охорони природних ресурсів, перевірок виконання підприємствами, установами та організаціями природоохоронних планів і заходів;

д) вільного доступу до екологічної інформації;

е) виступати з ініціативою проведення всеукраїнського і місцевих референдумів з питань, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища, використанням природних ресурсів та забезпеченням екологічної безпеки;

є) вносити до відповідних органів пропозиції про організацію територій та об'єктів природно-заповідного фонду;

ж) подавати до суду позови про відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок порушення законодавства про охорону навколишнього природного середовища, в тому числі здоров'ю громадян і майну громадських організацій;

з) брати участь у заходах міжнародних неурядових організацій з питань охорони навколишнього природного середовища;

и) брати участь у підготовці проектів нормативно-правових актів з екологічних питань;

і) оскаржувати в установленому законом порядку рішення про відмову чи несвоєчасне надання за запитом екологічної інформації або неправомірне відхилення запиту та його часткове задоволення.

Що стосується індивідуальної форми участі, вона також є врегульованою нормами діючого законодавства і характеризується тим, що повноваження держави частково делегуються окремій особі, яка наділяється правом здійснювати громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища, отримуючи чіткий перелік повноважень та обов'язків.

Зокрема, статтею 36 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» та затвердженим на її виконання Положенням про громадських інспекторів з охорони довкілля № 88 від 27.02.2002, визначається, що громадський контроль у галузі охорони навколишнього природного середовища мають право здійснювати громадські інспектори з охорони довкілля [3].

Діяльність громадських інспекторів організовують та координують Державна екологічна інспекція України (далі – Держекоінспекція) та її територіальні органи. Громадські інспектори працюють у тісній взаємодії з органами Держекоінспекції, які призначили їх і видали посвідчення громадського інспектора з охорони довкілля, іншими державними органами, які здійснюють контроль за охороною, раціональним використанням та відтворенням природних ресурсів, органами державної виконавчої влади та місцевого самоврядування, громадськими екологічними (природоохоронними) організаціями.

Громадськими інспекторами можуть бути громадяни України, що досягли 18 років, мають досвід природоохоронної роботи та пройшли відповідну співбесіду. Права громадських інспекторів визначені у пункті 5 Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля, затвердженого

наказом Міністерства екології та природних ресурсів України № 88 від 27.02.2002 (зі змінами). До основних із них варто віднести такі [5]:

- брати участь у проведенні перевірок додержання підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності та громадянами вимог природоохоронного законодавства (спільно з працівниками органів Держекоінспекції);
- за направленням органу Держекоінспекції, який призначив громадського інспектора, проводити рейди та перевірки і складати акти перевірок;
- складати протоколи про адміністративні правопорушення при виявленні порушень природоохоронного законодавства, відповідальність за які передбачена Кодексом України про адміністративні правопорушення, і подавати їх відповідному органу Держекоінспекції для притягнення винних до відповідальності;
- перевіряти документи на право використання об'єктів тваринного світу, зупиняти транспортні засоби та проводити огляд речей, транспортних (у тому числі плавучих) засобів, знарядь полювання і рибальства, добутої продукції та інших предметів.

Проте, незважаючи на наявну нормативно-правову базу, функціонування інституту громадських інспекторів у природоохоронній сфері залишається проблемним, зокрема через незадовільне матеріально-технічне забезпечення діяльності громадських інспекторів з охорони довкілля, неідеальний механізм мотивування до праці і низький рівень професійно-фахової компетентності цих інспекторів. Недосконалою залишається й організаційна, технологічна та інформаційно-комунікаційна складові громадського контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища в контексті посилення превентивної функції громадських інспекторів із запобігання вчиненню правопорушень.

Одним із шляхів виходу із окресленої ситуації вбачається розробка, впровадження і широке застосування цифрових інструментів інформаційно-комунікаційної взаємодії природоохоронних органів і громадян, що безпосередньо впливатиме і на формування високого рівня правової культури у сфері охорони довкілля, з одного боку через залучення все більш широкого кола осіб до природоохоронної діяльності, а з іншого – через зростання випадків притягнення до відповідальності порушників природоохоронного законодавства, що також стимулюватиме зменшення випадків протиправної поведінки.

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESEARCH METHODS

У дослідженні нами використано загальнонаукові принципи, які сприяли аналізу та обґрунтуванню наукових здобутків з окресленої теми дослідження. У процесі дослідження використовувалися метод аналізу та синтезу з метою доведення, що впровадження сучасних цифрових інструментів у сфері охорони довкілля сприяє підвищенню залученості громадян до процесів громадського природоохоронного контролю, а також підвищенню рівня правової культури за рахунок активної позиції громадянина.

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ / RESULTS OF THE RESEARCH

Проекти цифровізації управлінських процесів дозволяють значно розширити потенціал реалізації саме громадського контролю та підвищити рівень залученості громадян до участі в природоохоронній діяльності за допомогою впровадження зручних цифрових інструментів (веб-систем, мобільних додатків та застосунків), які у поєднанні складають основу для функціонування системи цифрового врядування на рівні територіальних громад.

На сьогоднішній день вже стали невід'ємною частиною сучасної людини навички використання мобільних додатків, застосунків, систем сповіщення (Дія, Київ цифровий, Тривога, тощо). У сфері охорони навколишнього природного середовища громадськістю теж реалізується низка проектів з цифровізації процесів управління та взаємодії з громадянами, які підтверджують свою ефективність та суспільний запит. Як приклад можна навести функціонуючу систему, розроблену та впроваджену громадською організацією «Наукова установа "Цифрова агенція е-Екологія"» під назвою «Інтерактивний реєстр екологічних проблем України» (www.ecoukraine.org) з мобільним додатком Ecoinstructor 2. Ця система дозволяє громадянам ефективно взаємодіяти з природоохоронними органами для інформування цих органів про випадки порушення природоохоронного законодавства з боку суб'єктів господарювання та фізичних осіб. Дана веб-система з мобільним додатком також надає позитивний вплив та стимулює пересічних громадян використовувати дані цифрові інструменти з метою моніторингу та контролю ситуації, яка склалася на даний момент і місці їх перебування. При цьому побічним позитивним ефектом є підвищення рівня правової та поведінкової культури громадян, оскільки вони починають розуміти свій правовий статус, права та обов'язки щодо захисту довкілля маючи у своєму розпорядженні зручний цифровий інструмент у вигляді

мобільного додатку, який дає їм змогу за лічені хвилини сформулювати та відправити інформаційне звернення фізичної особи до природоохоронного органу із запитом щодо розв'язання конкретної екологічної проблеми, яка турбує їх громаду.

Наступним прикладом впровадження цифрових систем публічного управління на місцевому рівні можна назвати проект «Комфортна громада» [9], що також реалізується громадською організацією «Наукова установа “Цифрова агенція “е-Екологія”», за організаційної підтримки Державної установи «Інститут економіки природокористування та сталого розвитку». Дана система є сучасним інструментом цифрової взаємодії громадян з органами місцевого самоврядування та уповноваженими органами державної влади. Система надає їй користувачам ряд переваг, зокрема:

- мешканцям територіальних громад забезпечення комфортних умов для розв'язання їхніх соціальних, екологічних, побутових, безпекових та інших нагальних проблем в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- керівникам територіальних громад та органам місцевого самоврядування (ОМС) ефективний інструмент акумуляції достовірної інформації про стан справ у громаді та цифрової взаємодії з уповноваженими органами державної влади щодо розв'язання проблем соціально-економічного та екологічного характеру;
- для уповноважених органів державної влади ефективний комунікаційний канал оперативного отримання верифікованої інформації про виникнення проблем та вчинення порушень в межах відповідних адміністративно-територіальних одиниць;
- для центрів прийняття рішень вищої ланки управління (голів облдержадміністрацій, обласних рад) забезпечення можливостей для прийняття найбільш ефективних управлінських рішень щодо розвитку відповідних адміністративно-територіальних одиниць.

За допомогою системи пересічним громадянам (жителям міських, сільських, селищних територіальних громад) надається можливість фіксувати за допомогою фотокамер мобільних пристроїв проблеми побутового, соціального, екологічного або іншого характеру, включаючи забруднення довкілля, самовільне чи неналежне природокористування, пошкодження інфраструктури, аварії та інше, і повідомляти про них уповноважені органи влади, забезпечувати контроль розгляду таких звернень через системи інтерактивного спілкування з користувачем. Функціонально, платформа не обмежується лише сповіщеннями про проблеми, а й передбачає впровадження статистичних, аналітичних,

інвестиційних та інших програмних модулів. Так, за допомогою платформної системи, можна здійснювати контроль за розміром завданих збитків та адміністративних стягнень за порушення вимог чинного законодавства, виявлених мешканцями територіальної громади, а також процесу їх надходження до відповідних фондів місцевих бюджетів та їх використання.

Відтак, виникає потреба щодо подальшої поглибленої інтеграції нових та вдосконаленні існуючих алгоритмів функціонування цифрових інструментів взаємодії природоохоронних органів та громадян з урахуванням певних особливостей публічно-управлінського сектору, що полягає у перманентних змінах організаційних структур державних органів, в умовах постійного реформування та, відповідно, змінах нормативно-правового забезпечення їх діяльності. Таким чином, існує потреба в удосконаленні законодавчої правової основи та нормативно-правового забезпечення щодо використання цифрових механізмів у публічному секторі та формування високого рівня правової культури громадян у даній сфері.

В даному контексті Україні варто застосувати два різні підходи, а саме:

- процедурний підхід, зміст якого полягає у внесенні змін (доповнень) до діючої нормативно-правової бази, з метою удосконалення правової основи для забезпечення функціонування цифрових механізмів у відповідності до діючого законодавства;
- системний підхід, зміст якого полягає в адаптації програмних алгоритмів функціонування цифрового механізму до чинної нормативно-правової бази, з можливістю швидкого оновлення відповідного програмного забезпечення у випадку внесення змін до діючих нормативно-правових актів.

Кожен з цих підходів має певні переваги і недоліки. Як зазначалось вище, діюче законодавство України, пов'язане із застосуванням цифрових технологій у публічному управлінні, містить велику кількість нормативно-правових актів різного рівня – від законів, указів Президента, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України до відомчих актів різних МОВВ, ОМС, інших установ і організацій. Усі ці документи, прямо чи опосередковано впливають на процеси впровадження і подальшого функціонування відповідних цифрових продуктів.

Відтак, якщо для забезпечення їх функціонування обрати процедурний підхід, що передбачає внесення змін (доповнень) до діючої нормативно-правової бази, з метою створення правової основи для забезпечення функціонування алгоритмів програмного забезпечення до національного правового поля, то слід зазначити, що цей шлях є тривалим

у часовому вимірі та потребує значної кількості фінансових, матеріальних, інтелектуальних та інших ресурсів. Це пов'язано з декількома факторами, зокрема:

- необхідністю проведення ґрунтовного юридичного аналізу регуляторного впливу за результатами внесених змін та аналітичної роботи з великою кількістю нормативно-правових актів різного рівня;
- необхідністю внесення змін до декількох нормативно-правових актів різних рівнів (закони, постанови, розпорядження, накази, тощо) одночасно, оскільки внесення змін до одного НПА, як правило, провокує необхідність внесення змін і до інших НПА;
- необхідністю обговорення та узгодження змін, що планується внести до НПА, з великою кількістю суб'єктів (органи влади, громадськість, тощо).

Крім того, потрібно звернути увагу на те, що на сьогоднішній день, ініціаторами створення і впровадження окремих цифрових механізмів можуть виступати не лише ОДВ, а й профільні ІГС, що також значно ускладнює процеси внесення змін до чинної нормативно-правової бази, оскільки подібні ініціативи не завжди знаходять підтримку ОДВ на початковому етапі.

Приклад № 1 (процедурний підхід)

Як приклад використання процедурного підходу для створення нормативно-правової основи щодо забезпечення функціонування цифрового механізму, можна навести ситуацію, яка склалась під час впровадження ГО «Фундація "Відкрите суспільство"» загальнодержавної автоматизованої системи «Відкрите довкілля», що мала об'єднати в одну електронну базу екологічні дані різних центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування.

За даними виконавця згаданого проекту, роботи щодо розробки та тестування системи «Відкрите довкілля», мали бути завершені протягом 2018–2019 років, а в грудні 2019 року, було заплановано передачу цієї системи уряду, для впровадження її на загальнодержавному рівні [9]. Незважаючи на суттєву фінансову, організаційну та юридичну підтримку цього проекту з боку Міністерства екології та природних ресурсів України, впровадження системи «Відкрите довкілля» не відбулось, оскільки процеси внесення змін та доповнень до діючої нормативно-правової бази, з метою створення правової бази для забезпечення функціонування цього цифрового механізму, потребували більше часу та ресурсів, ніж було заплановано на початковому етапі. 2 вересня 2019 року Кабінет Міністрів України прийняв рішення щодо оптимізації системи центральних органів

виконавчої влади, згідно з яким, Міністерство екології та природних ресурсів України і Міністерство енергетики та вугільної промисловості України були об'єднані в єдиний ЦОВВ. 26 лютого 2020 року, у новоствореному Міністерстві енергетики і захисту довкілля України, за підтримки ГО «Офіс ефективного регулювання» (BRDO), було презентовано абсолютно новий проект щодо цифровізації інформаційно-комунікаційних процесів у сфері ОНПС «Електронна комунікаційна система взаємодії суспільства та органів виконавчої влади "ECO Platform"» [6].

Таким чином, незважаючи на значні витрати бюджетних коштів, матеріальних, технічних та інших ресурсів, система «Відкрите довкілля» не була впроваджена на загальнодержавному рівні і, станом на 2020 рік, продовжувала працювати в режимі тестової експлуатації, як громадський проект, що підтримується виключно за рахунок власних можливостей ІГС.

Такої ситуації можливо було уникнути, застосувавши системний підхід щодо нормативно-правового забезпечення функціонування цифрового механізму в межах діючого законодавства, а саме, шляхом адаптації алгоритмів програмного забезпечення до чинної нормативно-правової бази, створивши умови для швидкого оновлення відповідного ПЗ у випадку внесення змін до діючих НПА, змін організаційної структури природоохоронних органів, їх функціональних обов'язків, тощо.

Приклад № 2 (системний підхід)

Відтак, підтвердженням доцільності застосування системного підходу для створення правової основи щодо забезпечення роботи цифрових механізмів громадського контролю в межах діючого законодавства України, може слугувати приклад функціонування геоінформаційної, комунікаційної веб-системи «Інтерактивний реєстр екологічних проблем України» з мобільним додатком Ecoinspector 2.

Алгоритми згаданого цифрового механізму громадського контролю у сфері охорони навколишнього природного середовища, передбачають можливість швидкої адаптації прикладних функцій програмного забезпечення, як до змін у законодавстві та підзаконних нормативно-правових актах, так і до змін організаційного характеру, що стосуються реорганізації, ліквідації або створення нових ЦОВВ, МОВВ, ОМС, тощо. Тобто, розроблене за допомогою використання системного підходу ПЗ, дозволяє цифровізувати інформаційно-комунікаційні процеси у природоохоронних органах за будь-якої конфігурації діючого законодавства та організаційних структур цих органів, без втручання в архітектуру базової моделі цифрового механізму громадського контролю.

Підтвердженням вище зазначеного, є хронологічний порядок етапів створення, впровадження та подальшого функціонування згаданої веб-системи [8], а саме:

- 2014 рік – створення правової основи (відповідно до вимог діючого законодавства), розробка архітектури та алгоритмів функціонування ПЗ;
- 2015 рік – впровадження ПЗ на загальнодержавному рівні для забезпечення інформаційно-комунікаційної взаємодії громадян з державними природоохоронними органами, шляхом підписання меморандуму про співпрацю з ДЕІ України та її територіальними органами;
- 2016 рік – забезпечення подальшого розвитку проекту, шляхом включення його до кампанії цифрового перетворення Google Україна;
- 2017 рік – обмін досвідом із зарубіжними країнами щодо результатів функціонування проекту на території України;
- 2018 рік – розширення функціональних можливостей ПЗ, шляхом створення мобільного додатку Ecoinspector UA;
- 2019 рік – розширення функціональних можливостей ПЗ, шляхом розробки модулів моніторингу якості повітря та водних ресурсів;
- 2020 рік – впровадження модуля моніторингу якості повітря, підготовка до впровадження модуля якості водних ресурсів, оновлення ПЗ до версії 2, яка забезпечує можливість надсилання анонімних сповіщень про порушення вимог природоохоронного законодавства, відповідно до вимог діючого законодавства.

Слід зазначити, що за період функціонування (2014–2020 роки) згаданого цифрового механізму громадського контролю у природоохоронній сфері, незважаючи на зміни у структурі природоохоронних органів, в частині реорганізації територіальних органів ДЕІ України у міжрегіональні, не виникало необхідності внесення змін до його базової моделі, оскільки в алгоритмах ПЗ, на етапі проектування та розробки, було передбачено можливість їх швидкої адаптації до нових умов, що в свою чергу, забезпечило суттєву економію матеріальних ресурсів, які необхідні для перепроєктування раніше створених функцій.

Отже, в умовах поствоєнного відновлення країни, для створення правової основи щодо забезпечення функціонування цифрових механізмів та підвищення правової культури громадян у сфері охорони довкілля в межах діючого законодавства України, оптимальним є застосування системного підходу, адже він передбачає швидку адаптацію алгоритмів відповідного ПЗ до можливих змін нормативного, організаційного та

іншого характеру, без надлишкових витрат матеріальних, фінансових, технологічних та інших ресурсів.

Якщо деталізувати процедури фінансування процесів щодо перепроєктування окремих алгоритмів ПЗ, з метою їх актуалізації до відповідних змін нормативно-правової бази, організаційних структур, тощо, слід зазначити наступне. Незважаючи на економію коштів, у зв'язку з відсутністю необхідності розробки нових моделей цифрових механізмів та, як наслідок, нових програмних продуктів, зміни в алгоритмах існуючого ПЗ все одно супроводжуються певними витратами, а саме на:

- виявлення потреб і обґрунтування рішень, що описують можливі шляхи реалізації змін в алгоритмах ПЗ (Бізнес-аналіз);
- проведення перевірки якості запропонованих рішень, оцінки актуальності запропонованих технологій і підготовка, за результатами такої перевірки, обґрунтованого висновку про доцільність запропонованих змін для оновлених алгоритмів ПЗ (Аудит);
- внесення змін до алгоритмів ПЗ (Програмування);
- оцінку надійності та безпечності роботи оновлених алгоритмів ПЗ (Тестування);
- забезпечення функціонування програми «Bug Bounty», зміст якої полягає у виявленні користувачами помилок та вразливості оновлених алгоритмів ПЗ, під час його промислової експлуатації у післятестовий період.

Втім, розрахована належним чином вартість внесення змін до алгоритмів ПЗ, в будь-якому разі залишається не співставно меншою ніж витрати на повне перепроєктування всього механізму, відтак, доцільним вбачається використання саме системного підходу, як оптимального рішення, для формування правової основи функціонування цифрових механізмів в природоохоронній сфері, в межах діючого законодавства України.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ / CONCLUSIONS AND PROSPECTS FOR FURTHER RESEARCH

Аналіз спроб і помилок, які були зроблені державою впродовж останніх 10 років в природоохоронній сфері свідчить про відсутність системного підходу у проведенні реформ у галузі, витрачання значних бюджетних ресурсів без отримання бажаного результату. Тому хотілося б акцентувати увагу на тому, що цифровізацію будь-якої галузі варто розглядати як інструмент для підвищення якості, безпеки та комфорту життя громадян України, а не як самоціль, адже лише при розумінні цього

простого принципу, інновації здатні будуть забезпечити виконання поставлених цілей і завдань та навіть – підвищити правову культуру громадян, забезпечити дієвість громадського екологічного контролю, високий рівень конкурентоспроможності України у глобальному світовому просторі.

Перспективи подальших досліджень. З огляду на вище сказане виникає потреба у подальшому обґрунтуванні критеріїв щодо визначення ефективності підходів удосконалення правового забезпечення розвитку процесів цифровізації в природоохоронній сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ / REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] С. В. Берзіна, В. Є. Борейко, Г. С. Бузан, *Громадський екологічний контроль*; І. О. Яковлева, Ред. Київ, Україна: Ін-т еколог. управління та збалансованого природокористування, 2017.
- [2] Верховна Рада України. (2007, Квіт. 05). *Закон № 877-V «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/azgoy>
- [3] Верховна Рада України. (2015, Січ. 01). *Закон № 1264-XII «Про охорону навколишнього природного середовища»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/briiz>
- [4] Верховна Рада України. (1996, Черв. 28). *Конституція України № 254к/96-ВР*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/gdyl>
- [5] Міністерство екології та природних ресурсів України. (2002, Лют. 27). *Наказ № 88 «Про затвердження Положення про громадських інспекторів з охорони довкілля»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrxc>
- [6] 26 лютого – презентація проекту Єдиної екологічної платформи «ЕСО Platform». Урядовий портал. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrxg> Дата звернення: Січ. 02, 2023.
- [7] Кабінет Міністрів України. (2017, Трав. 31). *Розпорядження № 616-р «Про схвалення Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища»*. [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrxn>
- [8] Проєкт «Цифрова система ефективних рішень для місцевих органів влади "Комфортна громада"». [Електронний ресурс]. Доступно: <https://comfortable.community/> Дата звернення: Січ. 02, 2023.

- [9] Старт роботи нової онлайн бази екологічних даних «Відкрите довкілля». [Електронний ресурс]. Доступно: <http://surl.li/exrxv> Дата звернення: Січ. 02, 2023.

DEVELOPMENT OF LEGAL CULTURE OF CITIZENS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION USING DIGITAL GOVERNANCE TOOLS

Volodymyr Moroz,

candidate of Sciences of Public Administration, Associate Professor,
Head of the Department of Public Administration and
Project Management of the Educational and Scientific Institute
of Management and Psychology of the
SIHE «University of Educational Management».
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0003-4306-3741>
mrfrosvv@uem.edu.ua

Serhiy Vorobyov,

candidate of Sciences of Public Administration,
Director of the Scientific Research Center of
Innovations in Environmental Protection "EcoUkraine",
Scientific Institution "Digital agency "E-Ecology".
Kyiv, Ukraine.

 <https://orcid.org/0000-0002-2921-9992>

Abstract. The article analyzes some problems of forming a legal framework for the use of digital tools of information and communication interaction between state environmental protection bodies and citizens in the context of finding opportunities to increase public influence on public management in the field of environmental protection in Ukraine. It has been proven that the introduction of modern digital tools in the field of environmental protection contributes to increasing the involvement of citizens in the processes of public environmental protection control, as well as increasing the level of legal culture due to the active position of the citizen, the ability to establish interaction with state environmental protection bodies, and facilitating the prosecution of violators of environmental protection legislation. It is substantiated that the formation of a high level of legal culture in the field of environmental protection in Ukraine is important for many reasons, in particular: it is the formation of values, norms and beliefs regarding a careful attitude to the surrounding natural environment; this is the ability to interact with the legal system within the framework of the implementation of the constitutional right of

a person and a citizen to an environment safe for life and health; it is the activation and unification of the potential of society and the state to find ways to solve environmental problems through public influence on management decision-making at the level of control bodies and local self-government bodies. The authors provide specific examples of the use of digital tools developed by the public sector, as well as approaches to improving the legal support for the further development of digitalization processes in the field of environmental protection, namely: two different approaches, namely: to the current legal framework, with the aim of improving the legal basis for ensuring the functioning of digital mechanisms in accordance with the current legislation; a systematic approach, the content of which consists in adapting the software algorithms of the functioning of the digital mechanism to the current legal framework, with the possibility of rapid updating of the corresponding software in case of changes to the current legal acts.

Keywords: legal culture; public policy; public control; digital tools; environment protection.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

- [1] S. V. Berzina, V. Ye. Boreiko, H. S. Buzan, Hromadskyi ekolohichni kontrol; I. O. Yakovlieva, Red. Kyiv, Ukraina: In-t ekoloh. upravlinnia ta zbalansovanoho pryrodokorystuvannia, 2017.
- [2] Verkhovna Rada Ukrainy. (2007, Kvit. 05). Zakon № 877-V «Pro osnovni zasady derzhavnogo nahliadu (kontroliu) u sferi hospodarskoi diialnosti». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/azgoy>
- [3] Verkhovna Rada Ukrainy. (2015, Sich. 01). Zakon № 1264-XII «Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho seredovyscha». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/briiz>
- [4] Verkhovna Rada Ukrainy. (1996, Cherv. 28). Konstytutsiia Ukrainy № 254k/96-VR. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/gdyl>
- [5] Ministerstvo ekolohii ta pryrodnykh resursiv Ukrainy. (2002, Liut. 27). Nakaz № 88 «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro hromadskykh inspektoriv z okhorony dovkillia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrxc>
- [6] 26 liutoho – prezentatsiia proektu Yedynoi ekolohichnoi platformy «ECO Platform». Uriadovi portal. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrxg> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [7] Kabinet Ministriv Ukrainy. (2017, Trav. 31). Rozporiadzhennia № 616-r «Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia systemy derzhavnogo

- nahliadu (kontroliu) u sferi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrxn>
- [8] Proiekt «Tsyfrova systema efektyvnykh rishen dlia mistsevykh orhaniv vlady "Komfortna hromada"». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://comfortable.community/> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.
- [9] Start roboty novoi onlain bazy ekolohichnykh danykh «Vidkryte dovkillia». [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <http://surl.li/exrxv> Data zvernennia: Sich. 02, 2023.

*Стаття надійшла до редакції
03 січня 2023 року*

Наукове видання

ВІСНИК ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ

*Збірник наукових праць
Випуск 23(52)*

*Серія «Соціальні та поведінкові науки»
Соціальні та поведінкові науки: 05; код спец.: 051, 053
Шифр галузі: 28; код спец.: 281*

Редактори — *Зубаков В. А.*

Комп'ютерна верстка — *Васильченко Я. Й*

Державний заклад вищої освіти
«Університет менеджменту освіти»
04053, м. Київ, вул. Січових Стрільців, 52-А
тел: +38 (044) 481-38-00; факс: +38 (044)484-10-96
www.umo.edu.ua

Підписано до друку 09.01.2023. Формат 60×84 1/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура Cambria.
Умов. друк. арк. 9,77. Обл. вид. арк. 10,5.
Тираж 300 прим. Замовлення № 090123_2

Надруковано в ТОВ «Видавництво "Юстон"»
01034, м. Київ, вул. О. Гончара, 36-а тел.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції серія дк № 497 від 09.09.2015 р.

Scientific journal

BULLETIN OF POSTGRADUATE EDUCATION

*Collection of scientific papers
Issue 23(52)*

Social and Behavioral Sciences Series

*Social and Behavioral Sciences: 05; spec code: 051, 053
Area Code: 28; spec code: 281*

Editors — *Zubakov V. A.*

Desktop publishing — *Vasilchenko Ya. Y.*

State Institution of Higher Education
«University of educational management»
04053 Kyiv, Sichovykh Striltsiv str., build. 52-A, phone: (044)484-10-96.
www.umo.edu.ua

Signed for print 09.01.2023. Format 60×84 1/16
Printing offset. Paper offset. Liberation font Cambria.
Provisionally printed sheets 9,77. Accounting and publishing sheets 10,5.
Edition 300 copies. Order № 090123_2

Printed in PLC «Publishing House "Yuston"»
36-A, O. Honchara Str., Kyiv, 01034, tel.: (044)360-22-66
www.yuston.com.ua

A certificate of making a publishing business subject to the state register of publishers,
manufacturers and distributors of publishing products series дк № 497 from 09.09.2015.